Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DANSK MEDICIN HISTORISK ÅRBOG

1975

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dansk medicinhistorisk årbog 1975

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dansk medicinhistorisk årbog 1975

Udgivet af
Dansk medicinsk-historisk Selskab
Medicinsk Historisk Selskab på Fyn
Jydsk medicinsk-historisk Selskab

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Redaktører:

Anna-Elisabeth Brade, København
N. J. Junge, Svendborg
H. P. Philipsen, Århus

Redaktionssekretær:

T. Grodum
Østre Kirkevej 22
7400 Herning

Trykt hos

Poul Kristensen, Herning

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Indhold

Forord 7
M. Winge: Søetatens syge- og kvæsthuse 9
Erik K. Foged: Kyholm, kolera og karantæne 79
Vilh. Møller-Christensen: Leprosy and its way
from the old to the new world 107
H. Krieger Lassen: St. Veitsdans og Tarantismus
kort historisk belyst 115
Torben Geil: Den gule feber i Dansk Vestindien 140
Dansk medicinsk-historisk Selskab 163
Medicinsk Historisk Selskab på Fyn 165
Jydsk Medicinsk-Historisk Selskab 168
Københavns Universitets medicinsk-historiske Museum 170
Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet 175
Medicinhistoriska Föreningen i Göteborg 177
Från Medicinhistoriska Museet i Stockholm 178
Medisinsk-historisk selskap i Bergen 181
Amici Historiae Medicinae, Helsingfors 183
Forfattervejledning 185
Forfatterliste 189

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Redaktionen vil gerne

hermed byde læserne velkomne til 1975-årbogen, der markerer et skift i bogens »profil«. Redaktionen ser det som en af dens opgaver at søge det medicin-historiske stof præsenteret i en for læseren indbydende publikation. Vi har bevidst stræbt hen imod en – lad os kalde det – lødig kontrastvirkning mellem på den ene side bogens givne historiske indhold og på den anden side moderne bogfremstilling. Når redaktionen har turdet forsøge dette, skyldes det ikke mindst den interesse og samarbejdsvilje, vi har mødt i Poul Kristensens Grafiske Virksomhed, Herning, hvor årbogen bliver til.

Redaktionen vil gerne benytte lejligheden til at takke de mange forfattere, der har ydet bidrag til årbogens faglige indhold. Planlægningen af 1976-årbogen er i fuld gang, og vi vil gerne opfordre selskabernes medlemmer – eller andre interesserede – der måtte have artikler i »gryden«, om at overveje årbogen som en ramme om bidraget. Redaktionssekretærens brevsprække står altid på klem!

Vi håber, at vi med den udarbejdede forfattervejledning, der findes aftrykt bagest i årbogen, efterkommer et ønske hos mange, og at den kan bidrage til at videreføre Medicin Historisk Årbog som en værdsat publikation.

Redaktionen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Søetatens syge- og kvæsthuse

Af Mogens Winge

Alle, der har interesseret sig for Søværnets eller staden Københavns historie, kender Søkvæsthuset i Overgaden oven Vandet, som i perioden 1777 til 1816 var Søetatens sygehus, men det er mindre kendt, at der både før og efter den tid har eksisteret mange andre »marinehospitaler«.

Litteraturen om emnet er sparsom, og den eneste samlede fremstilling heraf er P. Andersens »Oplysninger om Marinens Sygehuse i Fortid og Nutid« fra 1913 (2), desværre med meget få kildehenvisninger. Ved »Nordisk Militærmedicinsk Forenings« kongres i 1969 holdt E. Snorrason et indledningsforedrag »Militære sygehuse i København gennem århundrederne« (55), hvor han kastede strejflys over emnet, men selvsagt ikke kunne nå nogen mere indgående behandling af dette.

Marinehistorikeren H. D. Lind skrev i 1907 »Nogle Bidrag til Søkvæsthusets Historie i Kong Kristian den Femtes Tid«, et arbejde, der har mange gode henvisninger til arkivmaterialer (34), og det samme er tilfældet med K. C. Rockstrohs »Militær Sygepleje i det 17. Aarhundrede« fra 1910 (48).

Om Søkvæsthusfondens historie kan man finde en grundig redegørelse af F. Riise i »Marinebladet« fra 1929 (47), og herudover er Søetatens sygehusforhold omtalt i værker om Søværnets og Københavns historie samt i den medicinsk-historiske litteratur.

Man behøver dog ikke at beskæftige sig ret længe med emnet, før man opdager adskillige uklare punkter, og at flere forfatteres fremstilling af begivenhederne er direkte modstridende, hvorfor der kan være god grund til at underkaste Søetatens syge- og kvæsthuses historie en fornyet undersøgelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bådsmændenes sygehus og Sejlhuset

I 1564 rasede en voldsom tyfusepidemi mellem kongens bådsfolk og bøsseskytter, hvorfor et par skure på Holmen blev indrettet til et midlertidigt sygehus. Om epidemien siges det, at der døde ca. 1800 mennesker i København »foruden dem paa Bremerholm, som ingen haver optegnet«.

1612 var der pany en svær epidemi i flåden, og på 21 orlogsskibe »var Folket mestendels slet afdød eller helt kranke«, så alt samkvem mellem flåden og byen blev forbudt. Magistraten indrettede på kongens befaling[1] et sygehus uden for Nørreport for de syge soldater »af Vort eget Regiment«, men det overgik snart efter til pesthus for stadens indbyggere.

Christian den IV udstedte den 4/6 1618 en forordning om, at der for kvæstede og lemlæstede, som ikke kunne klare sig selv, forordnedes tre hospitaler i Roskilde, Helsingør og Slagelse, »hvor ingen Husarme maatte indtages, men kun Matroser og Konstabler«. Her drejede det sig altså kun om plejestiftelser og ikke egentlige sygehuse.

Kongen omtaler i et brev til Knud Urne (1564-1622), dateret den 12/6 1618, nogle tavlepenge »til det Hospitals nytte, som Vi til arme Soldaters Ophold lader Bygge« (38, III p. 353). Det har formentlig drejet sig om Bådsmændenes sygehus udi Holmens låge, der menes taget i brug samme år som det første til formålet indrettede »marinehospital« her i landet. Ældre forfattere har diskuteret, hvorvidt sygehuset lå inde på Bremerholm eller udenfor, men nu kender vi dets nøjagtige beliggenhed, som var Østre kvarter, matrikelnummer 312 eller hjørnet af Ulkegade og Hummergade.

Om sygehusets indretning og virksomhed er intet kendt, men Kristoffer Bejer, der fra 1613 til 1638 var bartskær på Holmen og ved tugthuset, må have været den første »overlæge«.

1625-29 var Danmark indblandet i Kejserkrigen (Trediveårskrigen), hvilket dog ikke medførte større slag til søs, men alligevel var Bådsmændenes sygehus for lille, og det blev i 1628 flyttet til et andet sted i byen. Den gamle sygehusbygning blev taget i brug som skole[2].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

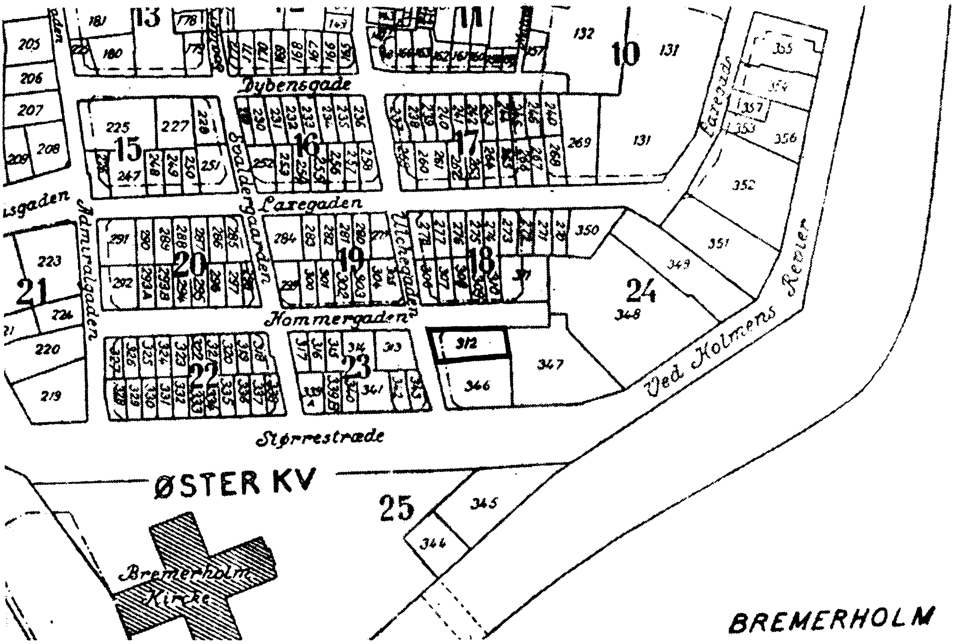

Fig. 1. Københavns Østre kvarter 1669 efter Ramsing (46).

Beliggenheden af det næste Bådsmændenes sygehus angives noget forskelligt, ved Østervold, i Grønnegade og ved Mønten, men det rette sted var for enden af Lille Regnegade, der nu er nedlagt, eller matrikelnummer 170 i Købmager kvarter. Det er omtrent der, hvor Linie 7 idag svinger fra Gothersgade ned ad Ny Østergade.

Det var ikke noget godt sted, for grunden var sur og sumpet, og bedre blev det ikke af, at »byens rende« løb lige forbi og udbredte en ulidelig stank.

Da Kristoffer Bejer trak sig tilbage i 1638, blev han afløst af Mikkel Dolman, der udnævntes til bartskær ved Holmen, Tøjhuset, Proviant-huset og Børnehuset med en årsløn på 130 daler samt 400 daler til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

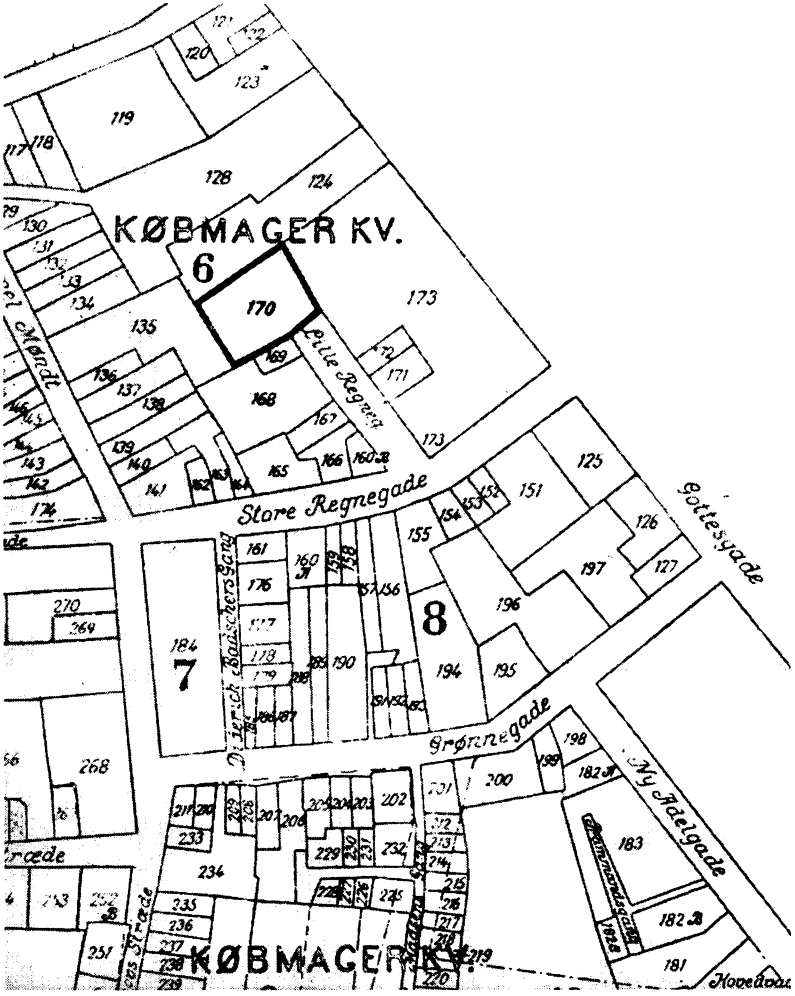

Fig. 2. København Købmager Kvarter 1669 efter Ramsing (46).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

medicin, hvortil kom visse naturalier fra Provianthuset[3]. Patienter, der kom til skade eller blev syge i kongens tjeneste, skulle have gratis bartskærhjælp, medens de, som kom noget til ved egen bestilling, drukkenskab og deslige, selv måtte betale[4]. Mikkel Dolman virkede kun ved Bådsmændenes sygehus til 1641, da Kristoffer Bejer påny overtog embedet til 1655, hvor Filip Hacquart (-1698) afløste ham (31).

Den daglige administration af sygehuset blev varetaget af en forstander. 1637 ansattes Frans Knudsen, dog med løn fra 1631, og han blev i 1640 efterfulgt af Oluf Torbensen[5]. Personalet bestod foruden forstanderen af en kok, en kældersvend og to kvinder til rengøringen. Forstanderens løn var 60 daler om året, og de øvrige fik tilsammen 34 daler. De var alle underkastet Holmens ret (31).

Forstanderen skulle sende en seddel til Holmens admiral, når en patient blev indlagt, udskrevet eller døde. Det påhvilede ham at føre tilsyn med, at mad og øl var renlig og vel kogt og blev serveret til ret tid. Endvidere havde han ansvaret for huset, senge, klæder m.m., men helt godt har det ikke været, for i 1640 måtte Christian den IV skrive til rentemesteren: »Da jeg har erfaret, at de ikke er nødtørftig og tilbørlig forsynet med senge og brændsel, skal rentemesteren bringe dette i orden[6]«.

Under Torstenssonkrigen 1643-1645 var der flere søslag, hvoraf kampen ved Kolberger Heide den 1/7 1644 er bedst kendt, men her var tabene ret små. Slaget mellem Lolland og Femern den 13/10 samme år var derimod meget blodigt, og af Pros Munds flåde på sytten skibe slap kun tre ind til København. Alligevel er der intet kendt om indlæggelse af sårede på Bådsmændenes sygehus.

1653 rasede pesten påny i flåden, og i København døde 9000. På sygehuset blev forstanderen, Oluf Torbensen, og samtlige krankevægtere epidemiens ofre, »skønt der kørtes mange læs halm til sygehuset til de pestsyges forbedring«.

De følgende år hærgede smitsomme sygdomme flådens mandskab, så Bådsmændenes sygehus slet ikke kunne klare belastningen, og forholdene for patienterne var elendige. Det var dog først i 1657, da pastor Henrik Madsen Wallensbech (-1662) blev kapellan ved Holmens kirke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og sygehuset, at de syge fandt en ven med forståelse for deres dårlige kår og en varm fortaler for indførelse af forbedringer.

Wallensbechs dagbog (5) fra Københavns belejring og hans indvielsesprædiken fra 1660, som lidt senere skal omtales, er grundlaget for vor viden om Sejlhuskvæsthusets oprettelse. Gennem Povl Klingenberg (1615-1690) fik Wallensbech tilladelse til at sende en rapport til admiralitetet om forholdene på Bådsmændenes sygehus, hvilket medførte, at Filip Hacquart og kongens livlæge Povl Moth (1600-1670) den 1/1 1658 foretog en inspektion af sygehuset. Allerede næste dag bestemte Frederik den III, at de to øverste etager på Sejlhuset på Bremerholm skulle indrettes til sygehus eller som man nu kaldte det kvæsthus.

Sejlhuset var en grundmuret bygning for enden af reberbanen, 90 sjællandske alen i længden og 18 i bredden, opført i 1579 af Frederik den II til kornmagasin, men senere taget i brug til sejlhus og »drøghus« (tørrehus).

Samtidig med kvæsthusets oprettelse skænkede Frederik den III 2000 Rdl. til dette, og forskellige standspersoner ydede også bidrag, så der ialt indkom 9000 Rdl., og hermed blev grunden lagt til Søkvæsthusfonden, som helt op til vor tid har været af stor betydning for syge- og socialforsorgen for Søetatens mandskab og deres familier.

I løbet af sommeren indrettedes kvæsthuset med nye døre og vinduer og fire jernkakkelovne, og man opstillede 80 opredte senge[7]. Den 7/8 1658 var svenskerne gået i land ved Korsør og rykkede frem mod København, og allerede de 12/8 modtog kvæsthuset de første sårede fra prammene i Kalveboderne. Ved et gæstebud for byens borgmestre hos kongen et par dage senere »blev der tænkt paa arme kvæste«, og kongen bestemte, at »kvæsthustavler« skulle ombæres i alle byens kirker for at skaffe penge (33).

Ifølge en kongelig fundation af 17/11 skulle der for kvæsthuset føres en indtægtsbog, og »hele det kongelige Hus saavel som andre Standspersoner og fornemme Patrioter forskrev sig til en vis Summa dertil at indskyde« (33).

Efter søslaget i den nordlige del af Øresund den 26/11 modtog

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

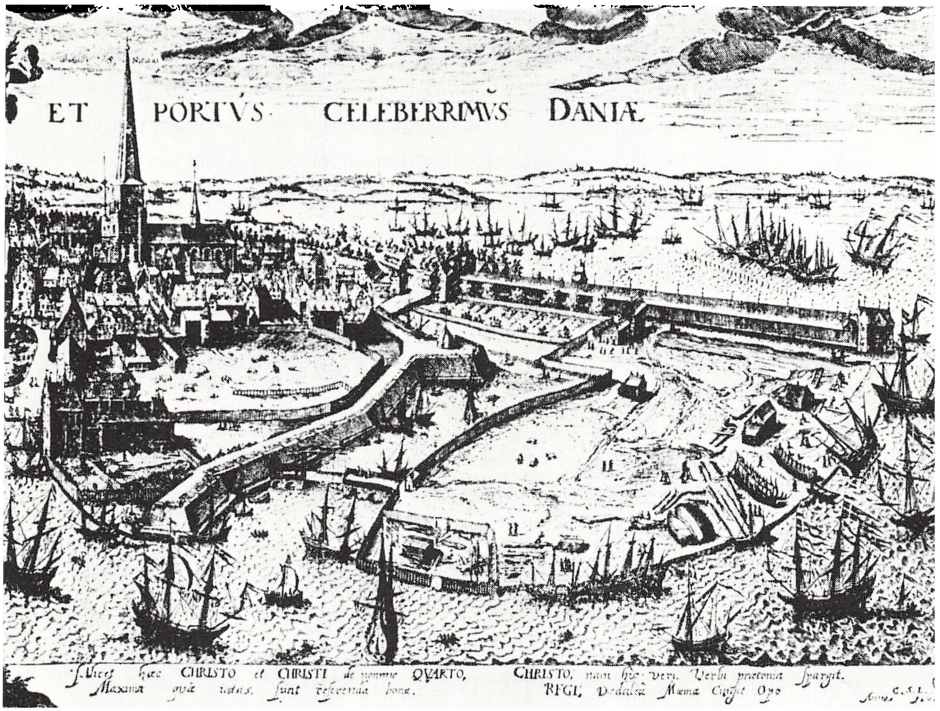

Fig. 3. Sejlhuset for enden af reberbanen. Wicks prospekt 1611.

kvæsthuset 75 danske og 180 hollandske sårede, medens andre hollændere blev indlagt i Kompagnihuset og andre lavshuse. På Christianshavn indrettedes det såkaldte »Garnisons Siughus« med et halvt hundrede pladser, vistnok for smitsomme sygdomme. Det var dog kun i brug fra oktober 1658 til april 1660, og i den tid gik tavlepengene fra Københavns kirker undtagen Holmens kirke til dette sygehus. Jørgen Pedersen Ørsted blev feltskær, og desuden var der ansat fire kvindfolk til at opvarte de syge (48).

Forholdene på kvæsthuset i Sejlhuset har dog åbenbart ladet meget tilbage at ønske, for i maj 1659 måtte pastor Wallensbech atter tale de kvæstedes sag. Han stillede forslag om oprettelsen af en direktion til at lede kvæsthuset og gik ind for bedre kost især ferskt kød til patienter-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ne. I november samme år udnævnte kongen oversekretær Erik Krag, kommissarius Jens Lassen og proviantskriver Hans Hansen til direktører for kvæsthuset[8], og Krag fik ordre til at udarbejde forslag til en ny fundats, men denne blev formentlig standset af rentemester Peder Reetz (1614-1674). Direktionen skulle antage en dygtig forstander, og Didrik Kristensen blev afløst af Gabriel Jakobsen, men denne fik først inventarium af forgængeren i juni næste år. Det var ikke meget: 17 hoveddyner, 20 dyner, 25 dækkener og sengeklæder, 13 lagener, 3 natstole, 29 sengesteder, en slump ærter, 2 lispund tørfisk og en halv vorde sild.(33, p. 201).

I anledning af indvielsen af et kapel ved Sejlhus-kvæsthuset holdt pastor Wallensbech den 1/1 1660 en prædiken: »Den Ny Kongelige Nyt-Aars-Gaffvis billige Beskriffvelse anvendt paa det Holmiske K. M. Siug-oc quæst-husis W-forbigengelige Brug oc beleilige Sted.« Den foreligger trykt (61) og giver mellem bibelcitater og svulstige hyldest-udtalelser om kongen og andre fornemme personer en række faktiske oplysninger om »sygehusforholdene«:

»Hvad skal jeg sige, hvoraf skal jeg begynde min Tale? Her synes mere Sted at tie end at tale. Thi som jeg nu nyligen indtræder dette Hus' dobbelte Døre, finder jeg Bordet med Liglagen til de Døde beklædt, triner jeg frem bedre, da hører jeg de kvæste Menneskers himmelskrigende Suk, nu møder mig de kunstrige Bartskærere, her staae de berømmelige Doctores udi Lægekunsten, der ligger de afskaarne Hænder, Lemmer, Laar og Lægge. Jeg ser nogle med Taare-suk, nogle med Blod, nogle med den slet forbrændte Hud deres Sengested at forbløde og besmitte«.

Om det gamle Bådsmændenes sygehus hedder det: »at samme Sygehus' Vægge vare ruin-raabende, at Husene hældede, at de Syge sukkede, og de kvæstede klagede for Gud«.

Og om Sejlhuset: »beskue det Hus' Sted, Storhed og Danlighed, saa som det findes 90 i Længden og 15 Seelands Allen i sin Bredde at regne. Det er bygget efter de gamle Kirkers Bygninger staaende i øster og vester. Af den øster Ende paa øverste Tag kan man se den Kongelige Flaade og Østersøens stride Strømme, af den vester Ende høres Klok-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ken til Timer, og Kirkegaarden til de døde Lemmers Hvile betrædes, udi sønder er for Døren det springende ferske Vand med de svømmende lungeløse Dyr, som er kræselige og kostelige Karper og Karusser, imod sydost den nyplantede Urtegaard, hvis yderste Ende strækker sig imod Solens morgenfrydende Opgang --- imod norden formodes snart at blive et gavnligt Torv til Amager-varer.«

De hollandske Patienters indlæggelse i lavshusene omtales også: »Vel vide vi, at det prægtige Compagnihuus opslikkede de trohjertige Hollænderes Blod, som blev did kvæstede og lemlæstede ledsagede, og at paa det sted, hvor Brudgommens og Brudens røst tilforn er hørt med stort Bram og braskendes Dragt, der stønnede de dødssyge paa sin Helseble henlagt -- Jeg skal ikke tale om de andre Lavshuse og Forsamlingssale, hvor man idag ser flere Ligkister end Lavstønder«.

Senere kommer han ind paa Kvæsthusets indretning: »Nu min Tale stunder til Udgang og Ende, siger jeg, hvor synes Eder det bedste og belejligste Sted til dette Hus' velbyrdige og velforstandige Direktørers Kammer og Kontor? Kære, bese og beskue den højlærde og velbestaltede Lægedoms Doctores velordnede Kammer og Cur for disse sengeliggende Lemmer. --- Triner I bedre frem, da dernæst op til finder I sin forordnede forvaring dette Hus' bestaltede Barberers Instrumenter, Olieter, Apotekerske Krukker, Plastre og paasmørelser, Flasker og forsynlige Løgekunstens Midler. Thi som Plutarchus taler om Bøger til den studerende Ungdom, saa formener jeg slige Middel tilhører deres kunstrige Videnskab.«

Kvæsthusets patienter mistede deres gode støtte i 1662, da pastor Wallensbech blev forflyttet og allerede samme år døde på rejse til Paris.

Filip Hacquart udnævntes i 1658 til »livbalber« hos kongen, og Nikolaj Bøje (-1690) afløste ham som bartskær ved Bremerholm, Tøj- og Provianthuset, men den 3/8 1660 blev Jørgen Pedersen Ørsted ansat ved kvæsthuset (33, p. 133 og 201). For at forbedre økonomien fornyedes ombæringen af tavler til fordel for kvæsthuset i stadens kirker, ligesom det fik indtægter fra visse salg og konfiskationer (47).

I 1667 var der stor sygelighed i flåden, og mange døde. Det var formentlig grunden til, at kongen den 1/5 dette år ansatte en læge,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Frederik Hammerich, (-1683) som admiralitetsmedicus, men det var dog stadig bartskærerne, der behandlede de syge. Lind beretter, at i november hed det: »Kvæsthuset her paa Holmen er nede og oven med Syge opfyldt, og stor Elendighed paa de fattige Folk ses« (33).

Næste år var det ikke meget bedre, hvorfor det må undre, at Frederik den III i september 1668 befalede:[9] »Eftersom Vi til Holmens Fornødenhed behøver det Sted, hvor Kvæsthuset nu er, og Forstanderne udi de fattiges Huse paa Christianshavn (Børnehuset) har erklæret sig, at de noksom kan tage imod de kvæste, saafremt de Kapitaler, som til Kvæsthuset er lagt, vorder til de fattiges Huse anvendt, saa skal de kvæstede overflyttes med Kapitaler, Sengesteder, Klæder og Boskab, ja endog den Tavle, hvorpaa den kongelige Nytaarsgave var opført«.

Allerede den 2/11 blev flytningen gennemført, hvorpå præsten, spisemesteren og direktionen fratrådte, medens bartskærer Jørgen Pedersen Ørsted flyttede med til Børnehuset.

Noget heldigt sted at anbringe de kvæstede var Børnehuset ikke. Det var ganske vist tænkt som opholdssted for hjemløse og forsømte børn, blev hurtigt en anstalt, hvor man husede vagabonder, tyveknægte og andre småforbrydere samt løsagtige kvindfolk (48, p. 415).

Børnehusets direktion havde regnet med, at det skulle være en god forretning at få rådighed over kvæsthusets midler og lemmernes arbejdskraft, men den opdagede snart at have taget grundigt fejl. I 1673 klagede direktionen til Statskollegiet over ikke at kunne få de kapitaler udleveret, som privatfolk havde udlovet til kvæsthuset på Holmen, men fik det svar, at giverne ikke havde haft til hensigt at give penge til fattighuse men alene til det sted, »hvor i Ufredstider i Eders Kongelige May.s Tjeneste for Fædrelandet Saarede og fornemmelig til søs kvæstede Folk kunde indføres og med fornøden Forplejning, Opvartning og Kur forsynes« (48, p. 286).

Det forlød også, at Børnehuset var overfyldt med de mange kvæstede, og direktionen bad sig fritaget for at modtage flere, hvilket Christian den V gav foreløbigt tilsagn om i marts 1673, og i december næste år godkendte kongen en ny fundats for kvæsthuset[11] [12]. Fra 1/1 1675 skulle admiralitetet overtage Søkvæsthusets kapitaler og fremover for-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 4. Børnehuset på Christianshavn. Rammetegning til Hoffmanns kort 1687.

valte disse. Tavlepenge, indsamlet i kirkerne samt visse toldkonfiskationer skulle tilfalde kvæsthuset. Når tilstrækkelige midler var samlet, skulle der bygges et nyt kvæsthus på Holmen. Fundatsen gav regler for de syges forplejning og for ansættelse af plejepersonalet samt afholdelse af gudstjenester.

Det blev i fundatsen udtrykkeligt fastslået, at det ikke var tanken at oprette et »hospital, men et kvæsthus« for bådsmænd og søsoldater, sålænge de var »under bartskærhånd«, hvorefter de skulle udskrives. Hvis de ikke kunne bruges til tjeneste på Holmen, skulle de sendes til hospitalerne i riget. Endelig blev det pålagt Admiralitetet at forvalte midlerne i nøje overensstemmelse med fundatsen.

O. Nielsen (38, V p. 41) har fremsat den formodning, at Sejlhusets patienter slet ikke blev overflyttet til Børnehuset, idet han støtter sig til en indstilling af 7/12 1674 fra Statskollegiet om, at de værelser i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sejlhuset, som Frederik den III havde stillet til de kvæstedes rådighed, måtte bruges til flådens sejl.

Imod rigtigheden af dette taler: 1. pastor Anders Mathiesen Hjørrings[13] (1609-1678) detaillerede oplysninger om, hvad der skete med inventaret og det ved Sejlhuset ansatte personel, 2. ovennævnte klager, som i 1673 af direktionen blev fremsat over de mange kvæstede i Børnehuset og, 3. om Ørsteds forflyttelse dertil dateret 24/10 1668 samt endelig, 4. nogle kongelige ordrer om i 1670 at optage tre kvæstede i »Kvæsthuset paa Christianshavn« (34, p. 451).

Under den skånske krig (1675-1679) blev der snart stort behov for behandlingspladser til de sårede og syge soldater, så der måtte oprettes flere lasaretter i København og provinsen, ligesom man indkvarterede de lettere sårede hos byens borgere. Sejlhuset blev påny taget i brug til kvæsthus. 1/6 1676, da den danske og den svenske flåde nærmede sig hinanden, skrev Christian d. V til borgmester og råd i København[14], at han havde ladet værelser på kvæsthuset (Sejlhuset) gøre i stand, men manglede sengeklæder, »hvorfor Stadens Indbyggere, ingen undtagen, skulde bevæges til at levere Sengeklæder, Genstande og Penge dertil«. I sin glæde over sejren ved Øland samme dag skænkede kongen selv 2000 Rdl. til kvæsthuset på Holmen.

Ved slaget i Køge bugt den 1/7 1677 var de danske tab af døde og sårede ialt ca. 400 mand (3), og mange blev indlagt på Sejlhuset, men mod krigens slutning aftog tilstrømningen af patienter, og den 1/2 1679 resolverede Admiralitetet: »For at forekomme den Fare, som Holmen er undergivet ved at Lys brænde sildigt i Kvæsthuset, hvorudover en Ulykke formedelst uagtsomme Mennesker snart kunde foraarsages, skal Kvæsthuset paa Bremerholm indtil videre tilsluttes, og de faa mestendels lægte skal henvises til Balberen i hans Hus«. Det havde åbenbart ikke den ønskede virkning, for i august samme år blev ordren gentaget og kvæsthuset i Sejlhuset definitivt lukket.

For at få orden på de kvæstedes forhold lod Admiralitetet i maj 1674 de indlagte eksaminere. Nogle af dem, som var i hans Majestæts tjeneste kvæstede bådsmænd, skulle indtil videre nyde deres ugentlige genant, andre, som ej var bådsmænd, men såret i fejde, afbetaltes fra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 5. Sejlhuset fra Charlottenborgs have 1975. Fot. O. Christensen.

1/1 til 1/5 dette år, dog at de fremdeles intet får af kvæsthusets midler. De øvrige blev uden betaling afviste og ganske kasserede.

Som nævnt skulle Børnehusets direktion overdrage kvæsthusets midler til Admiralitetet, men sagen medførte et langvarigt tovtrækkeri imellem de to myndigheder. Striden er indgående beskrevet af Lind og Rockstroh (34, 48).

I det hele taget var Børnehusets direktion meget påholdende, så flere af de indlagte kvæstede søfolk måtte klage til Admiralitetet over ikke at have fået deres genant, men de opnåede kun at blive vist tilbage til direktionen.

Da Charlottenborg skulle bygges, gav kongen tilladelse til, at en ende af Sejlhuset måtte rives ned, men bygningen kan ses den dag idag, hvis man går gennem porten i Charlottenborgs sydfløj. Den indeholder nu billedhugger atelier (62).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Guldhuset

Det officielle navn på »Guldhus-kvæsthuset« i Rigensgade var »Landmilitiens kvæsthus«. Når det er medtagen i denne redegørelse, er grunden, at det også har betjent »Sømilitien«, men det er iøvrigt vanskeligt at udrede de administrative forhold omkring dette kvæsthus. Medvirkende hertil er, at man dengang – som i vore dage – meget ofte lavede om på organisationen af forsvarets øverste ledelse (27).

1673 oprettede man et for de to værn fælles Generalkommissariat, som ifølge sin instruks af 1677 skulle sørge for, »at de syge og kvæstede af Landmilitien og Søfolket i de dertil forordnede Huse bliver indlagt og med Spisning, Medicamenter forsynet, saa det forsvarligt kan være[15].«

Dette havde for Søetatens personels vedkommende tidligere været Admiralitetets kompetence, og i den følgende tid forekom da også adskillige stridigheder mellem Generalkommissariatet og Admiralitetet om forsorgen for de kvæstede og de dertil bestemte pengemidler.

I L. Sabroes bog om Rigensgades kaserne (50) finder man mange og veldokumenterede oplysninger om kvæsthuset i Guldhuset, og endvidere er der hos Lind (34), Rockstroh (48) og Norrie (41) meget, der belyser dette emne. Betegnelsen »Guldhuset« brugtes dels om hele området, dels om nogle af de bygninger, hvori man havde kvæsthus.

Den 17/4 1662 skrev kongen[16]: »Frederik den III skøder til Os elskelige Henrich Rüse (1624-1679) til Sawert, Vores Bestalter Oberst til fods, Generalkvartermester m.m. et Vores stykke Jord og Grund til Byggeplads liggende herinden Fæstningen, som »den runde Kirke« paastaar« (det nuværende område begrænset af Rigensgade, Sølvgade, Østervold og Stokhusgade) --- »Fornævnte Heinich Rüse skal være forpligtet paa samme Plads at lade bygge og opsætte god Købstadsbygning.«

Her byggede Rüse »Østergård« bestående af »det grundmurede hus« med stalde og halvtagshuse, og det vakte stor forargelse iblandt byens indbyggere, at han straks gik igang med at nedbryde »den runde kirke« for at anvende materialer herfra til sit byggeri. »Det grundmu-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rede hus« blev senere officerslasarettet i Københavns Garnisonssygehus. Det blev nedrevet i 1937, medens den ene af sidefløjene står tilbage som tværfløjen i kasernegården omend i stærkt ombygget tilstand.

Navnet »Guldhuset« stammer fra guldmageren F. G. Borri (1627-1695), der havde laboratorium på stedet, men det var næppe, som man tidligere mente i »det grundmurede hus«, snarere i en mindre bygning ved siden af. Straks efter Frederik den IIIs død forsvandt Borri ud af landet, og Christian den V befalede Markvor Rodsteen (1625-1681), at han skulle lade det hus nedbryde, »som Borri har haft paa den runde Kirkegaard.«[17]

Allerede 1673-74 var der planer om at bygge et nyt kvæsthus, men det blev ikke til noget, og man nøjedes med at forøge Søkvæsthusets og Børnehusets indtægter med en fjerdedel af visse konfiskationer i forbindelse med toldsvig (48).

På Østergård var der i 1675 værksted for »Nürnberg feuerwerkere«, der lavede ammunition til artilleriet.

Man ved ikke, hvornår de første patienter blev indlagt i Guldhuset eller Østergård, men sandsynligvis var det i 1675. Fra dette års begyndelse var Børnehusets forpligtelse til at modtage de kvæstede ophørt, og om sommeren begyndte »den skånske krig«. Det var dog først næste år, da kampene blev forlagt til Skåne og især efter det blodige slag ved Lund den 4/12 1676, at store mængder sårede og syge soldater blev evacueret til Sjælland, hvor man oprettede lasaretter i Kronborg ladegård, Pesthuset udenfor Vesterport, og som nævnt, påny Sejlhuset. Også i Børnehuset og i privat indkvartering hos Københavs borgere blev de sårede anbragt. I december 1676 møder man første gang betegnelsen »Militiens nye hospital«, og selv om det kan have været Pesthuset, så drejer det sig sandsynligvis om Guldhuset.

I januar 1677 afgav en militær kommission forslag om at gøre anstalt til at opføre et krigshospital med 170 senge, og Generalkommissariatet trådte i forhandling med general Rüse om køb af hans firlængede gård Østergård med tilhørende grund, men først i juli gik købet i orden.

Rüse var repræsenteret ved sin agent oberstløjtnant Robert Colnet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

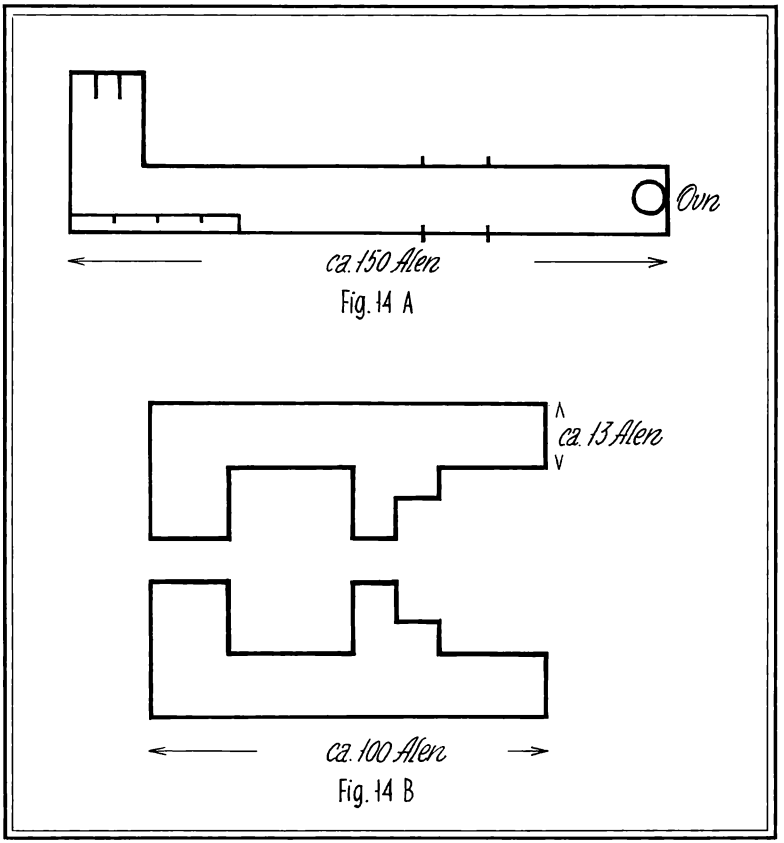

Fig. 6. Sabroes fig. 14 a og b.

(-1694), og skødet blev stadfæstet ved Københavns byting den 30/7 1677[18]. Købesummen var 2400 Rdl.

Skødet anfører som købere »de fattige, syge og kvæstede af Landmilitien ved deres inspektør rådmand Bartholomæus Jensen og handelsmand Hans Nielsen.« Betegnelsen Østergård anvendes herefter ikke mere.

Det menes, at der blev anvendt penge fra Søetatens kvæsthusfond, for i forbindelse med købet, hvorfor Admiralitetet sendte en energisk

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

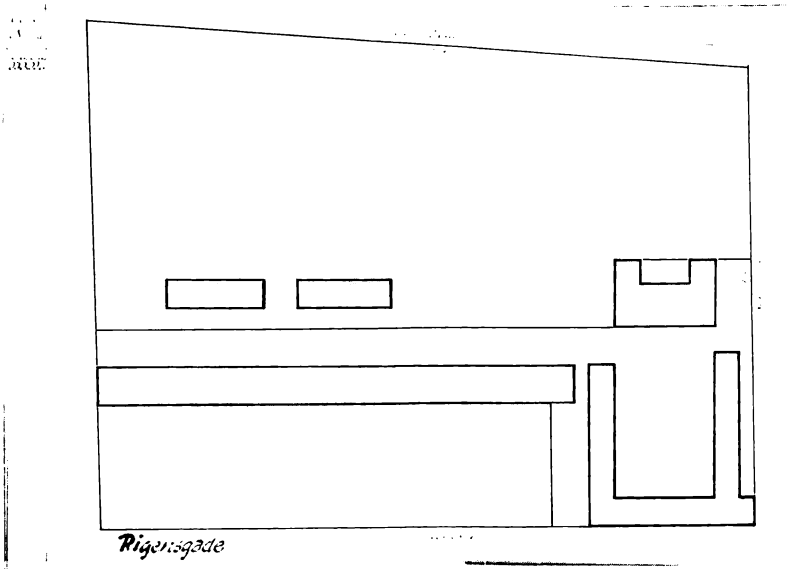

Fig. 7. Guldhuset fra »den generelle opmåling«, 1755.

protest til kongen over, at Generalkommissariatet havde brugt midler, som var bestemt »til kvæste bådsfolk og skibssoldater« (48, p. 228).

I marts 1677 skrev de to ovennævnte inspektører til Generalkommissariatet, at da det var resolveret, at nyt hospital for Landmilitien skulle bygges og bekostes, og de var udset til at have inspektion med dets bygning og forvaltning, så beder de om nærmere forholdsordre, ligesom de ønsker bemyndigelse til udbetaling, så der kan blive udstedt skøde.

De vil også gerne have anvist god kapital til at have i beredskab, når bygmesterens overslag foreligger, således at bygningsmaterialer kan haves parat.

Selv om formalia ved købet af Guldhuset endnu ikke var i orden, skrev Generalkommissariatet den 25/6 1677 til de to udpegede inspektører: »Da Hans Majestæt allernaadigst har eligeret Dem tillige over det nye Kvæsthus, som til Landmilitien af Guldhuset ved Østerport

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

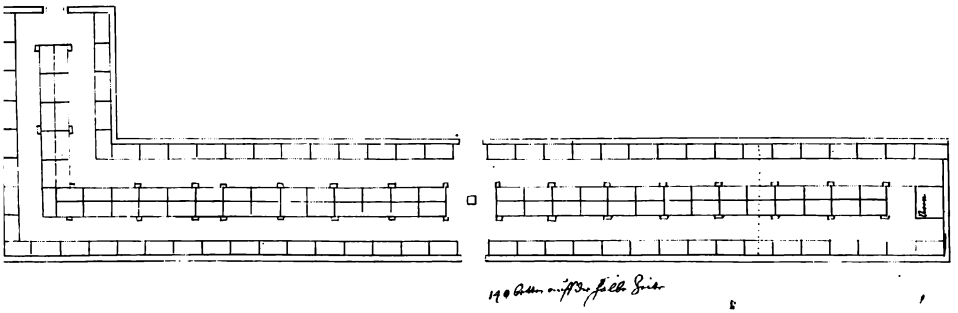

Fig. 8. Grundplan af landmilitiens kvæsthus.

skal indrettes, at have Inspektion, synes det bedst, at samme Bygning straks bliver sat i værk«. Samtidig blev der stillet 100 svenske fanger til rådighed til arbejdet.

Bygmesteren er ikke kendt, og der eksisterer ingen billeder af Landmilitiens kvæsthus, men i Rigsarkivet findes en pakke mærket »Land Militiens Kvæsthus uden Vesterport A° 1677«, indeholdende bl.a. to tegninger, der er gengivet i Sabroes bog (50, p. 115) som fig. 14a og b.

Sabroe anser fig. 14a for at være den grundplan, efter hvilken kvæsthuset er opført, og denne opfattelse støttes af de gengivelser, som kan ses på Hoffmanns kort fra 1687[19], Geddes kort fra 1757 og »den generelle opmåling« fra 1755. (Fig. 7).

De originale tegninger, der hverken er dateret eller signeret, er i anledning af de her foreliggende arbejde fotograferet pany. (Fig. 8 og 9).

Fig. 8 svarer ganske til Sabroes fig. 14a.

Rockstroh derimod mente, at det var den anden tegning, fig. 14b, efter hvilken man havde bygget Landmilitiens kvæsthus, men den nedenfor gengivne, originale tegning (Fig. 9) viser ved nærmere efter-

Fig. 9. Udkast til grundplan.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

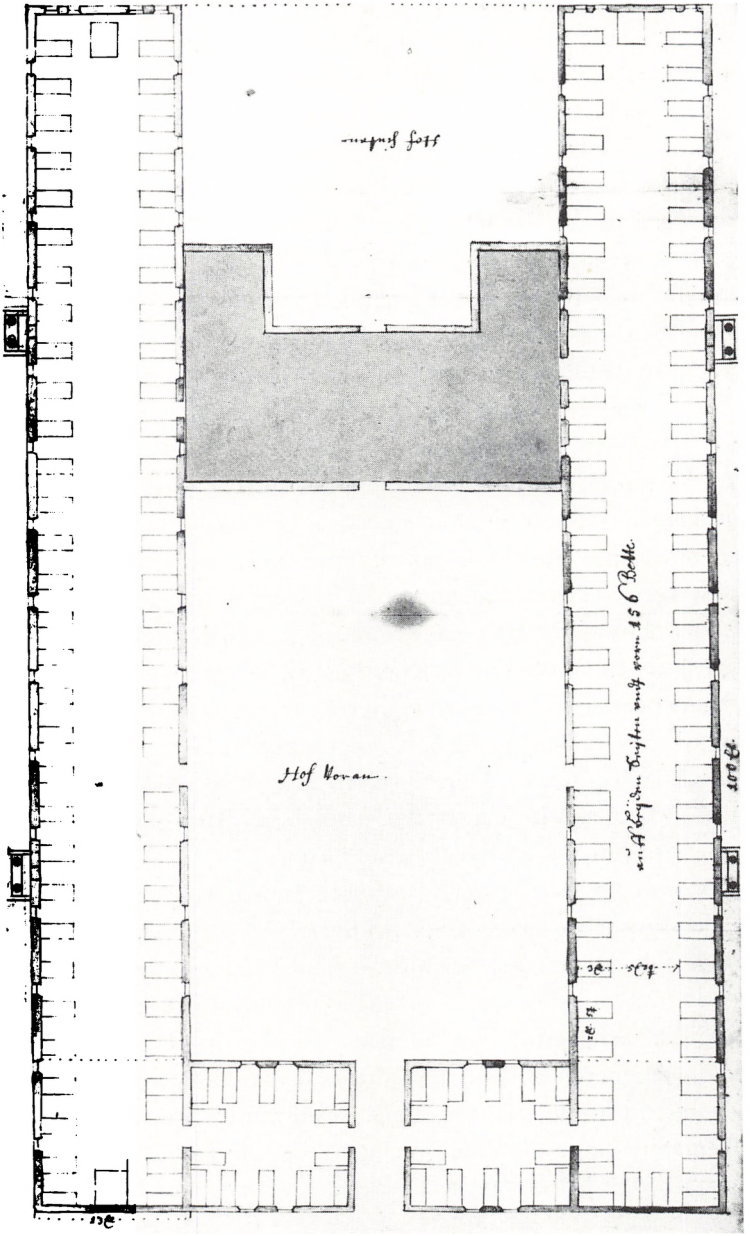

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

syn (sammenlign også fig. 7), at det U-formede midterparti ganske svarer til »det grundmurede hus«' konturer, og bygningerne omkring gården med en port til gaden til udlængerne på Østergård.

Det må vist være berettiget at antage, at tegningen er et alternativt forslag til et kvæsthus, udarbejdet som en ombygning af Østergård.

Opførelsen af Landmilitiens kvæsthus synes gennemført meget hurtigt. Den 150 alen lange bygning var opført i bindingsværk med en stor ovn i den ene ende af salen, hvor der var 140 senge, men man bør erindre, at det dengang var almindeligt at lægge to patienter i samme seng, hvis man var i nød for pladser.

Det nye kvæsthus menes taget i brug den 13/8 1677, da økonomen, Anders Raffn, på denne dag fik udleveret forskellig proviant til det nye kvæsthus ved Materialgården. Raffn blev senere på måneden afløst af Anders Feige, som imidlertid var meget utilfreds med forholdene. Han erklærede, »at dette Siughus er i svag og bedrøvelig Tilstand«, og mente sit ganske hus truet af de mange smitsomme syge. Alligevel protesterede han[20], da Niels Brückman, der havde gjort udmærket tjeneste som økonom ved lasarettet på Kronborg ladegård, i februar 1678 blev forflyttet til Landmilitiens kvæsthus. Brückman klagede ved overtagelsen over, at der manglede sengeklæder og halm til madrasserne, så de syge måtte ligge på de bare sengebrædder. Han bad derfor om de sengeklæder, der ikke mere var i brug på det nedlagte lasaret ved Helsingør, ligesom han ønskede nogle læs halm samt »en god Del Enebærris til at røge Sygestuerne med.«

Man ved meget lidt om kvæsthusets patienter, hvorimod der er ført nøje regnskab over de døde. Den 22/8 1678 rapporteres det første dødsfald »udi det nye kvæsthus«, og i løbet af september steg antallet af døde til 8-9 daglig, for så i oktober at aftage til et enkelt om dagen. Rockstroh mener, at Landmilitiens kvæsthus havde 400 pladser, men så medregner han sikkert pladserne i den tidligere Østergård. På samme tid havde man 300 pladser i Pesthuset, 100 i Kastellet, 100 i Børnehuset samt pladserne i det genåbnede kvæsthus i Sejlhuset, men snart aftog tilstrømningen af sårede, så man kunne begynde at nedlægge nogle af kvæsthusene og overføre de resterende patienter til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Guldhuset. I 1678 var Nikolaj Bøje blevet ansat som overfeltskær ved Guldhuset med en løn på 200 Rdl. om året i krigstid, men kun 100 årlig i fredstid.

Samme år modtog Landmilitiens kvæsthus i Guldhuset en gave på 5000 Rdl. af enkedroning Sofie Amalie (16).

Som omtalt forekom i disse år adskillige stridigheder mellem Generalkommissariatet og Admiralitetet om kvæsthusets midler og anbringelsen af Søetatens og Armeens patienter, ja i 1677 og 78 gik det så vidt, at Admiralitetet bad sig fritaget for at administrere kvæsthuset, dog vist uden at få svar (34, p. 454).

En del af Guldhuset må en tid have været underlagt Admiralitetet, idet dette den 3/6 1682 beordrede to af Søetatens embedsmænd til at besigtige kvæsthuset, og det jo er imod god militær skik, at en myndighed inspicerer på en andens kommandoområde. Inspektionsrapporten er gengivet af Lind (34, p. 457) og begynder således: »Land- og *Søetatens* kvæsthus, beliggende ved Østerport på Sk. Anna kirkegård ved kongens have, består udi 4 længder huse«. Der omtales 1ste længde ud til gaden i sønder, 2den længde øster til Materialgården, 3die længde i vester ud til kongens have og 4. det grundmurede hus, som i norden vender ud til volden. Hver bygning gennemgås nøje rum for rum, og man får indtryk af, at det hele er i en yderst forfalden stand. Lind har sammentalt de opgivne sengepladser til 369, hvoraf 102 dobbelte. Inventaret var pauvert:»Straasække 134, ulden Sengedække 133, Underdyner, hele og søndrede 56, Hovedpuder som forskrevet, 64 Blaagaards Lagener samt 7 Par dito, søndrede, 84 Fjælekøjer med Bund samt noget Husgeraad«.

Rapportens verdenshjørne er ikke ganske korrekte, men der kan næppe være tvivl om, at det er Rüses Østergaard, der beskrives.

I januar næste år befalede Admiralitetet en ny inspektion muligvis i forbindelse med den påtænkte fraflytning af kvæsthuset, men man regnede åbenbart med fortsat brug af stedet, hvor de ledige værelser skulle indtages til bolig for søfolk og det grundmurede hus, der blev adskilt ved et plankeværk, til brug for to søkaptajner.

Men det kom til at gå anderledes, for den 6/3 1683 skrev kong

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Christian den V[21]: »Eftersom Vi agter det Hus og Plads --- hvor en Del af Vores kvæstede endnu Ophold haver, til andet Brug, da haver Vi allernaadigst tilladt at ville give 5000 Rdl. courant Mønt --- til de kvæstedes Underhold«.

Kongen skænkede Guldhuset til kgl. factor Kristian Werner fra Lybæk til oprettelse af en uldmanufaktur. Stedet skulle være ryddet til Mikkelsdag.

Søkvæsthuset ved Stranden

På det tidspunkt, hvor kongen lagde beslag på Guldhuset til brug for Uldmanufakturen, må han have været vidende om, at planerne om et nyt kvæsthus var ved at blive realiseret, for i december 1682 havde Admiralitetet nemlig skrevet: »Vi til de kvæstedes større Bekvemmelighed, saa og for at skaffe dem Renlighed, det mest mulig er, har købt en belejligere Plads og Husværelse[1] --- nemlig velbaarne Admiral Jens Rodsteens hus og plads ved vejen til Toldboden, hvor endnu tilkommende år skulde opsættes en bekvem Bygning imod Havnen«. Kongen godkendte planen og tillod, at materialerne til bygningen måtte indføres toldfrit[2]. I forbindelsen med handelen skænkede admiral Rodsteen (1633-1706) 816 sletdaler til de kvæstede.

Medens det nye kvæsthus var under opførelse, blev de kvæstede anbragt i en af de på grunden stående bygninger.

Nøjagtigt, hvor denne lå, fremgår ikke af de foreliggende oplysninger, men meget tyder på, at det var admiral Rodsteens privatbolig på hjørnet af Lille Strandstræde og Skt. Anna-gaden, der blev taget i brug som et midlertidigt kvæsthus. Denne opfattelse støttes af følgende: 1. Ejendommen, admiralen købte i 1671, omfattede kun den nærmest Strandstrædet liggende del af den på fig. 10 viste grund, idet kongen 1673 tilskødede ham »et stykke jord bag sin igen nu boende gård og plads langs Strandstræde«. Det nye stykke var »ud til strømmen«. 2. Man ved, at admiral Rodsteen havde bolig på ovennævnte hjørne[3]. 3. Grundtaksten af 1689[4] nævner en gård og fire våninger på Lille Strandstræde nr. 24, og kun gården kan have rummet kvæsthuset. 4. Endelig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

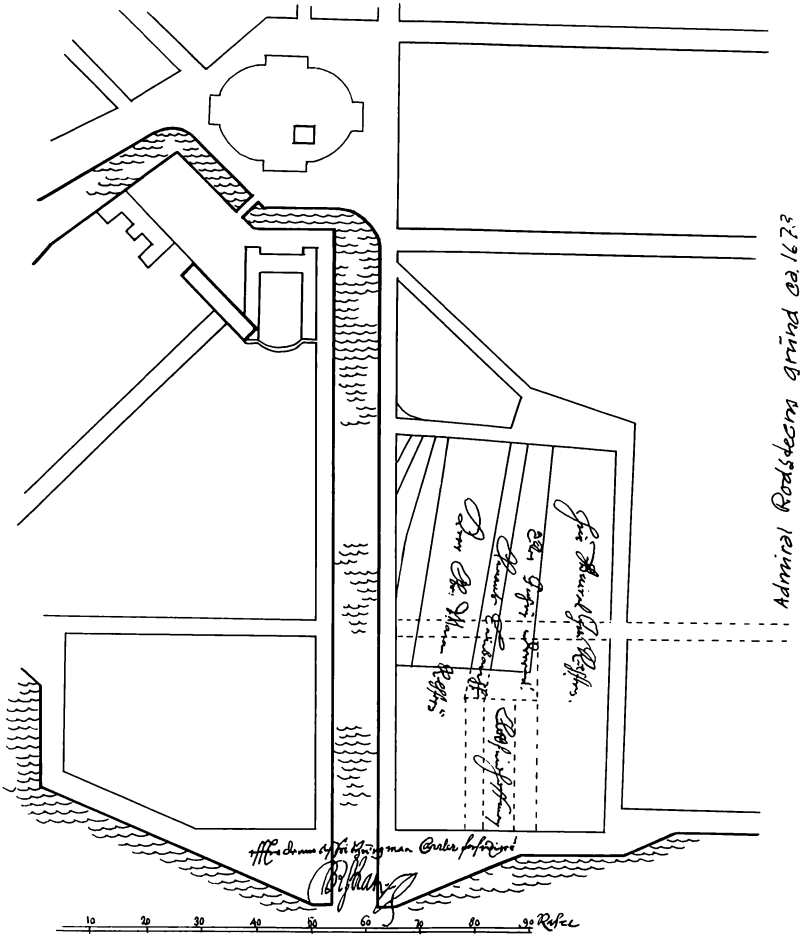

Fig. 10. Beliggenheden af admiral Rodsteens grund, ca. 1673.

ser man på Geddes eleverede kort, der ganske vist er fra 1761, en firlænget gård på selve hjørnet og de fire våninger ned langs Skt. Anna-gaden.

1682 eller kort efter forlængedes Toldbodgaden tværs over kvæsthusgrunden til Nyhavn[5], hvorved den vest for den nye gade liggende

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

del af grunden med »det gamle hus, som var Jens Rodsteen afkøbt, og som længe havde været i brug som kvæsthus,« skiltes fra.

Bygningerne var så dårlige, at det ikke kunne betale sig at leje dem ud, hvorfor området solgtes i 1688 til toldbetjent Søren Sørensen for 5300 sletdaler[6], og på grund af bygningernes tilstand blev Sørensen fritaget for skat på disse og grunden i seks år.

I februar 1682 skrev kong Christian den V[7] til Hans Jensen Stampe, at eftersom kongen havde bestemt at lade kvæsthusets midler forvalte af to borgere og allernådigst beskikket Stampe hertil, dog uden løn, så skal bemeldte udnævnes til rådmand med rådmands løn, når en stilling bliver ledig. Det samme bestemmes for forvalter af kvæsthusets midler Morten Nielsen.

Kvæsthuset fik ny kgl. fundats den 13/7 1682[8]. Ifølge denne fastsattes at: 1. To borgere af de 32 mænd med rang som rådmænd skulle forvalte kvæsthusets midler og hvert nytår aflægge regnskab for kongens deputerede. 2-3. I Københavns kirker og i slotskirkerne skulle ombæres tavler for de kvæstede. 4. Andel i visse konfiskationer skulle tilfalde kvæsthuset. 5. De to forstandere havde tilsyn med bygninger og inventar, ligesom 6. de sammen med de deputerede havde tilsyn med bespisningen efter »land-taksten«, dog kunne kosttillæg gives, hvis stadsfysicus skønnede det nødvendigt. 7. En skibspræst eller en kapellan ved Holmens kirke skulle daglig holde andagt. 8. De nødvendige opvartningskoner skulle ansættes til at pleje de syge. 9. Ingen andre end kvæstede i kongens tjeneste måtte indtages, og de måtte ej beholdes længere, end til de var raske. 10. De, der ikke kunne tjene deres brød, skulle sendes til hospitaler for invalider. 11. Stadsfysicus havde opsyn med kirurgerne og skulle komme tilstede ved amputationer[9].

Allerede to år senere lempedes dog indlæggelsesbestemmelserne, så ikke blot kvæstede søfolk og soldater kunne modtages, men også syge af garnisonen og de ugifte årstjenere af matroser og bøsseskytter, og man ved at der i 1687 blev indlagt en del syge, navnlig norske årstjenere fra Nyboder.

Når man har så fyldige oplysninger om den følgende periode i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kvæsthusets historie,skyldes det Linds i indledningen omtalte arbejde (34), som navnlig støtter sig til den i Rigsarkivet opbevarede »Kvæsthusbog«, en samling protokoller fra Generalkommissariatet dækkende 1685-1734.

Da det i 1685 viste sig, at 35 af de gamle var rørige på hænderne, fik de ordre til at pille værk, og hertil fik de anvist et lokale, der kunne opvarmes. Desværre viste de en beklagelig tilbøjelighed til at absentere sig, så man måtte holde daglig mønstring, og de fraværende måtte finde sig i afkortning i deres pengeydelse eller endog i deres brødration. Endvidere lod de sig befinde med ild og lys ved tobakssmøgningen eller med sværgen, tyveri og slagsmål, »som det ej sømmer sig i et kongeligt kvæsthus«. De skyldige blev meldt til Søetatens fiskal, som foretog det videre fornødne. Kvæsthusskriveren skulle holde dem alvorligt til gudsfrygt, men nogle ugudelige kroppe, som ikke ville lade sig betjene med Guds ord, skulle afvises fra kvæsthuset og ellers anses med straf på Bremerholm.

Da det nye kvæsthus var færdigt, blev det gamle rømmet, og »den store kakkelovn« kørtes til det nye hus, og 10 karle bar de 200 køjer derover, hvor det blev opmagasineret på loftet. Inventaret var ikke meget værd, så meget kom lige i papirmøllen. »Afgangshusene« rensede natmanden, som var 9 nætter om at køre de 24 læs skarn bort.

Man ved ikke med sikkerhed, hvem der har tegnet det nye kvæsthus, men »modellen« tilskrives kgl. bygmester Hans Stenvinkel (1639-1700), der i hvert fald havde tilsynet med byggearbejdet.

Grundstenen blev under stor festivitas nedlagt den 26/5 1684 af kronprins Frederik[10]. Han kom med sit følge sejlende i flere chalupper, og vejen op fra stranden var belagt med rødt klæde. Et detachement marinere paraderede. Efter at den første grundsten var nedhisset, »fyldte kronprinsen to skønne og rare glas med rød og hvid vin og satte dem ind i den udhulede grundsten, hvor man lagde en plade med en latinsk inskription og de danske rim var indstukne«. De omkringstående murere sang tre tyske vers under musikledsagelse, og mellem hvert vers saluterede marinerne og det kgl. admiralskib.
I et poetisk nyhedsblad, »Mercurius« kunne man læse:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

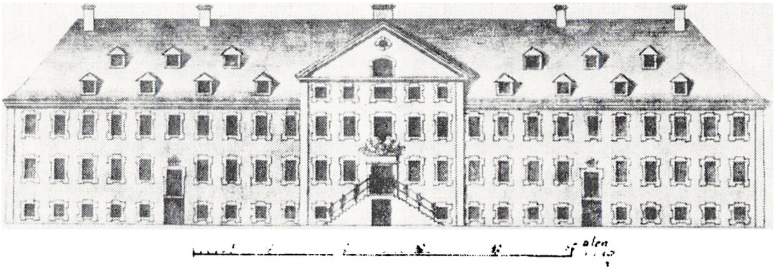

Fig. 11. Søkvæsthuset fra Thuras Hafnia hodierna, 1748.

Han med solenitet ses nu i grunden mure
kvæsthusets første sten, som der skal evigt dure
for dette sygehus til hovedhjørnesten.
Her alle ære-sår, som heltebryster bryde
ved fejdeskud og sværd, kan sundheds læge nyde,
her er og livis-brød med husely til rest
for hver nødtørftig sjæl, som bliver lemmelæst.
Derpå går han (kronprinsen) så ud på flåden at lustere
og lader sig hos Span til middagsmål traktere.

Det nye kvæsthus meldtes færdigt den 30/11 1686, hvor Stenvinkel skulle »fri-kalde håndværksmestrene«. Huset var 160 alen langt og 18 bredt med en udbygning, 22×10 alen, på gårdsiden, hvor køkkenerne var placeret. Der var kælder og to »loft«.

Hovedindgangen var midt for bygningen under en frontespice, og over døren sås kong Christian den Vs navnetræk omgivet af sirater og under dette en tavle af Bremer-sandsten med en latinsk indskrift: »VALETUDINARIUM SAUCIORUM QVOD PROVIDENTISSIMA AUGUST:REGIS CHRISTIANI VTI CURA EREXIT, LOCUPLETAVIT, UT QVI MEMBRA PUBLICO REGNORUM BONO IMPENDUNT, HIC ÆGRITUDINUM INVENIANT SOLATIUM, FOMENTA, SANTATEM. ANNO 1685.«[11]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 12. Søkvæsthuset ca. 1750. Maleri af Rach og Eegberg, Nationalmuseet.

Christian Elling betegner bygningen som et hæderligt eksempel på tidlig barokarkitektur. (12).

Vandforsyningen kom fra »Bøjesens vandkompagni«, og Ole Rømer (1644-1710) befaledes til at se efter, »hvor vandet med fontæne sirligst kunne anlægges«. 1689 købtes naboen, oberst Gottfred Hoffmans have, hvor man byggede et hus til økonomen tæt ved hovedbygningens sydgavl. I huset var der bryggers, bageri og vedhus og et værelse, hvor de deputerede holdt møder.

I Kvæsthusbygningen var der på begge sider af hovedtrappen store sygesale, hvoraf salen i stueetagens nordlige ende tillige fungerede som kirkesal. Sygestuerne skulle opvarmes fra Mikkelsdag (29/9) til påske,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

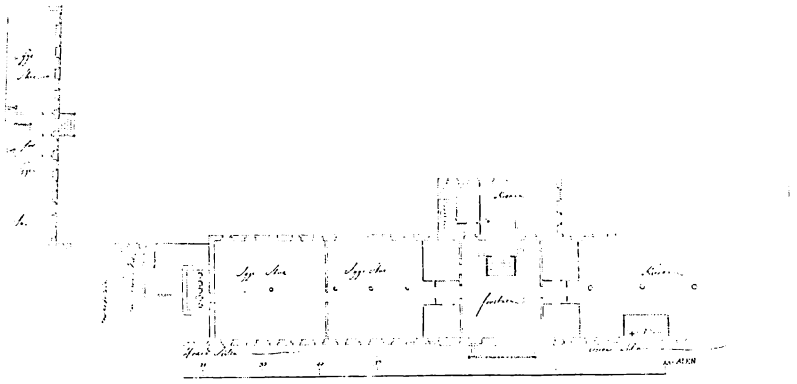

Fig. 13. Grundplan af søkvæsthusets stueetage, sign. Harsdorff 1770.

men det blev ikke overholdt, så bartskæreren den 17/6 1694 måtte forlange, at opvarmningen nu begyndte, »for de arme patienter, der ofte temmelig kulde udstår«. Han krævede endvidere, at der skulle være to ovne i hver sal eller, hvis der kun var en, at den var anbragt i salens midte og opvarmes desto mere.

Man havde både enkelt- og dobbeltsenge, men deres antal er ikke kendt med sikkerhed. Hver seng var normeret med en stråsæk, tre par lagener af godt blålærred, en hoveddyne med 8 pund fjer samt et overdække. Halmen i stråsækkene skulle skiftes to gange om året, for at den forrådnede halm ikke skulle forårsage »ond lugt og stank og sengeklædernes forrådnelse«.

Under sengenes bund fandtes en »skudde«, der kunne trækkes ud, til mad, drikke eller natpotten. I loftet hang tove, der tjente som sengebånd, og man havde to skærme til de senge, »hvor de i dødsnød bestedte patienter var liggende«. Under vinduerne var der skiftevis

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

anbragt skabe og natstole forsynet med messingkedler, hvorfra blikrør førte ud i det fri for at aflede stanken. Ved hovedbygningens gavl var der to loca forsynet med luftrør og en rende til stranden, som skulle skylles hver anden eller tredie dag. I 1690 foresloges opført »hytter« ved stranden ligesom ved Holmen bro og Bradebænken, og i 1693 byggede man et »vandhus« af gamle brædder ved bolværket, hvor de syge, hvis de havde kræfter dertil, kunne søge hen, for at forbygge stanken. For at beskytte patienterne, der med blottet bryst og blottede ben skulle ud i den kolde luft mod forkølelse, anskaffedes 30 »kjoler«.

På sygestuerne var der 6 lamper »udi hver længde«, men de brændte kun under måltider og bønnen, hvorefter de slukkedes på en nær, som brændte om natten. Endvidere havde hver stue en lyseplade med lys til brug for patienterne om natten. Af andre rekvisitter fandtes: kander og bægre af tin, potter og fade af ler samt 50 tinnatpotter og et stikbækken.

Foruden sygestuerne var der ved den store forstue et appartiment til doktoren med skabe til hans medikamenter, og på første sal et tilsvarende til kirurgen, som her kunne forbinde sine patienter. Det var forsynet med et rullende forbindsbord. Kirurgen ønskede et særligt værelse til patienter med arm- og benbrud, »thi når der skal ske svære operationer, vil man ikke have mange mennesker om sig.« Ved hovedtrappen lå »svedestuen« også kaldet badstuen, og der er tale om en »machine« af træ beslået med jærnblik (formentlig en svedekasse). I svedestuen var der næsten altid 3-5 patienter. Den var opvarmet dag og nat, hvortil medgik meget brænde, men på grund af utætte vægge forslog opvarmningen kun dårligt, så to af de tre vinduer måtte mures til. Endvidere omtales, at man havde et rum til »salivieren«.

Ifølge Kvæsthusbogen den 3/10 1695 beordede Generalkommissariatet, »at der for den nordre ende af Søe-Etatens kvæsthus og op igennem den nye gade til landsdommer Ehms gård, hvor kvæsthusets plads nu er indhegnet med et gammelt plankeværk, skal bygges et grundmuret pakhus, der skal gøres så solidt, at man senere kan sætte en etage på til at logere de kvæstede. Som antydet af Lind (34, p. 472) må de angivne verdenshjørner være forkerte. At dette var tilfældet, ses af, at Ehms ejendom lå mellem kvæsthuset og »den nye kanal« d.v.s.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nyhavn, altså syd for dette[12], og man kan da heller ikke på nogen af de kendte kort eller planer se en bygning ud mod Skt. Anna-gaden, hvorimod en grundplan i forlængelse af økonomens hus op langs nabogrunden er afbildet mange steder[13].

Til at bringe patienter til kvæsthuset og til den interne transport rådede man over 3-4 »dragstole«.

»Kongelig Majestæts Søe- og Land-Militiens Qvæsthuus« var, som navnet siger, tænkt som sygehus for de to værn. Hvornår de første patienter blev indlagt er ikke kendt, men som nævnt var hovedbygningen færdig i 1686, hvor loftet i første omgang blev taget i brug som kornmagasin og senere til opbevaring af inventaret fra det »midlertidige kvæsthus«. Kælderetagen blev udlejet til pakhusrum.

Allerede i 1683 havde Admiralitetet protesteret imod, at kasserede landmilitære blev indlagt på kvæsthuset dog uden held, men den 15/9 1688[14] bestemte kongen, at Søkvæsthuset skulle være fri for at modtage soldater og alene huse Søetatens mandskab, imod at der af Søkvæsthusets midler til Landmilitens krigshospital, som indtil videre ikke var et hospital, men et understøttelsesfond, skulle afgives 9000 Rdl. Dette medførte en langvarig kamp mellem de to institutioners direktioner, hvilket Rockstoh, der ikke havde meget til overs for marinen, har skildret indgående (48, p. 135-141).

Helt fri for at modtage soldater blev Søkvæsthuset dog ikke, for i 1692 fik direktionen ordre om at tage imod to gamle krigere, men de havde også tjent henholdsvis 46 og 23 år ved deres regimenter, og så sent som år 1700 indlagdes en dragon, som havde mistet den ene arm i kamp.

I juni 1689 ventede man patienter fra flåden, hvorfor gamle senge blev hentet ned fra loftet, og en spisemester, kvinder til pleje og en medicus blev antaget, og det blev beordret: »de syge og kvæstede søfolk skal til førstkommende Mikkelsdag indlogeres udi kvæsthuset og alt tilbehør holdes i beredskab«.

Søkvæsthusets formue opgives i 1683 til 76113 Rdl. (34, p. 484). Foruden de indtægter, som tilflød ifølge fundatsen af 1682 og gaver fra private, fik kvæsthusfonden i maj 1685 pant i Børsen, men udbyttet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

heraf var begrænset, fordi bygningens dårlige stand slugte de fleste af indtægterne til reparationer. I 1688 indførtes et fradrag på 1 % af alle lønninger i Søetaten, ligesom man pålagde officerer, der avancerede, en afgift, den såkaldte forbedringsgage[15].

Om den lægelige betjening af Søkvæsthuset i slutningen af det attende århundrede ved vi, at Københavns stadsfysikus havde overtilsynet med såvel medicus som kirurgen, som havde den daglige behandling. Nikolaj Bøje fungerede stadig, men blev afløst af sin søstersøn Johannes Buchwald (1658-1738). Han var blevet skibskirurg i Søetaten nogle år før, og i 1689 livkirurg hos kronprinsen, for næste år at overtage posten ved Søkvæsthuset. Filip Hacquart jun. (1645-1718) var medicus til maj 1689, da han afløstes af Johannes Unsenius (-1695), men man anså Buchwalds kvalifikationer for så gode, at man kunne spare en medicus. Derfor blev Unsenius afskediget den 7/11 1693. Han blev så forbitret herover, at han nægtede at aflevere nøglen til medicinskabet, så den måtte hentes hos ham.

Buchwald gjorde en stor indsats for at forbedre forholdene på kvæsthuset og udgav flere instrukser, som regel på tysk. Doktor og bartskær skulle møde om sommeren klokken 6 morgen og 5 eftermiddag, om vinteren klokken 8 og 4 og blive på kvæsthuset, til alle patienter havde fået den fornødne behandling og pleje. Økonomen skulle føre bog over de syge med angivelse af kompagni og nummer samt ansætte kvindfolk til rengøring, vask og sengeredning. Disse skulle også rense natskrinene for dem, der ikke selv magtede det. Økonomen eller spisemesteren skulle sørge for, at maden »forbedres og forandres«, så at de syge bekommer god, varm og for dem tjenelig mad, hvorfor en spisetakst skulle opsættes. Taksten for 1691 er gengivet i sin helhed af Lind (34, p. 480), og den synes rigelig og varieret med mange grøntsager om sommeren (bl.a. spinat, portulak, kål, rødder og kørvel).

For patienternes åndelige velfærd var der også sørget som bestemt i fundatsen, men da en skibspræst eller en kapellan fra Holmens kirke ikke altid kunne være tilstede, forsøgte man i 1693 at lade en sergeant varetage den daglige andagt og ordenens overholdelse, men efter nogle

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

måneder opgav man dog dette. I stedet ansatte man en studiosus og hører ved Bremerholm skole til at »opvarte sangen«.

Heller ikke han kunde åbenbart skabe den fornødne andagt, så mestermandssvenden måtte holde stilhed om ej med det gode så ved anvendelse af »crabatsch«.

1694 beordredes to søofficerer til – en uge ad gangen – at føre tilsyn med de syges opvartning på kvæsthuset, men alligevel »fornemmer bestyrelsen, at sygdom tiltager mere nu end tilforn, så at folket der dagligen afgår ved døden«. Næste år berettes, at adskillige af de indlagte matroser »går på gaden«, hvorfor inspektionsofficererne beordres til at gøre rede for denne uorden. I 1698 klages flere gange over kosten, og økonomen bliver afsat, men den nye, Niels Kristensen, erklærer: »hvis det ikke kunne tillades ham at formindske rationerne, ville det blive ham til ruin og undergang«. Kommissariatet yder ham et tillæg på 60 Rdl. til lønnen.

Skønt det er fastsat i fundatsen af 1682, at kvæsthusets direktører skal udnævnes til rådmænd, når en sådan stilling bliver ledig, så udsender Christian den V i 1691 påny en bestemmelse herom[16], og i 1693 gentages den[17], denne gang dog med den reservation, at de skal have attest for, »at de samme forretning i seks år upåklageligt haver forrettet«. Man kunne tænke sig, at sidstnævnte tilføjelse havde sin årsag i uheldige erfaringer.

Dette år skete en udvidelse af adgangen til indlæggelse på Søkvæsthuset, idet kongen den 2/5 1693[18] bestemte: »at de syge og på Vores arbejde tilskadekomne søfolk må indlægges og forplejes derude –– hvortil om fornødent må gribes til den kapital, som i fredstid tillægges og forrentes.« Fra den tid har man også retningslinier for, hvordan man skulle disponere med de forskellige kategorier af patienter.

1. De sengeliggende, som ikke kan ophjælpe sig og skal have assistance. Om deres optagelse kan der ikke være tvivl.

2. De, der vel har nogen sygdom såsom feber eller er kommet til skade, men kan være oppegående, kan gå til Kvæsthuset til behandling hos doktor eller bartskær, og derpå gå tilbage til Holmen til lettere arbejde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

3. De, som deres sygdom simulerer. Efter at doktor og bartskær har tegnet deres vidnedsbyrd, skal de straks vorde straffede på rette sted for vrang beretning og pany til arbejde kommanderes.

Den korte krigstilstand i sommeren 1700 synes ikke at have sat sig spor i Søkvæsthusets analer, dog er det måske i forbindelse hermed, at der i juli blev indlagt en del syge fra »det bergenske regiment«[19].

Ved begyndelsen af »den store nordiske krig« (1709-20) gjorde danskerne landgang i Skåne, men efter forbigående fremgang led de et afgørende nederlag ved Helsingborg den 10/3 1710, og de sårede og syge måtte overføres til Helsingør, hvor man havde 2600 patienter i kost fra Kronborg materielgård. Søkvæsthuset fik ordre til at modtage 1000 af disse, og medio april ankom 130 sårede og 560 syge, medens andre blev fordelt til krigshospitalet på Københavns ladegård og forskellige reservelasaretter[20].

De følgende år flyttede kampene til lands til Nordtyskland og Norge, så Søkvæsthuset næppe herfra har modtaget ret mange friske sårede, og selv om der var mange træfninger til søs, har dette heller ikke betydet nogen større belastning. Man kender tabstallene fra Tordenskjolds bataljer: Ved Dynekilde 19 døde og 57 sårede, ved Gøteborg 52 og 79, ved Strømstad 94 og 248, ved Marstrand kun ca. 20 døde og sårede tilsammen og flest ved Ny Elfsborg, hvor der var 60 døde og 735 sårede. (3, 4).

Var tabene som følge af krigshandlingerne begrænsede, så krævede de smitsomme sygdomme mange ofre blandt flådens mandskab og da især pesten i 1711, som for en tid fuldstændig lammede krigen til søs. F. V. Mansa giver i sin bog om pesten (36) et godt billede af de rædselsfulde forhold ombord i orlogsskibene i disse år.

I 1710 blev en eskadre i den finske bugt under admiral P. Reedtz (1614-1674) så hårdt ramt af sygdom, at 1500 mand var syge og utjenstdygtige, og mange døde i juli og august. Hovedflåden under generaladmiral U. C. Gyldenløve (1678-1719) havde ligeledes stor sygelighed og »mandskabet døde i skarevis af forrådnelsesfeber med petecchier«. I november var Søkvæsthuset fyldt op af syge, så det medicinske fakultet ved reskript af 24/10 1710 fik besked om at udpege

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tre læger til at møde på kvæsthuset for »at eksaminere de syges kur, spisning og opvartning og herom gøre indberetning.« Det blev stadsphysicus dr. Johan Eichel (1666-1736), dr. Johan Lahme (1654-1711) og dr. Reinhold Wagner (1671-1711), som skulle indfinde sig to gange om ugen, sålænge der var 100 syge. Både Lahme og Wagner døde af pesten, og i stedet for sidstnævnte antog man dr. G. Bøttinger (1677-1762).

På grund af pesten søgte man at isolere flåden fra byen ved at holde mandskabet ombord, men det medførte, at forsyningerne med proviant blev ganske utilstrækkelige og af yderst ringe kvalitet, så mandskabets helbredstilstand blev svækket med en enorm sygelighed til følge.

Når Mansa opgiver antallet af indlagte under pesten til 1380 patienter, lyder dette meget sandsynligt[21], hvis man husker, at Søkvæsthuset året før fik ordre til at modtage 1000 sårede efter slaget ved Helsingborg. Da alle pladser var optaget af syge fra Nyboder og skibene, måtte mange patienter blive liggende ombord, hvilket naturligvis var en ganske uforsvarlig situation. I november 1711 var der planer om at leje et pakhus på Christianshavn til pestlasaret[22], men da indretningen ville vare 3-4 uger, og der kun var plads til 1000 patienter, blev det opgivet, og kongen skrev til Generalkommissariatet, at han efter aftale med Sundhedskommissionen havde besluttet at lade den ene halvdel af Ladegården, hvor ingen syge endnu havde været, gøre klar til de syge matroser. Man fik her 800 pladser. Der skulle opsættes kakkelovne, anskaffes stråsække og dobbelte køjedækkener samt gøres anstalt til anskaffelse af daglig frisk kost. Nogle dage senere fik direktionen for »de fattiges væsen« ordre til på Børnehuset at stille 800-900 pladser til rådighed for de syge af Vores flåde[23].

De kommitterede fra Landetatens krigshospital (Ladegården) var åbenbart ikke meget ivrige for at afgive pladser til syge fra Søetaten, for et par uger senere meddelte Frederik den IV til nævnte kommiterede[24]:»Som Vi allernådigst have befalet – – uden ophold at efterleve den den 5/12 givne befaling, at den halve del af Ladegården skulle overleveres til de syge matrosers forplejning og curering, hvorimod de syge

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

soldater skal indlogeres i de lejede huse –– der skal straks gøres foranstaltning hertil.« Åbenbart forsøgte Generalkommissariatet at sætte sig på hele Ladegården, hvor armeen stadig havde 800 pladser, men nu erklærede kongen[25], at da de lejede huse og Børnehuset nu var vel indrettede, skulle patienternes fordeling forblive, som den var, men føjede formanende til: »skulle derude ske nogen disordre, kommer det på vedkommendes ansvar«. For at sikre ro og orden på Søkvæsthuset og de andre steder, hvor Søetatens syge var anbragt, blev der ansat en del søofficerer ved disse. Flådens medicus Jens Bing (1681-1751) havde været udkommanderet med flåden, men kom hjem ultimo 1711 og overtog selv Søkvæsthuset, hvorefter Dr. Bøttinger blev forflyttet til Ladegården.

Krigen havde kostet landet uhyre ofre, og statskassen var næsten tom. I 1719 havde Søetaten godt 3 millioner Rdl. tilgode hos Finantserne, så officerer og mandskab ikke havde fået deres gager og kostpenge (47, p. 5). I Nyboder herskede stor nød, og »søkrigernes hustruer strejfede omkring råbende på penge og brød til at stille deres usle børns hunger og tørst«.

Efter fredsslutningen blev der sparet på alle områder, også på Søkvæsthuset, men når H. de Hofman (19) påstod, »at Qvæsthuset var helt ophævet, og de syge lå hjemme«, så er dette ikke korrekt. Ifølge Kvæsthusbogen befalede kongen[26], at 200 af Søetatens pensionister skulle »antages« ved kvæsthuset og modtage 16 Rdl. årligt til »livis brød« –– og at ingen andre end de med smitsomme eller incurable sygdomme måtte indlægges på Søkvæsthuset, men kompagnicheferne ligesom i Landetaten skulle sørge for de syges kur og forplejning. Samme dag beordres Kvæsthusets læge dr. H. Laub (1684-1753) og kirurg Johan Albrecht Mensing (1684-1746) at tilse de syge matroser i deres logis og på chefernes begæring yde dem kur og opvartning.

Denne ordning kom dog ikke til at vare så længe, for i maj 1726 befalede Generalkommissariatet[27], at den Revelske eskadres syge skulle antages og spises indtil marts 1727, da kvæsthuset atter »skulle være hævet«, men inden da kom en ny kongelig reslution[28], ifølge

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

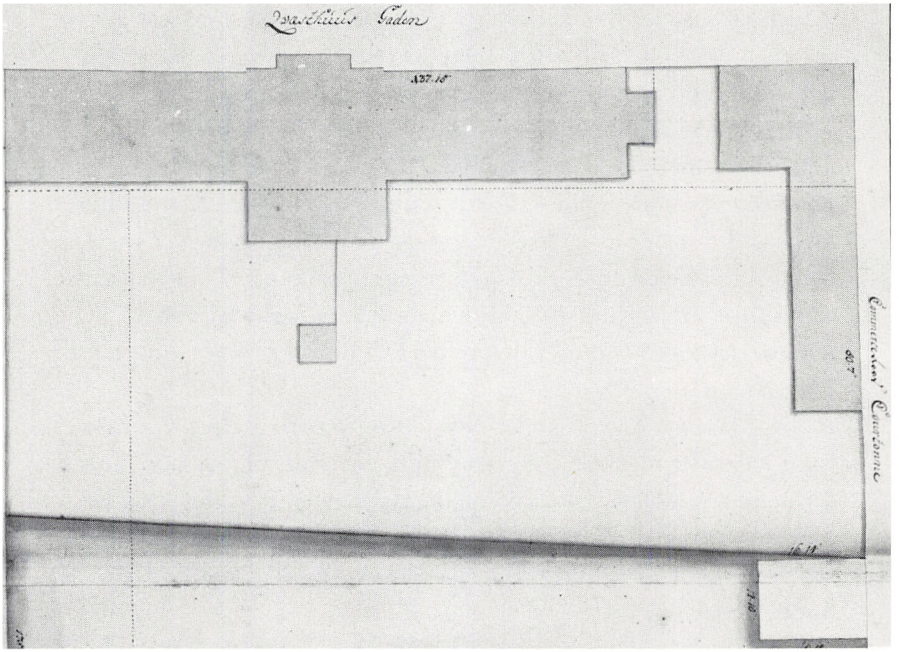

Fig. 14. Søkvæsthuset fra »den generelle opmåling« 1755.

hvilken de syge i fremtiden skulle bringes til kvæsthuset og der forplejes, imod at deres månedskostpenge betaltes for underhold, kur og medicamenter (47).

Trods de dårlige tider sluttede direktionen for Søkvæsthuset[29] i maj 1727 kontrakt med landsbygmester J.C.Krieger (1683-1753) om opførelse af en grundmuret sidefløj fra økonomens hus ned ad gården. Samtidig skulle økonomens hus forhøjes med en etage, og byggeriet skulle være færdigt til Mikkelsdag. Man ser bygningen på fig. 13 og fig. 14.

På ingen af disse tegninger og ej heller på Geddes kort kan man finde det tidligere omtalte pakhus, så enten er det aldrig blevet bygget, eller også er den ny sidefløj en ombygning af pakhuset.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I 1737 oprettedes i Nyboder fire sygestuer til de tre divisioner og håndværkerstokken, og her skulle divisionskirurgerne behandle de syge, dog ikke smitsomme tilfælde og alvorlige skader, som stadig blev modtaget på Søkvæsthuset. Herved opnåede man at få bedre plads til almissemedlemmerne og samtidig, da det var divisionernes kirurger, der tilså de syge, en mere effektiv kontrol med disse (2).

Omkring 1750 forsørgede Søkvæsthuset 300 pensionister, 645 fattige ude i byen og 143 i selve hospitalet. Desuden drev man to fattigskoler, så da kapitalen kun var godt 300.000 Rdl., kan det ikke undre, at økonomien var anspændt.

For at skaffe bedre økonomi tillagdes Søkvæsthuset forlods ½ % af alt bytte og af alle bøder, som efter søkrigs-artikelsbrev af 8/1 1752 skulle erlægges, og næste år approberede Frederik den V[30], at Søkvæsthuset og Københavns fattigvæsen fik privilegium på at drive Assistenshuset. Kort efter købtes fattigvæsenet ud mod en årlig afgift på 1400 Rdl. (47).

En del samtidige forfattere omtaler Søkvæsthuset, således stadslæge P. R. Wandeler (1714-1775), der i sin doktorafhandling fra 1746 beklager, at hovedstadens eneste hospitalsbygning, der er ret hensigtsmæssigt indrettet, ikke mere anvendes efter sin oprindelige bestemmelse, som det jvf. fundatsen var kongens vilje, men som plejehospital. (44).

Pontoppidan skriver i »Danske Atlas«, at kvæsthuset bruges dels som et andet lasaret eller syge- og almissehus for Søetatens trængende, dels til arbejdssted for modvillige betlere af samme etat samt til skole for dennes fattige børn (43).

Pastor Nicolai Jonges »Kiøbenhavns Beskrivelse« fra samme tid beretter om Søkvæsthusets historie, bygningens udseende og institutionens virksomhed blandt andet, »at de friske betlere plukkede gammelt tovværk for at tjene til deres brød og livs-ophold«. Han fremhæver den 10-fags prædikestue med en stor vindovn, hvor sengeliggende patienter kunne høre præsten, og hvor mange fra byen hørte gudstjenesten. Præst og degn havde frie værelser, og degnen holdt skole for de indbragte betlerbørn (14).

I løbet af det attende århundrede skete en betydelig udvikling inden

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for lægevidenskaben med øget forståelse for en mere human behandling af syge og svagelige medmennesker, og inden for Søetatens medicinalvæsen var store fremskridt på vej, som man blandt andet kan læse hos Øivind Larsen (26). Man ser da også, at datidens læger bliver stærkt kritiske overfor den sammenblanding af lemmestiftelse, fattighus og egentlig sygehus, som man havde i Søkvæsthuset.

De disciplinære vanskeligheder har allerede været nævnt, og herom skrev A. D. Herholdt i »Todes Sundheds-Journal«: »Før 1734 lå alle syge af flådens faste mandskab på kvæsthuset i Nyhavn, hvor de fik kost og opvartning under øverste tilsyn af livmedicus, der dog skulle passe embedet som livmedicus, civil praksis og hvile, så han har haft for lidt tid til kvæsthuset, og de unge kirurger havde næppe magt til at afværge misbrug og skulkesyge. Hver 5. mand var syg uden epidemi, men unge Voltelins (1713-1795) ansættelse medførte, at antallet af syge på kvæsthuset på mindre end 3 uger faldt fra 730 til 200.« (18). J. H. Voltelin blev ansat i 1730, og hans indsats har måske været stærkt medvirkende til, at ordningen med divisionssygestuerne blev gennemført.

En dramatisk beskrivelse af tilstandene på det gamle Søkvæsthus har man i et brev, som admiralitetsmedicus U. B. Aaskow (1742-1806) i 1793 har skrevet til kronprinsen. Det er gengivet af G. Norrie (41). »Indtil året 1771, da professor Callisen blev overlæge ved Søkvæsthuset var denne stiftelse anset og frygtet af matroserne som en mordergrube. Efter det gruelige gamle princip pakkede man ikke alene mange syge i et værelse, men 2 ja 3 heftig syge i en seng, den døde ved den levende. Renlighed var der næppe tænkt på, føden ussel og lægemåden elendig. Den mand, som har overopsigten med de syge, har jeg tit set holde i sin karet og ladet sig give rapport, –– og kvæsthuset blev det, det var anset for, et pesthus« –– og videre: »Med gru ser jeg tilbage på de fattiges tilstand, deres udseende, deres klage og kummer, – langt fra nogen slave eller hensat forbryder var så ussel som disse elendige. Iført de skidneste pjalter, som næppe skjulte deres af skidenhed sorte legemer, 3-4 i hver seng,« – og meget mere af samme slags.

Når man i 1777 flyttede Søkvæsthuset, var det dog næppe så meget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 15. »Det intenderede Fattighus mod Toldbodgaden«.

forståelsen for de utidssvarende forhold, der var årsagen, som det forhold, at den stærkt stigende handel og skibsfart skulle have rådighed over det meget centralt beliggende havneområde, hvor kvæsthuset var placeret.

Inden man besluttede af flytte, må der imidlertid have været planer om en ombygning af Søkvæsthuset, for i sagen om flytningen findes en del tegninger fra 1770, der vedrører det gamle kvæsthus, men desværre uden omtale af planerne[31].

Denne tegning er ikke dateret eller signeret, men skriften på papiret synes den samme som fig. 16-18, som bærer årstallet 1770 og er signeret Harsdorff (1735-1799). Den på side 36 viste fig. 13, grundplanen af Søkvæsthuset, hører til samme sag.

Uden at være arkitektonisk kyndig, må man vist have lov at betegne projektet som smukt og imponerende. Antallet af pladser kunne tyde på, at den gamle tanke om at bygge et kvæsthus til begge værn har ligget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

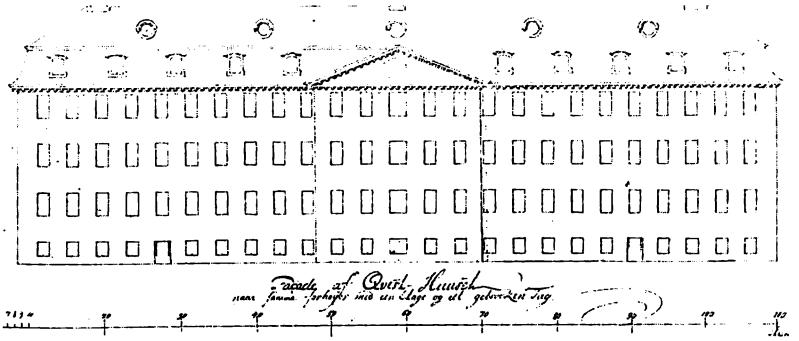

Fig. 16. »Facade af Qvest-Huuset, naar samme forhøyes med een Etage og eet gebrocken Tag«.

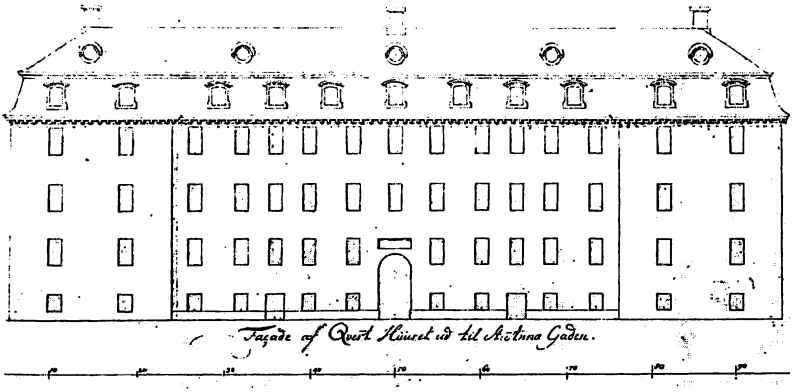

Fig. 17. »Facade af Qvest-Huuset« ud til St. Anna Gaden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

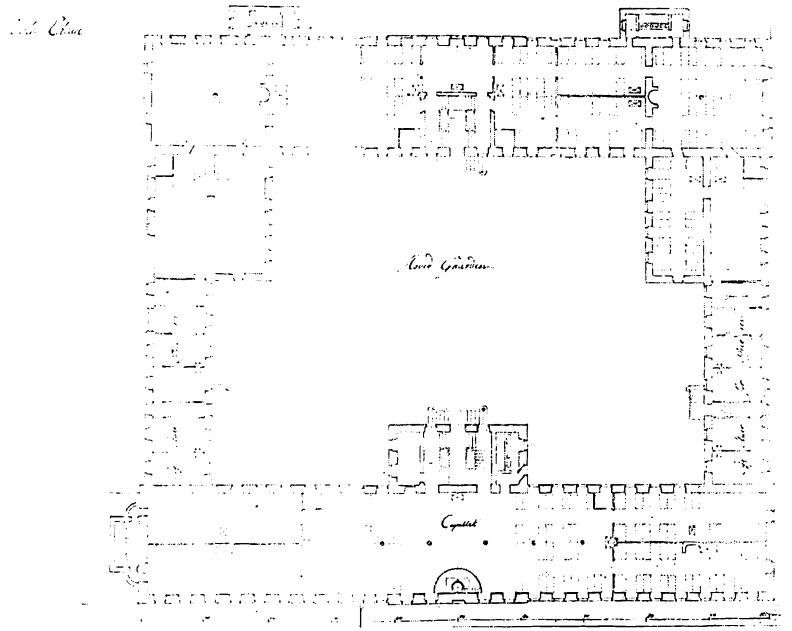

Fig. 18. »Grundtegning af Plan til Qvest-Huus til 1500 Mand, første Etage«.

til grund for dette projekt, som hverken er omtalt i noget værk om C. F. Harsdorff eller optaget i kunstakademiets arkiv for arkitekturtegninger.

Søkvæsthusbygningen er bevaret, omend ukendelig, som »Det Forenede Dampskibs Selskab«s hus på hjørnet af Skt. Annæ plads, hvor den gamle sandstenstavle findes på gårdsiden.

I 1775 tog man for alvor fat på planerne om at flytte Søkvæsthuset, og en kommission[32], som blev nedsat til at tage sig af sagen, stillede i september forslag om at flytte til »det kongelige Opfostringshus« på Christianshavn. På grundlag af et memorandum fra admiralitetsmedicus Aaskow og professor Callisen (1740-1824) stilledes følgende krav til den grund[33], hvor kvæsthuset skulle placeres: Det bør bygges på et højt, tørt og luftigt sted, ikke på en nylig opfyldt plads, vel forsynet med vand og med fri og luftig plads til de syges nødvendige bevægelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 19. Sandstenstavle med latinsk indskrift fra Søkvæsthuset. Fot. O. Christensen 1975.

– Det burde ligge nær søen af hensyn til transporten af de syge og kvæstede. – Det skulle ligge afsides i forhold til byen af hensyn til smitte fra de indlagte til befolkningen, – og være så rummeligt, at det kunne tage 1000 mand i tilfælde af aktion eller sygdom. – Der må være mulighed for at separere syge med smitsomme sygdomme. Kommissionen mente, at disse egenskaber fandtes nogenlunde på Opfostringshuset.

Kongens godkendelse forelå 4/3 1776, og nogle dage senere nedsattes en ny kommission, hvoraf Aaskow og Callisen blev lægekyndige medlemmer, til at gennemføre flytningen.

»Det kongelige Opfostringshus« i Overgaden oven Vandet blev opført 1754-1755 af murermester J. P. Conradi (1709-1779).

Det her gengivne billede er interessant derved, at det viser husets ruminddeling, der stort set er bevaret op til vore dage, med angivelse af de enkelte rums anvendelse. Et omtrent samtidigt stik af bygningen kan ses i Thurahs »Danske Vitruvius«.

De af lægerne stillede krav til omgivelserne, kan ikke siges at være opfyldt. Tæt bag bygningen lå »byens store kule«, hvortil man siden 1658 havde kørt natrenovationen. Når der var højvande i denne, væltede indholdet i en strøm ned ad Bådsmandsstræde og ud i kanalen. Endvidere fandtes bag Vor Frelsers kirke et hvalsyderi og et lidet trankogeri, og disse frembragte selvsagt en hæslig stank, så Opfostringshusets børn »alle havde et blegt og gustent udseende på grund af den giftige luft«. Om Søetatens krudtmølle lige øst for bygningen hed

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

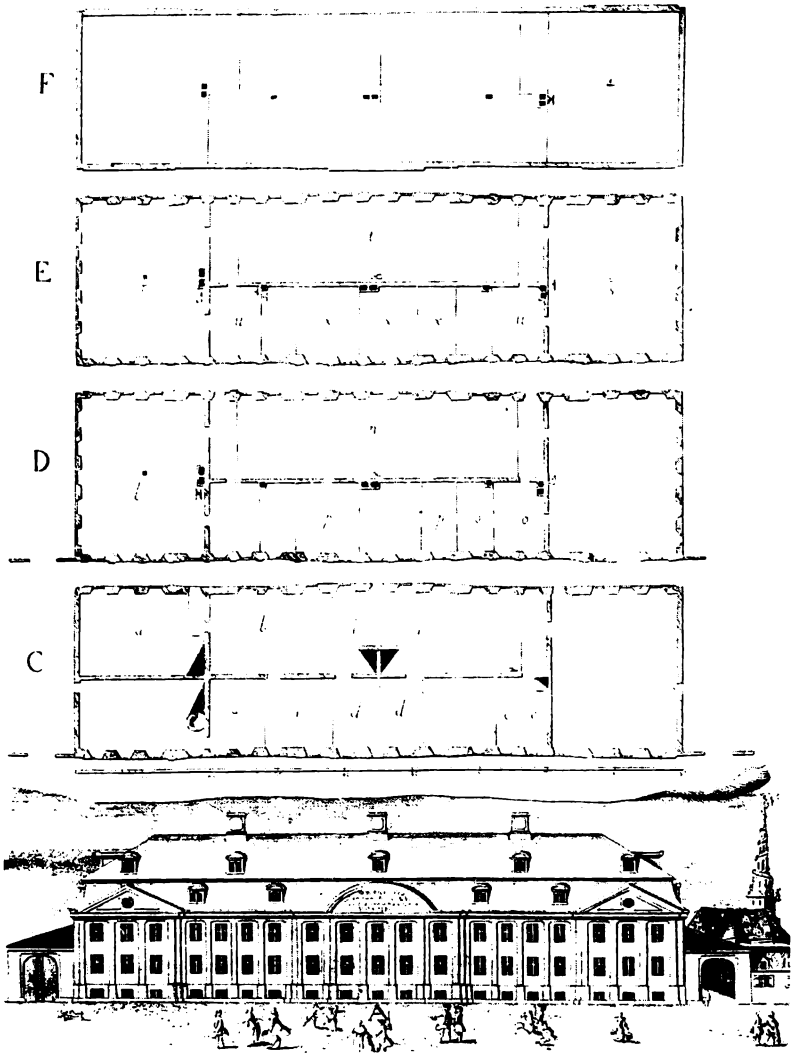

Fig. 20. »Det kongelig stiftede fattige børns Opfostrings-Huus paa Christianshavn«. Stik af G. W. Baurenfeind 1753[34].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

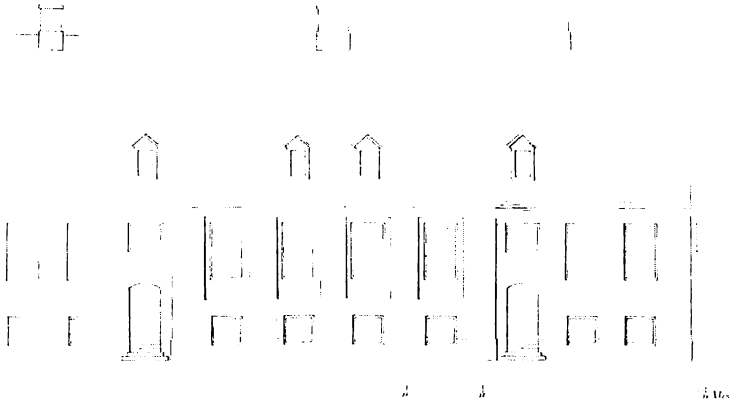

Fig. 21. Opfostringshusets sygehus.

det, at den i 1736 måtte tømmes, da intet derude kunne holdes tørt, da grunden var »nederlig« og gerne omgivet af vand (2).

På fig. 20 ser man øverste etage (F) bestående af fire store sovesale, hvoraf den længst til højre var sygestuen, men institutionen blev næsten til stadighed ramt af epidemier, så i 1770 byggede man et sygehus bag hovedbygningen (20).

I stueetagen var der to 16-sengstuer og to reservesygestuer, en »kæmmestue« og rum til personalet; i kælderen depoter og andre hjælperum.

Opfostringshusets direktion protesterede energisk imod at skulle rømme bygningen og henviste blandt andet til, at man ville savne kanalens vand til drengenes badning, ligeså den »vidtløftige, skjønne hauge«. Det hjalp dog ikke, og i efteråret rykkede kvæsthuset ind, dog først efter at kulen var fyldt med dagrenovation og dækket med jord og trankogeriet nedlagt.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Søkvæsthuset på Christianshavn

I Rigsarkivet findes en meget stor samling akter vedrørende Søkvæsthusets flytning til Overgaden o. Vandet, dets indretning, byggeplaner og overslag såvel over byggeriet som kvæsthusets drift[1].

Sommeren 1778 indgav kommiteen angående kvæsthusets flytning en »allerunderdanigst forestilling« med udkast til en ny fundats, administration af Søkvæsthusets midler, organisation og bemanding m.m.[2]

»Søkvæsthusets og Assistenshusets midler skulle bruges til de udi orlog og på skibsexpeditioner indkomne syges kur og forplegning, til udredning af pensioner og Vores Søetats fattiges underhold samt til Vore Divisioners og Haandværkerstokkens der indlæggende syge«. Man planlagde kapacitet til 1000 mand i orlogstid og under fredsforhold 200 syge fra divisioner og Haandværkerstokken, endvidere 200 pladser til opbragte betlere, og børneasyl, – således kunne enkemænds børn optages under faderes udkommando, og endelig drev kvæsthuset skolevirksomhed, hvor halvdelen af børnene kom fra divisionernes personel, og halvdelen var børn af almissemedlemmer.

Opfostringhusets bygninger kunne slet ikke slå til til alle disse opgaver, hvorfor man de følgende år gennemførte et meget betydeligt byggeri under ledelse af E. G. Rosenberg (1739-1788). Aaskow og Callisen virkede som lægelige konsulenter, og det samlede byggeprojekt var anslået til godt 41.000 Rdl. Man regnede med en bygning til 200 mand fordelt på 8 stuer med 25 i hver, en anden til 240 mand også fordelt på 8 stuer og endelig en med 240 pladser ligeledes på 8-sengsstuer.

For at skaffe bedre plads købte og nedrev direktionen nogle mindre ejendomme mod Bådsmandsstræde og endvidere købtes en større ubebygget grund bag Vor Frelsers kirke, så det samlede areal gik helt ud til den nuværende Prinsessegade.

I 1779 indledte man byggeriet med at forhøje fattigbygningen, som var Opfostringshusets sygehus, med to etager, og de næste år blev sygehusfløjen ud mod Bådsmandsstræde opført. Udgiften hertil beløb sig til 27.126 Rdl. + 2000 Rdl. til pilotering.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

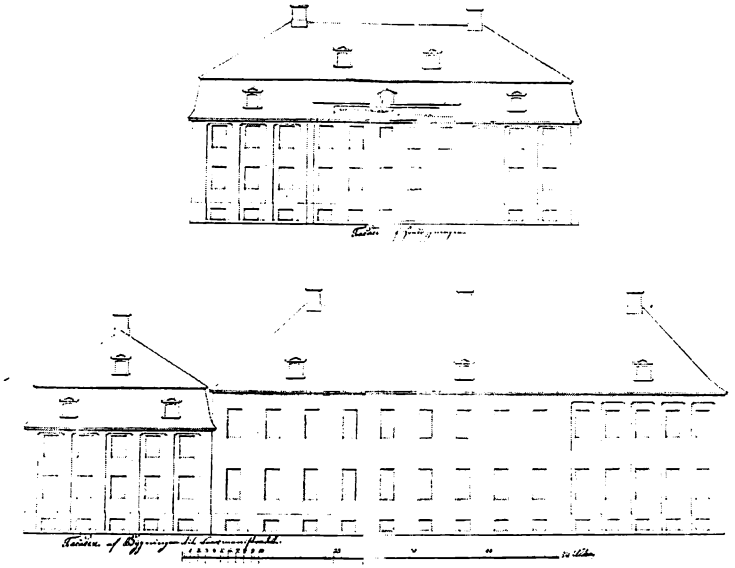

Fig. 22. Udkast til »hovedbygning og bygning mod Bådsmandsstræde«.

Fig. 23. Grundtegning af sygebygningens 1. etage.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Denne »Hovedbygning« blev aldrig opført, og i stedet forlængede man fløjen med Bådsmandsstræde helt ud til Overgaden o. Vandet og forhøjede den med en mansardetage.

Elling beretter herom i »Holmens Bygningshistorie« (32), at i indstillingen til overbygningsdirektionen af 15/3 1780 foreslog man foruden selve sygebygningen en fløjbygning mod kanalen og en tværbygning over til fattighuset, men kun selve sygebygningen blev godkendt, og planerne måtte ændres på halvvejen. Elling siger om resultatet, at tegningen var udført af murermester Schottermann. En så udmærket arkitekt som Rosenberg kan ikke have været ansvarlig for en så ubændig formet bygning.

Et par år senere gennemgik hovedbygningen mod kanalen en fuldstændig istandsættelse, men der blev ikke foretaget nævneværdige ændringer af husets rumopdeling, hvilket tydeligt ses, når man sammenligner Baurenfeinds stik af Opfostringshuset, fig. 20, med en tegning fra 1803, fig. 25.

Som et sidste led i udvidelsen af Søkvæsthuset blev sygebygningen mod Bådsmandsstræde og fattigbygningen forbundet ved forbindelsesbygning, hvis arkitekt formodes at være J. B. J. Magens (1748-1814). Huset blev opført i et fuldstokværk og to mezzaniner, og kaldes af Elling for en »jævn« bygning. Stiftelsens vaskehus blev indrettet i stueetagen, men det ser ud, som om lokalet oprindelig var bestemt til kirke.

På fig. 24, der er dateret den 12/6 1789 og forsynet med kong Christian den VIIs approbation, kan man se, at det som »vaskehus« betegnede lokale har loft af krydshvælvinger, der bæres af fritstående søjler, men tillige to gruekedler i den ene side af rummet. Selv om det idag er opdelt til flere pulterkamre og en trappeopgang, er det hvælvede loft og søjlerne bevaret. Man har åbenbart allerede i planlægningsperioden opgivet at indrette kirkerum i forbindelsesbygningen, hvilket støttes af tegningen fra 1803, fig. 25, hvor et stort lokale i hovedbygningens stueetage bærer påskriften »kirken«[3]. Som bestemt i fundatsen blev der stadig holdt gudstjenester på Søkvæsthuset ved en skibspræst eller en af Holmens kirkes kapellaner, men i 1819 ophørte dette[4].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

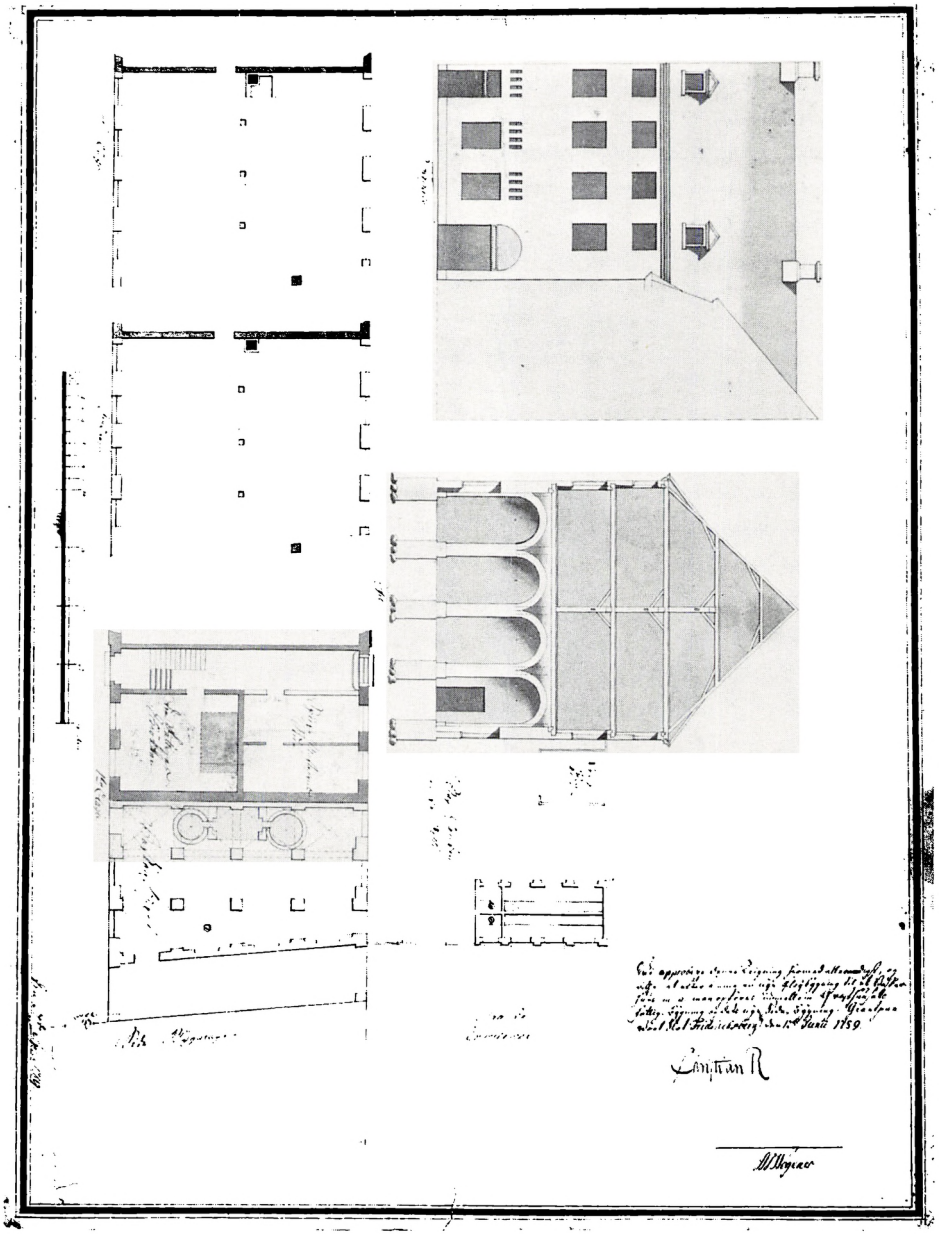

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Professor H. Callisen var fra 1771 til 1794 overkirurg og meddirektør ved Søkvæsthuset og medvirkede, som han selv skriver, »ved de nyopførte bygninger, anskaffelse af inventar og indvortes orden og renlighed«. (8). Han betegner Søkvæsthuset som det største og ældste (han medregner åbenbart også det gamle kvæsthus) af stadens hospitaler med plads til indtil 1000 patienter. Det kan sammenlignes med de bedst indrettede hospitaler. På kvæsthuset opbevarede man det medicinske inventarium til flådens skibe, »og herved undgik det heldigt Engellændernes rov«.

Som dokumentation for Søkvæsthusets gode indretning fortæller Callisen endvidere: »I 1788-89 var København i stor fare for at blive anstukket af en ondartet smitsom galdefeber. Efter eskadrens ankomst til rheden i oktober blev der de første dage indbragt 280 syge til kvæsthuset, hvor jeg for første og eneste gang havde lejlighed til at se og behandle slige pestartede sygdomme. Symptomerne var sorte og gule brækninger, svær gulsot og »koldfyr«[5]. De første tre dage blev 6 kirurger og 16 opvartningskoner smittet, og på fire måneder blev ialt 1766 syge, hvoraf 230 døde. Min første og særdeles duelige medhjælper, dr. Falkenthal, som bidrog meget til de syges helbredelse og epidemiens standsning, var nær bleven et offer for sit kalds pligter.

Heldigt var det, at Søkvæsthusets høje, rummelige værelser og dets adskildte bygninger, der tillod at afsondre de mest angrebne – ––, forhindrede, at smitten bredte sig til byens indbyggere«.

Epidemien er også beskrevet i en lille afhandling fra 1791 (13) af T. F. Falkenthal (1754-1829), der et par år senere afløste Callisen som overkirurg på Søkvæsthuset. A. Norgaard omtaler i et arbejde om tilbagefaldsfeber (39) den voldsomme epidemi i den danske flåde i 1788 og en samtidig i den svenske flåde og mener, at sygdomsbilledet kan tydes som tilbagefaldsfeber.

Belægningen på Søkvæsthuset var i årene 1798-1808 meget varierende, fra et par hundrede om året til op omkring 1000, størst 2150 i 1801

Fig. 24. Forbindelsesbygningen 1789. Nationalmuseets billedarkiv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

(slaget på rheden) og 2454 i 1808, hvor der var koleraepidemi i Nyboder.

Den største indsats i Søkvæsthusets levetid blev dog ydet efter slaget på rheden den 2/4 1801. De danske tab beløb sig til 375 døde og 670 sårede, hvoraf 205 senere døde. På Søkvæsthuset blev primært indbragt 371 sårede og 112 døde, og senere samlede man alle døde her, hvor en sørgehøjtidelighed blev afholdt, og herefter gik et mægtigt ligtog gennem byen til Holmens kirkegård.

Det fortælles, at Falkenthal på kvæsthuset foretog så mange amputationer, at hans amputationsknive blev sløve, så han måtte sende bud i byen efter barberknive, hvis junkturer han omviklede med bind og derpå anvendte til at amputere med.

Foruden Søkvæsthuset blev de sårede fra slaget indlagt på Frederiks hospital, Fødselsstiftelsen og Almindelig Hospital.

P. C. Bundesen omtaler i »Mindeskrift i Anledningen af Hundredeaarsdagen for Slaget paa Rheden« (7), at commissariatskontoret havde foranlediget det gamle kvæsthus for en del indrettet til hospital for 200 kvæstede, fordi Søkvæsthuset, uagtet entlediget for de fnattede og for de gamle koner, –dog ikke kunne rumme alle de kvæstede. Dette findes ikke omtalt af andre forfattere, og det er sansynligvis ikke blevet til noget, da det gamle kvæsthus (på Skt. Annæ plads) var i brug som pakhus, og de nødvendige ændringer formentlig har taget for lang tid.

Tegningen, fig. 25, stammer fra en opmåling foretaget af I. Rawert, og giver sammen med tegninger af de øvrige etager et fuldstændig billede af alle bygningernes anvendelse.

I 1805 blev det besluttet at bygge et nyt hospital til Søetaten i Nyboder, og dette blev, som senere skal omtales, taget i brug i 1806; men hermed var Søkvæsthusets funktion som sygehus dog ikke afsluttet. I sommeren 1807 angreb England det, som sædvanlig uforberedte Danmark, bombarderede København, og flåden måtte afleveres. En lang og skæbnesvanger krig fulgte, hvor der blev brug for såvel det nye hospital som Søkvæsthuset.

Næste år udbrød en koppeepidemi på Søetatens hospital, som måtte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

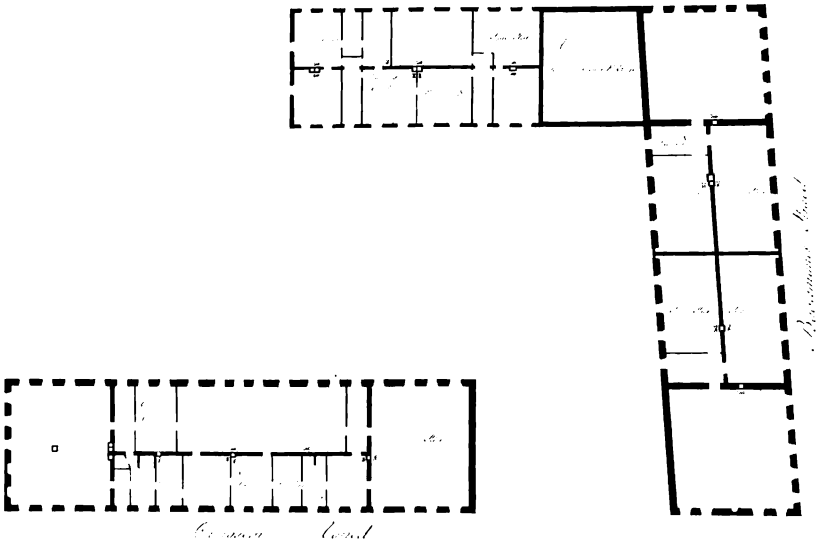

Fig. 25. Søe-Qvæsthuusenes 1ste Etage 1803. Nationalmuseets billedarkiv.

evacueres for alle patienter med andre lidelser, og Søkvæsthuset blev anvendt til disse.

Det nye hospital var i første omgang kun beregnet for Nyboders beboere, mens patienter fra flådens skibe stadig skulle indlægges på Søkvæsthuset.

Efter flådens aflevering har patienter fra de små og spredte enheder, hovedsagelig kanonbåde, dog ikke kunnet fylde det store hospital. I en periode blev det anvendt til engelske fanger, der i 1811 blev flyttet til Næstved, hvorefter Søkvæsthuset fik ordre til at stille 200 pladser til rådighed for syge fra to af armeens regimenter, samt værelse til kirurg og økonom tilligemed køkken til madlavning[7].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da krigen var forbi, foretog man store indskrænkninger i Søetaten, og fra 1816 skulle Søetatens hospital optage de syge fra skibene mod refusion fra Søkvæsthuset.

Efter mytteriet og branden i det nærliggende tugthus 1817 anbragtes såvel mandlige som kvindelige fanger i Søkvæsthuset, hvor fløjen mod Bådsmandsstræde og – i hvert fald i nogen tid – også i hovedbygningen, blev taget i brug som fængsel. Først i 1865 blev man af med de sidste fanger.

Søetaten har dog ikke været sindet at opgive Søkvæsthuset, så den 17/8 1821 fik det en ny fundats[8], hvis første paragraf fastslog: »Kvæsthuset er stiftet for at indtage til kur og pleje samt forsyne med alle fornødenheder de søfolk, som i statens tjeneste til orlogs eller i eqviperingstider måtte blive syge eller sårede og beholde dem, til de er helbredede eller erklæret ulægelige«. Videre hedder det: »Dette skal fremover være stiftelsens hovedformål, hvorfor det skal tilstræbes, at den om fornødent, kan tjene til et velindrettet søe-hospital for syge og sårede, men ikke noget lemme- og forplejningshus«. I næste paragraf siges: »at da omstændighederne imidlertid har gjort det fornødent, at Søkvæsthuset blev pålagt forskellige udgifter til pensionsvæsen og fattigforsørgelse, så skulle disse indtil videre udredes, men derimod tilsige Vi stiftelsen, at den ikke for fremtiden skal bebyrdes med anden udgift, end hvad følger af paragraf 1«. I paragraf 8 opregnes de talrige og yderst forskellige kilder, hvorfra kvæsthuset fik sine indtægter, medens paragraf 9 angiver de forskellige forpligtelser, der påhvilede dette. Endelig ifølge paragraf 10 bekræftes bestemmelsen om, at når der kun var få syge fra skibene, skulle disse modtages på Søetatens hospital imod refusion fra Søkvæsthuset.

1838 nedbrændte fattigbygningen, men den blev straks genopbygget og derpå taget i anvendelse til kontorer og tjenesteboliger, og det var i en af lejlighederne i stueetagen, at familien Heiberg flyttede ind i 1844. (Johan Ludvig Heiberg, 1791-1860).

Under koleraepidemien, der hærgede København i 1853, blev Søkvæsthuset påny taget i brug som sygehus. Søetatens hospital anvend-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 26. Søkvæsthuset på Christianshavn, hovedbygningen og fløjen mod Bådsmandsstræde 1975.

tes udelukkende til kolerapatienter, medens alle ikke-kolerasyge blev indlagt på kvæsthuset, hvor endog de private lejligheder måtte afgive plads til sygestuer, og det fortælles, at fru Johanne Luise Heiberg (1812-1890) stillede sin have til rådighed for rekonvalescenter.

Da man i 1911 ville bygge et nyt hospital til marinen, vedtog Folketinget at bevilge 200.000 kr, til at indrette Søkvæsthusets fløj mod Bådsmandsstræde, men denne plan blev atter opgivet, og man byggede, som det senere skal omtales, et andet sted på grunden.

Den spanske syge nødvendiggjorde, at marinen etablerede flere epidemilasaretter, og stueetagen i Søkvæsthusets hovedbygning blev taget i brug til dette formål. Hermed afsluttes dets historie som sygehus.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 27. Fløjen mod Bådsmandsstræde fra gården 1975.

Fig. 28. Forbindelsesbygningen 1975.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 29. Havehuset, tidligere fattigbygningen 1975.

Søetatens hospital i Nyboder

Efter oprettelsen af divisionssygestuerne i Nyboder blev kun de alvorligste sygdomstilfælde blandt Søetatens faste mandskab og deres familier modtaget på Søkvæsthuset, medens de øvrige blev behandlet enten på divisionssygestuerne eller i hjemmene. I 1798 forbedredes forholdene lidt. Foruden 50 faste folk fra divisionerne og håndværkerstokken blev det tilladt 6 koner og børn fra divisionerne og 8 fra håndværkerstokken i sygdomstilfælde at blive indlagt på Søkvæsthuset, imod at dettes større udgift skulle godtgøres af Søetaten[1].

Forholdene var dog utilfredsstillende og gav ofte anledning til klager. Divisionssygestuerne var små og dårlige, og patienterne fik »for lidt og dårlig medicin« af lægerne, der mod en ringe årlig godtgørelse skulle levere medicinen. Meget bedre stod det ikke til for dem, der blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

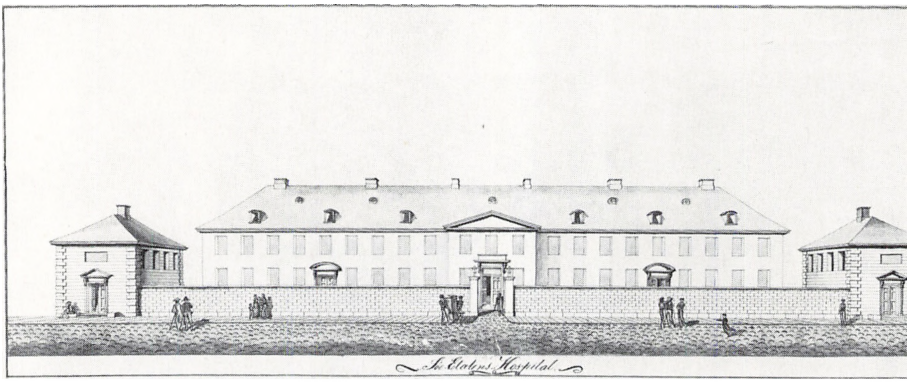

Fig. 30. Søetatens hospital i Nyboder. Det kongelige biblioteks billedsamling.

indlagt på Søkvæsthuset. I indstillingen om at bygge et nyt hospital hed det: »At de syge på Søkvæsthuset erholde af divisionskirurgerne et tilstrækkeligt tilsyn er mere at ønske end at antage, når man betænker, at disse tillige skal sørge for de syge i byen og i Nyboder, som ligger en ¼ mil fra kvæsthuset«.

Ved kgl. resolution af 5/4 1805 blev det bestemt at bygge Søetatens hospital i Nyboder, hvortil der blev anvist 44.000 Rdl. Det blev taget i brug i november 1806 og lå mellem Balsamgade (nu Olfert Fischersg.) og Kokkegade (nu Fredericiag.).

Hospitalet var en 98 alen lang og 20 alen bred bygning i to etager med 13½ alen op til taget. I frontespicen fandtes et relief forestillende transport af en syg i åben båd.

I kælderen var der køkken, viktualierum, badeindretninger, m.m. samt pige- og karleværelser og Cachotter. Hovedtrappen delte bygningen i to halvdele med sygestuer, hvor hver division havde egne stuer.

Hospitalets arkitekt var J.B.J.Magens. Elling vurderer det ikke højt, men kalder det »et stykke brugsarkitektur af yderste nøgternhed, kun de små sidepavilloner havde kunstnerisk holdning«. S. Stern har i en bog fra 1841 givet en meget indgående beskrivelse af hospitalet og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

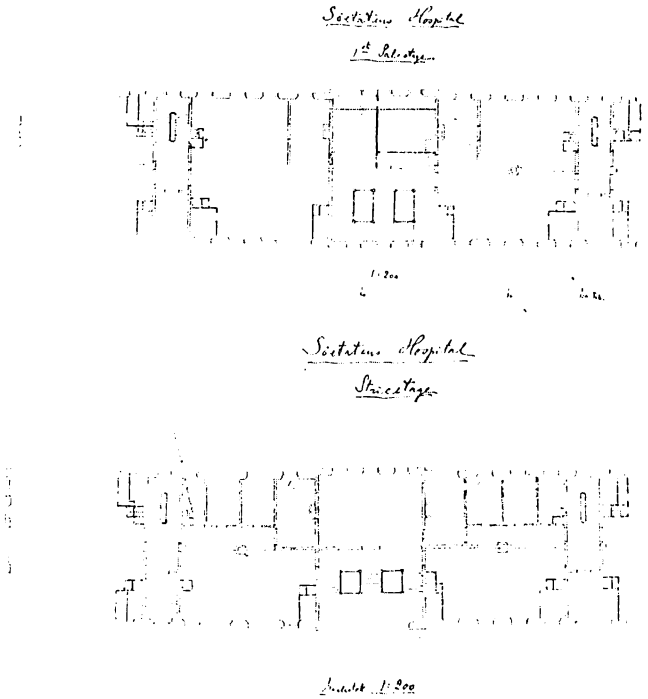

Fig. 31. Grundplan af Søetatens hospital. Stueetagen[2].

anvendelsen af hvert eneste rum. Lige for hovedtrappen var i stueetagen et stort værelse, som brugtes til kirkerum, og tilsvarende på første sal to stuer, den ene til afsindige, den anden til depot for kirurgiske instrumenter til orlogsskibene. I kvistetagen var to stuer for de fnattede og i den ene af disse en maskine til røgning for fnattede (formentlig deres tøj) (56).

Oprindelig var der 108 pladser, men senere blev hospitalet udvidet til 142 mandfolkepladser og 50 til kvindfolk samt to 20-sengsstuer til isolation.

I pavillonerne var boliger for inspektør, økonom og læger samt kommandanten, der var medlem af direktionen, hvor også hospitalets overkirurg Falkenthal og admiralitetsmedicus, professor A. D. Her-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

holdt (1764-1836) havde sæde. Endvidere indrettede man her forbindestuer for divisionernes ambulante patienter, og det var disses egne kirurger, der tilså deres indlagte syge.

At divisionssygestuerne trængte til afløsning fremgår af en indberetning fra hospitalets første tid:[3] »Af de 24 personer af begge køn, som siden den 16. forrige måned dels formedelst smitsomme sygdomme og dels formedelst vanrøgt eller andre årsager er indlagt udi hospitalet, adskillige have været usselt klædt eller så befængt med utøj, at deres klæder hverken lønnede umagen eller bekostningen at vaske eller rense, og --- altså for ikke at opfylde hospitalet med urenlighed og smitte måtte bortkastes, og må direktionen, når de skulle forlade hospitalet, skaffe tøj til sådan mandskabs skiul.«

Det nye hospital blev af samtidens sagkyndige betegnet som et velindrettet og smagfuldt hospital (30), hvor alle syge af betydning kunne finde et sundt lokale, en ordentlig pleje, en nøjagtig behandling under direktionens tilsyn.

Forholdene var dog næppe så ideelle som beskrevet, og snart synes de ret malpropre, f.eks. sendte man gamle dyner og krølhår til sygehuset, hvor rekonvalescenterne måtte rense fjerene og opplukke krølhårene. Udviste de forsømmelighed, blev de straffet. I det hele taget udøvedes streng disciplin, og børn, der tilsmudsede deres klæder, fik ris. Patienter med udslæt måtte hugge brænde. Alligevel var der patienter, der forsøgte at forlænge deres ophold i hospitalet trods den afkortning i lønnen, som skete under hospitalsopholdet. I begyndelsen holdt man egen svinesti, og blandt Nyboderfolket hed det sig, at en del af den grød, som ni gange om ugen skulle serveres for patienterne, i stedet gik i grisene. Man klagede også over den strenge tugt og lavede allehånde nidviser og spottegloser om hospitalet.

Som omtalt rasede en koppeepidemi på Søetatens hospital i 1808, hvor dette hospital måtte anvendes som epidemisygehus for patienter med denne sygdom, men ellers synes der ikke at have været særlige begivenheder, før under treårskrigen, hvor Søetatens hospital stillede pladser til rådighed for sårede fra armeen. J. G. Courlænder (1809-1864) fik den 15/6 1848 tilsyn med 20 patienter fra slaget ved Slesvig,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som blev indlagt på tre stuer (11). Efter slaget ved Isted den 25/7 1850 modtog hospitalet en del sårede, idet det fik ordre til at stille 100 pladser til rådighed for Landetaten, medens Søetatens syge så vidt muligt skulle behandles i hjemmene[4].

Under den store koleraepidemi i 1853 måtte såvel Garnisonssygehuset som Søetatens hospital anvendes som koleralasaretter (43), og Søkvæsthuset blev, som allerede omtalt, påny taget i brug som sygehus for Søetatens andre patienter.

1850 skete et betydeligt hygiejnisk fremskridt i Nyboder ved opførelsen af et lighus til Søetatens hospital. Hertil kunne Nyboderfolket nu flytte deres afdøde, der hidtil havde ligget i de små, lavloftede lejligheder, indtil de kunne blive begravet.

Fra hospitalets åbning i 1806 og til det lukkede 1867 svingede det årlige antal indlæggelser mellem 800 og 1000. Efter at C. Müllertz (1804-1875) var blevet overlæge i 1854, blev den årlige beretning trykt i Bibliothek for Læger. Krigsåret 1864 havde man dog 2264 indlæggelser, idet der oprettedes et annex på 25 senge i den daværende kaserne (nu Østre Landsrets bygning) på hjørnet af Fredericiagade og Bredgade[5]. Det var i drift i tiden 26/2 til 11/8 med ialt 416 indlæggelser som beskrevet af L. W. Salomonsen (1832-1914) (51).

Ved hærloven af 1867 blev de to værns lægekorps slået sammen, og samtidig nedlagde man Søetatens hospital. Søværnets personel og de pårørende henvistes til indlæggelse på det i 1818 åbnede Københavns Garnisonssygehus, hvor 60 senge stilledes til rådighed til dette formål i første omgang sådan, at Søværnets patienter lå sammen med hærens, men fra 1880 blev de samlet i »3die service« under en af Søværnets læger.

Garnisonssygehusets historie skal ikke behandles her, idet den er indgående beskrevet af G. Norrie (40, 41) og andre (25) (52), men da den gamle hospitalsbygning i Nyboder i en årrække kom til at fungere som annex for Garnisonssygehuset især til behandling af epidemiske sygdomme, vil det være rimeligt at omtale dette lidt nærmere.

I perioden 1867-86 stod det ofte tomt, men fra 1886 var det til stadighed belagt med patienter med smitsomme sygdomme, hvad det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var absolut uegnet til på grund af sygestuernes placering og de yderst sparsomme bade- og toiletfaciliteter.

De håbløse hygiejniske forhold blev indgående og skarpt kritiseret i en rapport fra Garnisonssygehusets chef, stabslæge A. Paulsen (1846-1900), trykt som bilag til »Militærlægen« 1899 (43), hvilket førte til nedsættelsen af en kommission, der bl.a. foreslog opførelsen af et for hær og flåde fælles epidemihospital. Dette, der var budgetteret til 780.000 kr., blev bygget på Nørre fælled og stod færdig i 1903[6] (17). Herefter solgtes Søetatens hospital til Finansministeriet, hvorpå det blev nedrevet for at give plads til gennemførelsen af Kronprinsessegade.

Marinehospitalet

I de 100 år, der er gået, siden de to værn fik fælles hospital i Garnisonssygehuset i Rigensgade, har de militære hospitalsforhold været et stadigt stridsspørgsmål mellem politikerne, mellem de civile og de militære sundhedsmyndigheder og mellem værnenes læger, men en nærmere redegørelse for dette ville føre alt for vidt. Her skal kun nogle hovedtræk i udviklingen berøres som en naturlig afslutning på historien om Søværnets syge- og kvæsthuse.

En faktor til støtte for Søværnets ønske om eget hospital var kvæsthusfonden, som var så stor, at der ikke behøvedes særlig bevilling fra statskassen til bygning af hospitalet, hvorfor vi også ser adskillige projekter til et nyt marinehospital i slutningen af det forrige århundrede og begyndelsen af dette.

Fra 1892 kendes et fuldt udarbejdet forslag til »Nyt Hospital for Søværnet« (53) med 170 senge fordelt på kirurgisk, medicinsk og dermatologiske afdelinger samt to pavilloner til smitsomme sygdomme. Det var budgetteret til 1.000.000 kr. og tænkt placeret på fælleden, hvor Stadion og Idrætsparken nu ligger[1]. Åbenbart har man fundet det for stort, for derpå lavede man et reduceret projekt, der skulle ligge på hjørnet af Jagtvejen og Vennemindevej, men heller ikke dette blev til noget[2]. I 1898 var man inde på at bygge et hospital til Søværnet på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 32. Marinehospitalets bygning. 1975. Fot. O. Christensen.

bastion »Charlotte Amalie«, en af de nordligste bastioner på Christianshavns vold[3]. Det var tænkt med en hovedbygning til ca. 100 kirurgisk-medicinske senge, to isolationsbarakker og diverse hjælpebygninger for en sum af 700.000 kr., mens et betydeligt mere beskedent forslag gik ud på i stedet at bygge et barakhospital til 87.000 kr.

Mange andre lokaliteter har været på tale: bastion Elefanten, »Grønland« (arealet nord for Nyboder), Arsenaløen på Holmen, den gamle fødselsstiftelse i Amaliegade og, som tidligere omtalt, Søkvæsthusets fløj mod Bådsmandsstræde.

I 1913 vedtog Rigsdagen[4] at opføre et Marinehospital i Prinsessegade i det nordøstlige hjørne af Søkvæsthusets grund. Udgiften kunne afholdes af søkvæsthusfonden, der var på 661.000 kr., hvoraf 530.000 skulle anvendes til byggeriet og resten til hospitalets drift og vedligeholdelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det nye Marinehospital, hvis arkitekt var Bernhard Ingemann (1869-1923), blev indviet den 23/3 1915[5].

Efter datidens forhold må det betegnes som særdeles moderne og velindrettet med sengeafdelinger for kirurgi, medicin og dermatologi samt specialklinikker for øre-næse-halssygdomme, øjensygdomme, røntgen-klinik og en lys- og badeklinik. Man bør lægge mærke til, at sygestuerne selv til værnepligtige højst havde 6 senge, men stuer og gange var dimensioneret så rigeligt, at der kunne opstilles ekstrasenge, hvis det var påkrævet[6].

Hospitalets direktion bestod af generallæge dr. med. A. Bornemann (1857-1939) og departementchef i Marineministeriet F. Saxild (1858-1945), de to mænd, som mere end andre havde æren for planernes gennemførelse. De ved hospitalet anstte læger blev lejlighedsvis udkommanderet med orlogsskibene, hvilket havde den store fordel, at de læger, som behandlede de indlagte patienter, fik et godt kendskab til forholdene ombord og til de krav, man stillede til de udskrevne, når de atter mødte til tjeneste.

Marinehospitalet fik kun en kort levetid, men af det, der vil huskes, kan nævnes den indsats der blev ydet under »den spanske syge«. I 1923 var opmærksomheden rettet mod hospitalet, hvor en del af ofrene for »Gejserulykken« den 25/5 1923 var indlagt og blev opereret af den berømte engelske plastikkirurg H. D. Gillies (1882-1960), som var tilkaldt fra London. Overlægen på kirurgisk afdeling dr. med. Aage Kock (1877-1946) havde den daglige behandling af disse patienter, og han fik en supplerende plastikkirurgisk uddannelse, således at han søgtes af mange civile patienter, der kunne indlægges på hans afdeling.

På et vist tidspunkt havde man planer om, at epidemihospitalet på Nørrefælled og Marinehospitalet i fællesskab skulle modtage alt militært personel fra Københavnsområdet, men det blev pånу opgivet, og i stedet vedtog Rigsdagen i 1928 loven om oprettelse af det for de to værn fælles Københavns Militærhospital. Lovens[7] paragraf 4 lød: »Forsvarsministeriet bemyndiges til, så snart det nye hospital er færdigt, at afhænde Marinehospitalet«. Medio oktober blev de første patienter

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

modtaget på Militærhospitalet, og såvel det gamle Garnisonssygehus i Rigensgade som Marinehospitalet lukkedes.

Søkvæsthusfonden

Det var, som omtalt, Frederik den III, der ved sin donation i 1659 lagde grunden til kvæsthusfonden. Senere har mange andre skænket større og mindre beløb til fonden, der også fik indtægter fra indsamlinger i kirker, andel i bøder og konfiskationer, fradrag i personellets lønninger samt i perioder overskud af driften af Børsen og Assistenshuset.

Efter freden i 1814 fik Norge overdraget 2/11 af kapitalen, hvor den stadig består som et pensions- og understøttelsesfond for Marinens personel (23).

I løbet af det nittende århundrede overgik mange af kvæsthusfondens sociale forpligtelser til andre myndigheder, uden at indtægterne reduceredes tilsvarende, hvorfor kapitalen voksede betydeligt. Fra 1841 kunne fonden udrede alle udgifter til driften af Søetatens hospital i Nyboder, som hidtil kun havde fået et tilskud på 8.000 Rdl.[1]

1851 var formuen 820.000 Rdl., og det blev vedtaget[2] at inddrage denne i den samme år stiftede invalidefond, men i henhold til fundatsen skulle der først henlægges midler til et hospital til optagelse af marinens syge og sårede i krigstid – man regnede med 400 pladser. Resultatet blev, at Søkvæsthusets og Assistenshusets midler i 1860[3] overgik til invalidefonden undtagen 440.000 Rdl., der kom under Marineministeriets administration. Kapitalen skulle til sin tid anvendes til et hospital for Marinen, mens renterne brugtes til sygeplejen.

Da det for Hæren og Flåden fælles epidemihospital blev bygget 1902-03, bidrog Søkvæsthusets fond med 200.000 kr. til byggeriet (47). Da Marinehospitalets opførelse blev vedtaget i 1913, rådede man over en sum på 661.000 kr., hvoraf 530.000 skulle anvendes til bygning og montering af dette hospital, mens restbeløbet blev henlagt til dets drift og vedligeholdelse.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SUMMARY

This article tells the history of the hospitals of the Royal Danish Navy. The first hospital was etablished by King Christian IV in 1618 just outside Bremerholm, the naval base of Copenhagen, but soon it became too small and 1628 moved to another building not far away.

However, the conditions for the patients were very poor, but not until the chaplain Hans Wallensbech with great energy complained to the Admirality did King Frederik III 1668 order a new hospital etablished in »Sejlhuset« a storehouse inside Bremerholm. This house is still preserved as part of the Academy of Fine Arts.

At the same time the king and other prominent persons donated a considerable sum of money to the new hospital and in this way founded »Søkvæsthusfonden« (the Naval-Hospital-Foundation), which has been of great importance to the subvention of the ill, disabled and old sailors as well as their widows and children.

The following naval hospitals are mentioned, their position, organization, activities and the most important events such as epidemics, wars etc. of special influence upon their activities.

The article is illustrated, several of the illustrations have never been published before.

Some of the hospitals have been common for the navy and the army among them Copenhagen Military Hospital from 1928 until 1963, when it was absorbed by »Rigshospitalet« (the University Hospital).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bådsmændenes sygehus, Sejlhuset og Guldhuset

1. Københavns Diplomatarium (K.D.) I 589.
2. K.D. III 87. Bygningen nedbrændte i 1795.
3. K.D. III 198.
4. Sammenlign Christian den IVs søkrigsartikler af 8/5 1625.
5. K.D. III 179 og III 22.
6. Christian den IVs brev nr. 527 af 25/10 1640. K.D. V 229.
7. Ombygningen menes foretaget under viceadmiral J. Bjørnsens opsyn og med landsbygmester A. Mathiesen som bygmester. (24).
8. K.D. V. 672.
9. K.D. VI 477.
10. K.D. VI 483.
11. K.D. VI 607.
12. K.D. VI 650.
13. K.D. V 741.
14. K.D. VI 674.
15. Meddelelser fra Rentekammeret 1871 S. 149.
16. Det originale skøde skrevet på pergament findes i Rigsarkivet. Rentekammeret, skøder og adkomstbreve 1673-83.
17. K.D. VI 557.
18. Skødet og Colnets fuldmagt i Rigsarkivet, som 16.
19. Originalen til Gottfred Hoffmanns kort findes i Bymuseet.
20. Feige fik senere en stilling som spisemester ved fangehuset i Kastellet (48 p. 259).
21. K.D. VII 43.

Søkvæsthuset ved Stranden

1. Københavns bytings skødeprotokol 1682-92 II. side 38.
2. Kongelig forordning af 23/6 1683, punkt 5.
3. Personlig meddelelse af museumsinspektør, cand. mag. John Erichsen.
4. K.D. VI 627.
5. Kvæsthusgade blev anlagt i 1688, og de første huse byggedes samtidig i den nye Toldbodgade. Vilh. Lorenzen i Historiske Meddelelser for København 1942-43 III Rk. V. 263.
6. K.D. VII 242 og Landsarkivet gl. matrikelprotokol Skt. Annæ Østre Kvarter, Anno 1759, side 140.
7. K.D. VI 798.
8. K.D. VII 11.
9. Angående stadslægens instruks, se Historiske Meddelelser for København 1907-08. I. 195.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

10. Thaulow, T. Grundstensnedlæggelse til Marinens ældre Kvæsthus. Historiske Meddelelser om København. 1949. 4 Rk. II. 141.
11. Dansk oversættelse: »Med enestående forudseenhed lod Hans Majestæt Kong Christian den Femte dette kvæsthus rejse og udstyre, for at de, som ofre lemmerne til rigernes offentlige bedste, her kan finde trøst, lindring og helbredelse for deres lidelser. I aaret 1685.«
12. K.D. III 736. Københavns Grundtakst 1689.
13. Den ses allerede på en tegning fra 1693 og en anden dateret 25/7 1695. Sammenlign også med fig. 13 og fig. 14.
14. Garde (15) henviser til kgl. Resolution af 17/6 1690.
15. Archiv for Søvæsen 1837. 9. 334.
16. K.D. VII 345.
17. K.D. VII 413.
18. K.D. VII 416.
19. Landetatens Kommissariats Kopibog 534/1700.
20. Den store nordiske krig, udg. af Generalstaben Bd. II. 467 og 471.
21. Når kirurgen opgav antallet af pladser til 300, har det sikkert været den normale belægning, hvilket stemmer med sengeantallet på fig. 18, hvor der er ca. 70 senge i en halv etage.
22. K.D. VIII 224.
23. K.D. VIII 225.
24. K.D. VIII 228.
25. K.D. VIII 230.
26. Kvæsthusbogen den 15/5 1721.
27. Kvæsthusbogen den 30/1 og 25/10 1726.
28. Kvæsthusbogen den 30/1 1727.
29. Kvæsthusbogen den 27/5 1727.
30. Kgl. Resolution af 1/6 1753.
31. Rigsarkivet (R.A.) Søkvæsthuset F. 3. Indkomne dokumenter, tegninger og overslag. 1776-79.
32. R.A. Søkrigskancelliet 1020 nr. 49. Allerunderdanigst forestilling af 23/9 1775.
33. R.A. Søkvæsthuset R. 3. Lægernes P.M. af 18/11 1775.
34. Stadsarkivet. Opfostringshusets fundats, København 1753.

Søkvæsthuset på Christianshavn

1. Rigsarkivet (R.A.) Søetaten, Søkvæsthuset F. 3. Indkomne dokumenter, tegninger og forslag. 1776-79.
   do. do. D. 17. Overslag over ny- og tilbygninger. 1778-80.
   Overbygningsdirektionen af 1771. Extrakt Protokol 1780.
   Marineministeriet Kommis. og Bogholderikontor Pk. 129. Søkvæsthuset og dets Grund. 1775-1874.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Søkrigskancelliet. Adskillige efterretninger. 1670-1791. Kort efterretning om Qvæsthusets stiftelse samt nuværende indretning og forfatning, dateret 26/4 1792.
2. Kgl. approbation dateret 15/7 1779.
3. nu Marinens bibliotek.
4. Kgl. resolution af 28/4 1819 (29).
5. Gammel betegnelse for koldbrand.
6. Kongelig resolution af 6/4 1801.
7. Kongelig resolution af 17/3 1811.
8. Fundatsens ordlyd findes i kongelige reskripter, resolutioner og kollegiebreve VII, 8 Bd. 1820-21.
9. Hovedbygningen blev i perioden 1867 til 1932 anvendt som kaserne og underofficersskole (57).

Søetatens hospital i Nyboder

1. Collegialtidende 28/1798.
2. Rigsarkivet (R.A.) Krigsministeriets 4. kontor, »Nyt Hospital for Søværnet« 1892.
3. Direktionens rapport af 11/12 1806.
4. R.A. Marineministeriets skrivelse 37/1850 til direktionen for Søetatens hospital.
5. R.A. Søetatens hospitals referatsprotokol 1858-71 dateret 12/2 1864.
6. Lov af 7/4 1900.

Marinehospitalet

1. De til projektet hørende 21 tegninger er ikke ved sagen, men en situationsplan findes R.A. reg. 198. Søværnets bygningsdistrikt.
2. R.A. reg. 198. Søværnets bygningsdistrikt. sign. 25/1 92. O. Schmidth.
3. R.A. reg. 198. Søværnets bygningsdistrikt 1882-1942. Kopibog skr. af 5/9 1901.
4. Lov af 29/4 1913.
5. Tegninger i R.A. reg. 198. Søværnets bygningsdistrikt, sign. marts 1914. Ingemann.
6. Scrapbog med avisudklip om Marinehospitalet opbevares hos stabslægen i Søværnet (Forsvarskommandoen, Vedbæk).
7. Lov af 31/3 1928.

Søkvæsthusfonden

1. Kgl. resolution af 14/3 1840.
2. Lov af 9/4 1851.
3. Kgl. resolution af 31/3 1860.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

LITTERATUR

1. *Alstrup, O. og Christensen, C.:* Nyboderfolket. København 1930.
2. *Andersen, P.:* Oplysning om Marinens Sygehuse i Fortid og Nutid. Tidsskrift for Søvæsen 1913: *84:* 441.
3. *Barfod, H.:* Vor Flaade. I-II. København 1941-42.
4. *Bergesen, O.:* Viceadmiral Tordenskjold. I-II. Trondheim 1925.
5. *Birch, A.:* Underretning om Heinrich Wallensbechs Dagbog over Qvæsthuset fra dets første Oprindelse til 1662. Nye Danske Magasin 1806: *II:* 339.
6. *Bruun, C.:* Kjøbenhavn. I-III. Kjøbenhavn 1887-1901.
7. *Bundesen, P. C.:* Mindeskrift i Anledning af Hundredeaarsdagen for Slaget paa Rheden den 2. April 1801. Tidsskrift for Søvæsen 1901) *72:*. 175.
8. *Callisen, H.:* Physisk Medizinske Betragtninger over Kiøbenhavn. Kiøbenhavn 1807-09.
9. *Carøe, K.:* Stadsfysikatet i København. Historiske Meddelelser om København 1907-08: *1:* 189.
10. *Carøe, K.:* Medicinalordningens Historie indtil Sundhedskollegiets Oprettelse 1803. København 1917.
11. *Courlænder, J. G.:* Beretning om en Afdeling af Armeens Saarede, behandlet paa Søe-Etatens Hospital. Hospitals-Meddelelser 1848: *1:* 608.
12. *Elling, C. og Møller, V. S.:* Holmens Bygningshistorie. København 1932.
13. *Falkenthal, T. F.:* Beobachtungen von dem Gallenfieber des vorigen Jahres. Copenhagen 1781.
14. *Falkenthal, T. F.:* Nekrolog. Bibliothek for Læger 1829: *8:* 451.
15. *Garde, H. G.:* Efterretninger om den danske og norske Sømagt. I-IV. København 1833-35.
16. *Hansen, A.:* Søkvæsthuset. Manuskript i Marinens Bibliotek 1928.
17. *Hemmingsen, T. E.:* Det for Hær og Flaade fælles Epidemihospital i Kjøbenhavn. Militærlægen 1902: *10:* 213 og Supplement.
18. *Herholdt, J. D.:* Et ringe Bidrag til Historien af Søe-Etatens Medicinalindretning. Todes Sundheds-Journal 1794: *1:* 1771.
19. *Hofman, H. de.:* Samlinger av Publique og Private stiftelser, Fundationer og Gavebreve. Kiøbenhavn 1763: *IX:* 426.
20. *Høy, A. T.:* Det kongelige Opfostringshus gennem halvandet hundrede Aar 1753-1903. København 1903.
21. *Ingerslev, V.:* Danmarks Læger og Lægevæsen fra de ældste Tider indtil Aar 1800. I-II. Kjøbenhavn 1873.
22. Illustreret Tidende. 1904-05: *46:* 550.
23. *Jensen, R.:* Sjøkvæsthuskassen 1658-1960. Norsk Tidsskrift for Søvesen. 1972: *87:* 75.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

24. *Jonge, N.:* Københavns Beskrivelse. Udg. København 1945.
25. *Kier, J.:* Garnisonssygehuset i Kjøbenhavn. Militærlægen 1895: *3:* 12.
26. *Larsen, Ø.:* Schiff und Seuche. 1775-99. Oslo 1967.
27. *Legind, A.:* Om Flaadens Overledelses-Organisation gennem Tiderne. Tidsskrift for Søvæsen 1931: *102:* 495.
28. *Lichtenberg, G.:* Honnens de. Sanitetstjenesten. Flaaden. II – administration, teknik og civile opgaver. København 1962.
29. *Lichtenberg, G.:* Honnens de. Fortegnelse over Malerier og historiske Effekter i Søofficersforeningens Lokaler i det gamle Qvæst-Huus. København 1954.
30. *Lind, H. D.:* Nyboder og dets Beboere. København 1882.
31. *Lind, H. D.:* Kong Kristian den IV og hans Mænd paa Bremerholm. København 1889.
32. Lind, H. D.: Fra Sømagtens Storhedstid. Museum 1893: *1:* 119.
33. *Lind, H. D.:* Kong Frederik den III's Sømagt. Odense 1896.
34. *Lind, H. D.:* Nogle Bidrag til Søkvæsthusets Historie i Kong Kristian den V's Tid. Historiske Meddelelser om København 1907-08: *1:* 448.
35. *Lind, H. D.:* De nye Boder omkring 1690. Historiske Meddelelser om København 1923-24: *2:* Rk. 1. 345.
36. *Mansa, F. V.:* Pesten i Helsingør og København 1710-11. København 1854.
37. *Mansa, F. V.:* Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedsplejens Historie i Danmark. København 1873.
38. *Nielsen, O.:* Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. I-VI. Kjøbenhavn 1877-92.
39. *Norgaard, A.:* Om Febris recurrens. Militærlægen 1924: *30:* 1.
40. *Norrie, G.:* Københavns Garnisonssygehus. Militærlægen 1911: *19:* 147.
41. *Norrie, G.:* Et 300-Aars Jubilæum. Militærlægen 1918: *26:* 1.
42. *Norrie, G. jun.:* Københavns Militærhospital. Militært Tidsskrift 1956.
43. *Paulsen, A.:* Rapport om Forholdene paa Kjøbenhavns Garnisonssygehus. Militærlægen 1899. 7. bilag.
44. *Petersen, J.:* Den danske Lægevidenskab 1700-1750. København 1893.
45. *Pontoppidan, E.:* Det danske Atlas. II. København 1764.
46. *Ramsing, H. U.:* Københavnske Ejendomme 1377-1728. København 1943.
47. *Riise, F.:* Søe-Qvæsthuset og dets Fond. Marinebladet 1929: *11:* 1.
48. *Rockstroh, K. C.:* Militær Sygepleje i Danmark i det 17. Aarhundrede, særlig under den Skaanske Krig. Militærlægen 1910: *18:* 161.
49. *Rockstroh, K. C.:* Nogle yderligere Meddelelser om det militære Sundhedsvæsen i Danmark i ældre Tid. Militærlægen 1912: *20:* 123.
50. *Sabroe, L.:* Rigensgades Kaserne og nærmeste Omgivelser. København 1959.
51. *Salomonsen, L. W.:* Iagttagelser fra Marinelazarettet i Bredgade. Bibliotek for Læger 1864: *5 Rk.:* 417.
52. *Saugman, E.:* Den danske Hærs Lægevæsens Oprindelse og Udvikling. København 1955.
53. *Schmidth, O., Thonning, C. og Bonnesen, E. P.:* Nyt Hospital for Søværnet, Beskrivelse til Projekt. København 1892.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

54. *Schuttz, J. H.:* Den danske Marine 1814-48. I-II. København 1932-1950.
55. *Snorrason, E.:* Militære Sygehuse i København gennem Aarhundrederne. Nordisk militærmedicinsk Forenings XIV Kongres. København 1972.
56. *Stern, S.:* Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hoved- og Residensstaden Kjøbenhavn. Kjøbenhavn 1841.
57. *Sørensen, J.:* Bidrag til Søunderofficerernes og Flaadens Underofficersskolers Historie. København 1958.
58. *Trap, J. P.:* Danmark I. 3. Udgave. København 1904.
59. *Tode, J. C.:* Verbesserung der Medicinalanstalten bey den Seewesen in Kopenhagen. Medicinisches Journal 1793: *I:* 102.
60. *Uldall, F. A.:* Haandbog i gjeldende militaire Medicinal-Lovgivning for Danmark. København 1836.
61. *Wallensbech, H. M.:* De ny Kongelige Nyt-Aars-Gaffvis billige Beskriffvelse. Kiøbenhavn 1660.
62. *Weilbach, F.:* Charlottenborg. København 1933.

Endvidere har følgende værker været anvendt:

Carøe, K.: Den danske Lægestand 1479-1838. København 1905-09.
Engelstoft, P.: Dansk biografisk Leksikon. København 1933-44.
Gedde, C.: Kvarterkort over København 1757. Udg. København 1940.
Gedde, C.: Eleverede kort 1761. Københavns Bymuseum.
Friis, Aa., Linvald, A., Mackeprang, M.: Det danske Folks Historie. København 1927-29.
Lorenzen, V.: Haandtegnede Kort over København. København 1942.
Nielsen, O.: Københavns Diplomatarium. København 1872-87.

En hjertelig tak for hjælp ved fremskaffelse af oplysninger til mit arbejde bringes Rigsarkivet, Frederiksberg bibliotek, Marinens bibliotek, Københavns stadsarkiv, Bymuseet og Medicinsk-historisk museum.

En ganske særlig tak til fotograf O. Christensen for hans store arbejde med at fremstille billedmaterialet.

Redaktionen takker Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse for støtte til udgivelsen af generallæge Mogens Winges artikel.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kyholm, kolera og karantæne

Kyholms historie i oversigt

Af Erik K. Foged

To gange kan Kyholm placeres i medicinhistorien – i pestårene 1709-11 og som kolerakarantæne 1832-59. Et krigshistorisk intermezzo i englandskrigenes tid 1801-14 er den tredje historiske periode på Kyholm.

Kyholm, der er 17 hektar eller ca. 500 meter på hver led, ligger 2 kilometer nordøst for Langøre havn på Samsø og umiddelbart nord for Besser Rev.

I de tre perioder blev øen hurtigt befolket, men lige så hurtigt affolket. Under sidste periode af staten betragtet som et nødvendigt, økonomisk onde. Set med nutidens øjne tilfældigvis uden den værdi øen kunne have haft, ifald skæbnen havde bragt pesten, krigen og koleraen dertil.

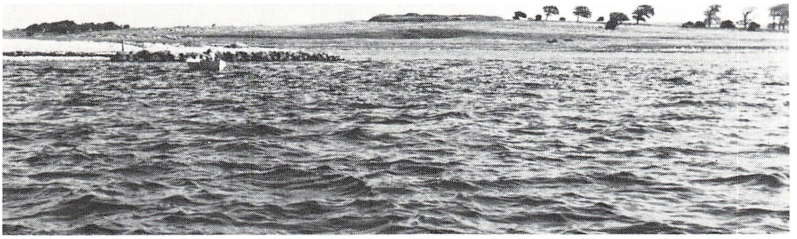

Figur 1. Kyholm, som øen idag tager sig ud fra SV, set fra havet sv.t. yderenden af losningsbroen (L fig. 5) i karantæneperioden 1832-59. Til venstre ses bevoksningen omkring kirkegården. Til højre for midten redouten fra krigsperioden 1801-14.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Figur 2. Korset på kirkegården med Prams tekst. Rejst i hundredåret for karantænens oprettelse. Et tidligere, tilsvarende kors var nogle år før gået til grunde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Om end nu affolket, da hyppigt besøgt af sejlsportsfolk og turister, der går i land på en ensom græsgrøn ø med afvekslende træbevoksning – minder fra forhenværende haver.

Mest ejendommelig er dog landets mest ensomme kirkegård, indviet 1812. Her ligger 80-90 mennsker begravet, hvoraf de 18 er fra perioden 1832-59[11 16]. Kirkegården er omgærdet af et tilvokset stendige. På et trækors med dødningehoved og korslagte knogler læser man inskriptionen fra »Stærkodder« af digteren Pram:

»O, venlige Grav, i din Skygge bor Fred,
Din tavse Indvaaner af Sorger ej ved.«

Mødet med kirkegården skildrer Achton Friis i »De Danskes Øer« således: »... inde i vildnisset, hvor man synker dybt i et væv af buske og vilde urter, snubler man gang på gang over gravenes tuer, der finder vi, når vi bøjer gardekørvelens og brændenældernes toppe til side, hist og her et lille violblåt øje, der ser imod os fra sin tue – det er vincaen, der står i blomst. Plantet af hænder, som for længe siden er blevet trætte. Er det ikke stedets virkelige, uvisnelige glorie, at netop det er blevet tilbage, som menneskene har ført med sig for at gøre livet skønt ...«[6].

En skønlitterær behandling, med få anakronismer, af livet på Kyholm i koleraens tid, findes i novellen »Kidholm« af Frank Jæger[8].

Kort om karantænebegrebet

De først kendte bestemmelser, der sikkert kan føres tilbage til karantænebegrebet, stammer fra Ragusa (det nuværende Dubrovnik) i Dalmatien. Her udfærdiges i 1377 bestemmelser om isolering af rejsende, der ankom fra pestsmittede steder. De rejsende fik henvist specielle områder uden for byen, hvor de skulle opholde sig i 30 dage. 1383 bestemtes det i Marseille, at isoleringstiden for alle skibe, der kom fra pestsmittede og mistænkte havne, skulle afspærres i 40 dage, heraf det franske quarantaine, afledt af det italienske quarante, der angiver et

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

antal af 40. Den tyske betegnelse for karantæne, Kontumaz, er fra det italienske contumacia, der angav forholdsregler for at beskytte et skibs besætning, passagerer og last mod pestsmitte[2 7].

Hvor tallet 40 kommer fra vides ikke, men det tilhører jo de mystiske og religiøse tal. Det nævnes ofte i Bibelen som tidsperiode. Kirken krævede faste i 40 dage for at få syndsforladelse. I det antikke Grækenland skulle den kvinde, der havde født, være isoleret i 40 dage osv.[2].

Af etymologisk interesse er en række mindre øer ved indløbet til Venedig. På en af disse fandtes klosteret »Santa Maria di Nazareth«, som Venedig overtog i 1403 med den hensigt, at omdanne det til sygehus for pestsyge og mistænkte, der ankom via søvejen. Det viste sig, at man havde gavn af dette »locus Nazareth« og man byggede derfor 1468 på en af de andre øer endnu et »Nazareth«. Navnet forvandledes derefter omkring år 1500 til »lazaretto«. Det gamle pestsygehus kom nu til at hedde »lazaretto vecchio« og det nye »lazaretto nuovo«[19].

Var det den gavnlige virkning af disse 'små-ø-lazaretter', man gjorde brug af ved indretningen af de første, egentlige karantænestationer i Danmark?

Kyholm og pesten 1710-11

Pestepidemier har siden middelalderen adskillige gange fejet hen over Europa og Danmark, og har hver gang taget i tusindvis af menneskeliv med sig.

I Konstantinopel startede 1704 den epidemi, der seks år senere skulle invadere Danmarks hovedstad. Østersølandene var af lave. Store nordiske Krig, kongerne og pesten herskede. Trods krig var der samkvem og da netop gode muligheder for epidemisk spredning. Pesten gik mod nord og vest, nåede Ungarn, Polen og tog i Danzig 25.000 mennesker. 1709 Spanien og Schlesien. 1720 Marseille og Sydfrankrig. Danmark følte sig efterhånden truet. Ikke uden grund, for 1710 nåede pesten Sverige, og i Stockholm og Karlskrona blev 50.-60.000 mennesker pestens bytte[10].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Der måtte gøres noget. 16. august 1709 kom der da fra dansk side forbud mod al handel med Danzig og andre pestsmittede områder. Samtidig oprettedes i alle større kystbyer en kommission bestående af en fra øvrigheden, en af de bedste borgere, en erfaren skipper, tolderen samt apotekeren, hvor der fandtes en sådan, endvidere en chirurgus. Disse skulle undersøge alle skibe, der kom fra Østersøen og henvise ethvert mistænkt skib til karantæne. Amtmændene skulle udsætte strandvagter for at holde tilsyn med, at lodser og fiskere ikke havde samkvem med andre fremmede sejlende – det var livsstraf. For at sikre sig, at alle kendte foranstaltningerne og lovene, blev disse hver søndag oplæst fra landets prædikestole.

I indløbet til alle havne blev der lagt et større og et mindre skib for at kontrollere, at ethvert skib, dansk som fremmed, havde rene sundhedspas. Breve og papirer skulle tages med tang og gennemryges med svovl, malurt og lignende før det blev bragt til toldboden[10].

Mistænkte skibe blev for Jyllands vedkommende henvist til Kyholm[10 14], fra København og Sjælland til Saltholm, fra Fyn til Sprogø i Storebælt eller Brandsø i Lillebælt, fra Lolland-Falster til Askø og fra Langeland til Vresen.

Ved rescript af 19. august 1709 blev det påbudt, at der fra alle landets prædikestole skulle bedes for at befri landet for pesten. Samtidig bestemtes det, at de medicinske professorer to timer dagligt skulle »... læse paa Dansk, hvorledes farlige og pestilentialske Sygdomme skulde præcaveres, kiendes, omgaaes og cureres, hvortil skulde inviteres ikke allene Studiosos paa Academiet, men og det hele Bartskeramtets Mestere og Svende; og maatte det undertiden være tilladt en eller anden Mester eller Svend at examinere«[10].

På Samsø Thing blev der efteråret 1709 oplæst påbud om, at »... alle Kiøbmands-Varer, Miøbler og Klæder, der enten findes udi Fade, Tønder, Pakker, Kister, sammenlagt, bunden, knippet eller indsyet, skal som alle andre mistænkte Varer forblifve paa Kiholm udi 40 Dage, der at forsees, udspredis og igiennem vindes.« Samtidig fik forvalteren på Brattingborg gods, hvorunder Kyholm hører, påbud om at lade et pesthus bygge på Kyholm[14 15].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tingdagen den 5. oktober bragte en samsøskipper, der netop var ankommet til øen et brev fra »de højbydende Herrer til Fru Græfinde Sambsøe.« I dette var bestemmelse om, at fiskere, landbrugere, der plejer at sejle og udroere fra Samsø skulle aflægge ed på, ikke at misbruge deres både til at ilandsætte folk og varer, som kom fra smittede steder. Allerede to dage senere indkaldes atter til ting, hvor alle, der kom ind under forbudet, var tilsagt og mødt op. Mod at miste »Ære, Liv og Gods« aflagde nu 302 mand ed[14].

Forholdsregler mod pestens indtrængen i Danmark blev der altså taget, men man måtte slække lidt på reglerne i 1710 på grund af de for Danmark dårlige konjunkturer. August 1710 blev handelsforbudet mod Danzig ophævet, men gjaldt dog stadig det øvrige Østersøområde[10].

Intet hjalp. Pesten gjorde sin indmarch i Danmark og tog livtag med København og Helsingør. Fyn slap med to tilfælde, men et slemt indhug gjorde pesten i København og Helsingør, tog alene i København i årene 1710-11 24.-25.000 mennesker, lidt under halvdelen af de dengang i København boende – adskillige af de bedre klasser var nemlig ved pestens begyndelse taget væk og har givetvis været ophav til nogle af de tilfælde man så i Nordsjælland, langs Køge Bugt og på Møn[10].

Ved pestens start i Helsingør skærpedes forholdsreglerne mod pesten på ny, hvilket sikkert har været medvirkende til den geografiske begrænsning epidemien trods alt fik.

Forordninger og forholdsregler blev ikke overholdt. Strandvagterne havde ikke forståelse for restriktionernes værdi, lod nogle steder folk fra skibe uhindret gå i land, endog enkelte danske skippere bragte selv varer i land[10].

11 mænd og kvinder fra Samsø havde været ombord på et Rostockerskib for at handle. Dommen lød, »... skjønt Handelen ey var stor, fordi de ey tilfulde hverandres sprog forstod ...«, på en måneds arbejde med opførelsen af pesthuset på Kyhom, og hvis de ikke fulgte dommens krav, »... da foraarsagis Forvalteren til at sende dem til Kiøbenhafn som Fanger, at de Høye og Velædle Herrer dem sielff kan lade straffe«[14].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sådan fik Kyholm sit »lazaretto nuovo«. De seks småøer, den danske stat havde valgt til pesthusene, ligger lige i sejlruterne, specielt Kyhom næsten i Danmarks centrum. Hør hvad Christian VIs arkitekt Laurids de Thurah skriver i sin fra 1758 »Omstændelig og Tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsøe, og de derunder hørende smaae Øer« –: »Østen for Fiorden [Stavns fjord] ligger Kyholm, eller Kiiholm, quasi Qvie- eller Koe-Holm, hvorved Kiiholms-Sund, uden tvivl den beste Havn i Bæltet, og en Tilflugt eller Rendez-Vous for alle Skibsfarende, som seile Nord og Sønden paa; Ved denne Holm talede Hav-Fruen med den bekiende Samsøe-Bonde, og kundgiorde ham Kong CHRISTIANI QUARTI Fødsel, hvorom i Historierne, især i Resenii Vita FREDERICI SECUNDI læses«[18].

Knap halvtres år senere nævner Thurah intet om pesthuset. Da pesten gik helt uden om Jylland, har Kyholm næppe haft nogen funktion under denne epidemi, men desværre findes ingen efterretninger om holmens funktion fra den tid.

Nu kunne Kyholm ligge hen knap hundrede år, for da at træde i en helt anden funktion.

Kyholm i krigsårene 1801-14

I perioden efter den franske revolution var der atter et spændt forhold i Europa. December 1800 sluttede Danmark-Norge væbnet neutralitetsforbund med Sverige og Rusland for at hævde retten til handelsskibenes frie sejlads langs de krigsførende landes kyster. England anså dette forbund som rettet imod sig, oprustede i løbet af vinteren og sendte flåden mod København, hvilket som bekendt endte med slaget på Reden 2. april 1801[9 17].

Også i Danmark havde man forberedt sig på krigen. Kronprins Frederik (den senere Frederik VI) lod i sin iver for at sætte landet i beredskab også øjnene falde på Samsø og Kyholm. Generalløjtnant A. Moltke sendte kaptajn Tidemand fra 1. jyske infanteriregiment og den noget ældre major Czernikow til Samsø den 27. februar 1801. Dagen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

efter besøgte de Kyholm. Majoren var af den overbevisning, at Kyholm måtte være centrum i Samsøs forsvar. Tidemand mente derimod, at hovedvægten skulle lægges på Langøre og Besser Rev, men måtte bøje sig for majorens plan. Denne gik ud på, at befæste Kyholm med to søbatterier og en redoute, forbundet med to envelopper med hver tre redaner. (En redan er et fæstningsværk i form af en fremspringende vinkel, hvorimod redouten er lukket til alle sider). Herudover skulle Lilleøre ved Langøre og Besser Rev befæstes med hver sit søbatteri.

Major Czernikow tog tilbage til Jylland og overlod udførelsen af arbejdet til Tidemand. Stor var overraskelsen, da der pludselig dukkede endnu to officerer op på Kyholm. Disse var sendt af krigskancelliet, der åbenbart havde været helt uden kendskab til, hvad Kronprinsen allerede havde sat i værk. Efter at have fået klarhed over misforståelserne rejste de hurtigt igen.

Kronprinsen havde også sørget for kommandant til Kyholm. Det var kaptajn Kühn, der tidligere havde været kommandant på Færøerne, men nu sat på ventepenge.

Kaptajn Tidemand går straks igang med at organisere et militært forsvar på Samsø samt befæstningsarbejdet på Kyholm. Af Samsøs befolkning udskrives der omkring hundrede mand til befæstningsarbejdet, der var at betragte som betalt statshoveri, der også forpligtede de udskrevne til at anvende deres egne vogne og heste til transport af materialer. Blandt samsingerne var der stor utilfredshed med disse bestemmelser, der forhindrede dem i forårets markarbejde, men som også næsten daglig gav dem den lange køretur fra alle områder af Samsø.

Tidemand synes at være helt uden forståelse for problemet – kunne kun tænke i militære baner. Adskillige gange var hans forhold til befolkningen så tilspidset, at grev Danneskiold-Samsøe måtte rede trådene ud.

Arbejdet med befæstningen gik forholdsvis hurtigt i marts 1801, men efter slaget på Reden slog befolkningens uvilje stedse mere igennem. Tidemand inddelte nu Kyholmanlægget i 5 dele i forhold til Samsø sognes størrelse, hvorefter de enkelte sogne måtte arbejde på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

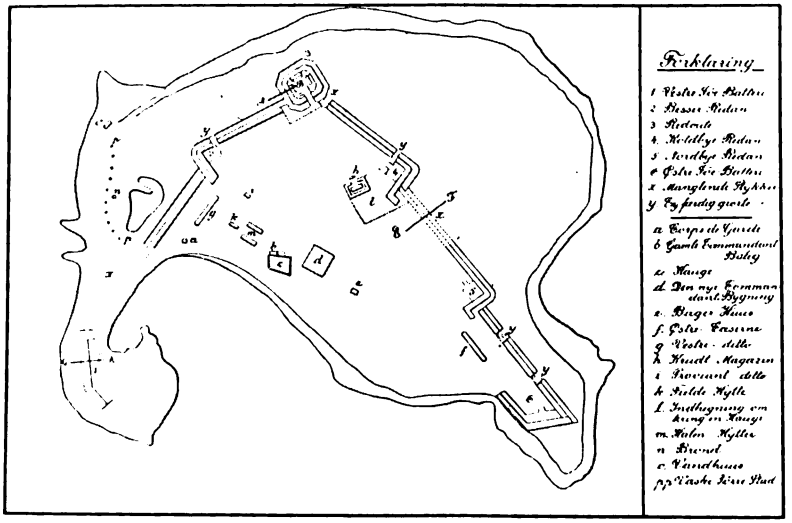

Figur 3. Plan over Kyholm ca. 1807. Mod nord ses redouten, der ved envelopper er forbundet med to søbatterier i hver sin sydspids. Det østre batteri kunne bestryge farvandet øst for Besser Rev, det vestre Kyholm Sund. Mellem envelopperne ligger den nye og gamle kommandantbolig, de to kaserner, krudt- og proviantmagasin og et bageri.

hver sin del efter et akkordsystem. Heraf kommer det, at f.eks. redanerne har navne efter Samsøs byer. Arbejdet blev dog afbrudt af sommerens mark- og høstarbejde. Da var befæstningen på Kyholm også næsten færdig, men dette var ikke tilfældet med anlæggene på Lilleøre og Besser Rev.

Samsø landmilice begyndte marts 1801 de militære øvelser på Kyholm. I løbet af sommeren kom der forstærkning af artillerister og infanteri fra Jylland og København. Styrken underbragtes på Kyholm i halmtelte. Til en vinterstyrke på et halvt hundrede mand byggedes der dog to kaserner samt et lille kommandanthus til kaptajn Kühn. Han forlod dog hurtigt sin bolig og overlod den til officererne, for derefter selv at lade sig indkvartere i en gård på Samsø.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

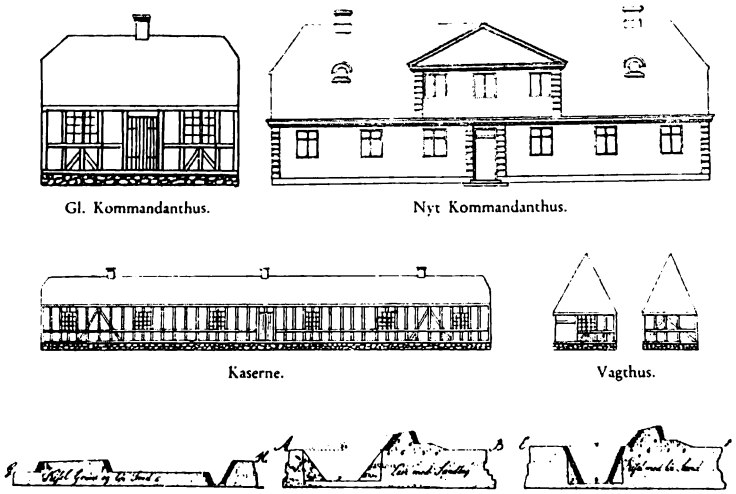

Figur 4. Bygninger og befæstninger fra krigsperioden 1801-14.

Øverst ses kommandant Kühns gamle og nye kommandantbolig fra henholdsvis 1801 og 1805.

I midten en af Kyholms to kaserner, bygget 1801 for en mindre vinterstyrke. Desuden et mindre vagthus.

Nederst til venstre profil af et søbatteri, i midten af redouten og til højre af envelopperne.

November 1801 rejser Tidemand tilbage til Jylland, og Kühn havde nu kommandoen også over Samsø. For Kyholm og Samsø blev det under Kühns ledelse nogle rolige år. 1802 blev der på Kyholm ansat en feltskær, da Samsøs læger følte det uoverkommeligt at tilse styrken. December 1805 vender Kühn tilbage til Kyholm, hvor han havde fået tilladelse til at bygge sig en større kommandantbolig med parolværelse, to kontorer, to dagligstuer m.m. Samtidig havde han på holmen bygget krudttårn, bageri, bryggers, en hestemølle samt et kanonskur[17].

Den stille periode blev brat afbrudt sommeren 1807, da Danmark igen kom med i krigen. Samsø fik forstærket sin bemanding og tilbage vendte den frygtede, gamle kending Tidemand, der i mellemtiden var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udnævnt til major. Mødet med Kühn var ikke gnidningsløst og denne blev da hurtigt forflyttet, hvorefter en artillerikaptajn Wachler bliver Kyholms kommandant.

Tidemand begynder straks pany at organisere Samsøs forsvar. Der kom forstærkning fra forskellige dele af landet. Soldater og officerer bliver indkvarteret på Samsøs gårde, der også mod betaling skulle sørge for bespisningen.

På Kyholm var den derværende styrke på omkring 60 mand tilstrækkelig. Det var hovedsagelig fynske infanterister, der i et forudgående år var udskiftet med de tidligere jyske og københavnske tropper. Kyholms soldater sørgede selv for forplejningen, der tre gange ugentlig stod på gule ærter, herudover daglig ½ pund oksekød, ¼ pund røget fisk, 2 pund brød, 1/3 pund smør og 2 glas brændevin. Samsøs beboere måtte levere sengeklæder til Kyholm og til 20 senge i et mindre 'sygehus', indrettet i en gård på Samsø.

Befæstningen på Kyholm var næsten færdig 1801, hvorimod anlæggene på Besser Rev og Lilleøre kun midlertidigt var færdiggjorte. De tidligere erfaringer in mente begyndte Tidemand med hård hånd færdiggørelsen af disse anlæg. I de følgende år blev man tiltagende harm over Tidemands tyranniske udnyttelse af befolkningen til arbejdet på skanseanlæggene. Man protesterede til grev Danneskiold-Samsøe, som indberettede de uheldige omstændigheder til Kronprinsen, der svarer Tidemand med en kraftig reprimande. Han blev så fortørnet over irettesættelsen, at han bad om at blive forflyttet, hvilket også blev ham bevilget fra september 1810.

Han fulgtes af major A. Moltke, der var søn af generalløjtnanten, som i 1801 havde sendt Tidemand til Samsø. Moltke var af en hel anden støbning og havde desuden stor forståelse for befolkningen. Det blev da også nogle rolige år under hans ledelse, også fordi krigen ikke gav anledning til at forstyrre roen. Nok lå der i farvandet daglig 4-5 engelske skibe for anker, men disse fik i al fredsommelighed lov til at sætte mandskab i land for at hente vand, og aldrig kom det til skududveksling eller angreb på Samsø og Kyholm, når der ses bort fra et par tilfælde af strandhugst[17].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Forbindelsen fra Kyholm til Samsø opretholdtes af et lille fartøj, »Pilen«, mens en større bevæbnet kongebåd, »Walleuren«, udgjorde forbindelsen til Jylland og Sjælland. Desuden var der ved Kyholm stationeret en større og en mindre lodsbåd, den største bevæbnet.

De mange dødsfald, omkring 60, på holmen i krigsperioden, skyldtes ikke krigen, men to epidemier af en smitsom febersygdom, der i første omgang 1808 kun forårsagede få dødsfald. 1810 søgte kommandantskabet tilladelse til at indrette en kirkegård på Kyholm, da det især om vinteren kunne være besværligt at transportere de døde fra Kyholm til Samsø. Efter stiftsøvrighedens sanktion fik man tilladelsen, og 12. juni 1812 indviede feltpræsten, kaldskapellan A. Henckel kirkegården. Samtidig begravedes holmens første soldat, der to dage tidligere var død af brystsyge. I måneden inden indvielsen var den anden epidemi startet. Denne gav næsten daglig anledning til et dødsfald.

De følgende år blev uden særlige begivenheder, også for soldaterne, der i lange perioder under hele krigen havde lov til at have deres hustruer og børn boende på Kyholm.

1814 ebbede krigen langsomt ud, da England trak orlogsskibene fra de danske farvande og lod dem gå mod Nordamerika. Militæret forsvandt gradvist fra Samsø og Kyholm, men man besluttede, at lade en lille artilleristyrke forblive på Kyholm. Året efter, 1815, blev det hele dog opgivet. De følgende år blev det hele så nedrevet, noget blev solgt ved auktion, andet blev sendt til København, hvor det skulle anvendes til stald på Reberbanen for prins Frederik Ferdinands lette dragonregiment[17].

For anden gang kunne Kyholm henligge folketom nogle få år.

Kyholm og koleraen

Godt hundrede år efter pestepidemien startede i Indien 1817 den første af de seks pandemier, der i det 19. århundrede gik over Europa og som greb dybt ind i folkets dagligdag. I første omgang skånedes dog Europa. Den anden pandemi fra 1826-37 bredte sig imidlertid hurtigt – løb over Moskva, Riga, St. Petersborg, nåede Hamburg oktober 1831 og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gik derefter op i Holsten. Danmark var nu truet, det samme var Sverige, men her var man tillige bange[2 7]. Den svenske stat var utilfreds med, at Danmark ikke havde nogen observationskarantæne. Det havde vi imidlertid tidligere haft ved Christianssand, men denne var tabt sammen med Norge i 1814. Danmark syntes iøvrigt at være tilfreds med, at mistænkte skibe ifølge karantæneloven af 1805 kunne henligge til observation i bestemte danske havne[12 15].

Sverige lagde stærkt pres på den danske stat efterhånden som koleraen indfandt sig i Østersøhavnene St. Petersborg, Riga og Hamburg. Som modydelse for Sundtolden måtte man bøje sig for det svenske krav og for tredje gang faldt øjnene på Kyholm[13].

Midt på året 1831 rejser en premierløjtnant Tegner og hofbygmester Koch til Kyholm for at besigtige øen. Få måneder senere påbegyndes opbyggelsen af karantæneanstalten, der skønsmæssigt ville koste 110.000 Rdl. Hofbygmesteren fik 2.000 Rdl., hvori desuden var inclu-deret rejseudgifter til Christiansø, hvor der senere blev oprettet en anden observationskarantæne, der specielt skulle tage sig af de østfra kommende skibe.

Som det var bestemt, var anstalten færdig til foråret 1832, og kunne fra nu af modtage skibe i karantæne i de 10 dage, karantænetiden var fastsat til. Når karantænen var udstået, fik skibet udstedt et »Sund-heds-Pas« – en erklæring om, at skibet var smittefrit og havde ligget i karantæne i den fastsatte tid. Et sådan sundhedspas – Practica – var nødvendigt for at få lov til at anløbe fremmede havne, og for fremmede skibe til at anløbe danske havne.

Staten udgav foråret 1832 en 14 sider »Anvisning til at anløbe Hav-nen paa Kyholm og Langøre, med Beskrivelse over Losnings- og Rendsnings-Quarantainen paa Kyholm.« Heri finder man beskrivelse af øens bygninger og farvandet omkring Kyholm: »Løbet imellem Samsø og Kyholm kaldes Kyholm-Sund, og danner en meget god Sommerhavn, bestemt til at modtage de Skibe, som søge Karantænen; saafremt et Skib skulde blive nødsaget til at overvintre her, saa finder det fuldkommen sikkerhed i den længere inde under Samsø liggende Havn ved Langøre. ––– Havnen [på Kyholm] er en fortræffelig Som-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

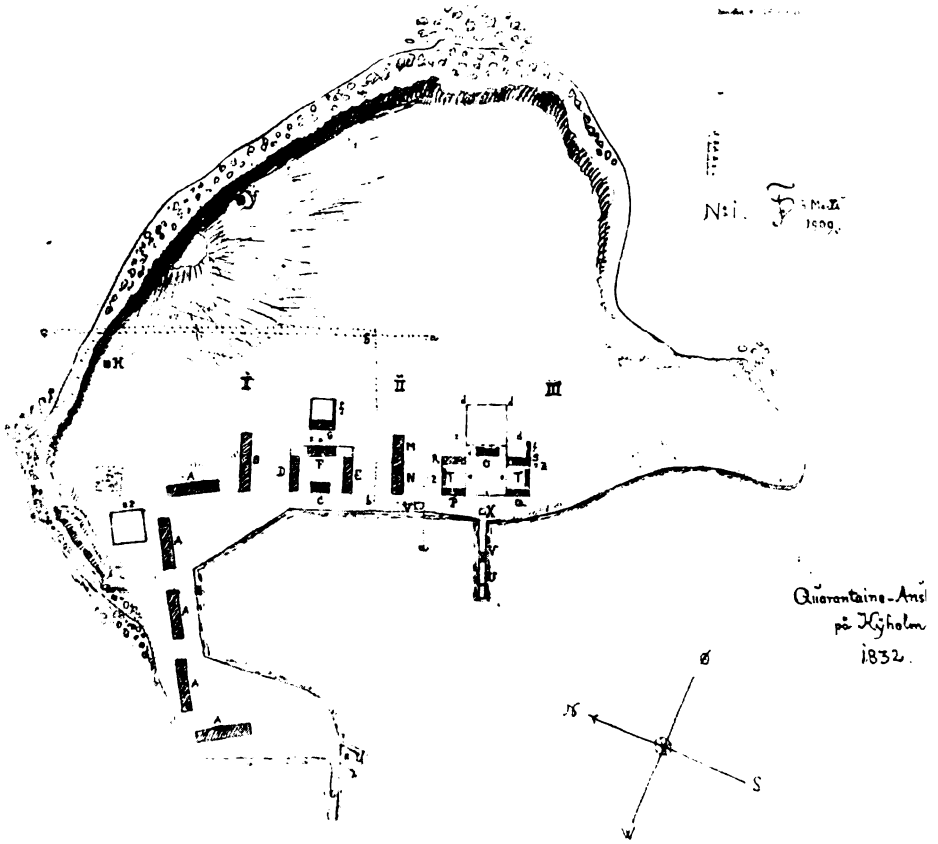

Figur 5. Plan over Kyholms bebyggelse 1832-59.

I: Karantænen. A: Pakhuse, B: Lazaret, C: Bolig for karantænemester og læge, D: »Hotel«, E: Kaserne for karantænebetjente og arbejdsfolk, F: Marketenderi, G: Stald, H: Smedie, I: Kirkegård, K: Bådehavn, L: Losningsbro.

II: Contumazen. M: For rekonvalescenter, N: Den egentlige contumaz.

III: Practicaen. O: Kommandantbolig, P: Vagt og kaserne, Q: Bolig for en landofficer, en parloirbetjent og 4 lodser, R: Marketenderi, S: Udhus til Kommandantbolig, T: Brændeskure, U: Karantænebro, V: Parloirer, X: Rygehus for tolderen, Y: Fyr med udkig, zz: 5 brønde, den ene ved en dam, dd: Plankeværker, ee: Stakitter, ff: Materialskure.

Fra »Anvisning til at anløbe Havnene ved Kyholm og Langøre.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

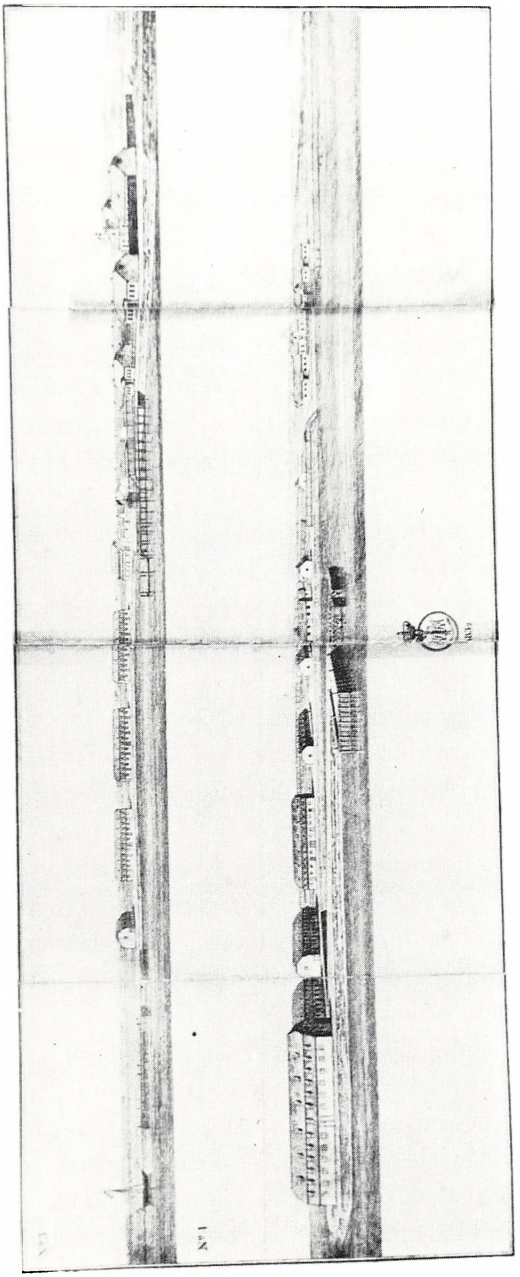

Figur 6. Karantæneanlæggets bebyggelse set i perspektiv.

Øverst til venstre losningsbroen, herefter de fem store pakhuse. Mod højre parloirbroen med det lille rygehus, endelig Practicaens bebyggelse med kommandantboligen.

Nederst anstalten set umiddelbart uden for losningsbroen (sml. fig. 1). Efter pakhusene sygehuset. Indrammet at stakit Contumazen. Mod højre »De sundes Side«.

Fra »Anvisning til at anløbe Havnene ved Kyholm og Langøre«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

merhavn, der skønt snæver, kan modtage de største Skibe igennem Kyholm-Løbet. Skibe, som ej stikke over 14 Fod kunde komme ind og ud med alle Vinde; Holdebunden er god, Grunden leragtig og Dybden 5-7 Favne. Om Vinteren er Havnen ej aldeles sikker for Drivis, og Skibene bør da ty til Havnen ved Langøre, hvilket alle de kunde gøre, som ej stikke over 12-13 Fod ogsaa 14 Fod dybtgaaende, men kun med Besværlighed og kun nordre om Kyholm-Broen ...«Desuden findes en udførlig beskrivelse af sejlløbene, deres afmærkning samt øens fyr, der var beliggende på øens NØ-side (Y fig. 5)[1].

Det indadgående skib navigerer således efter »Anvisningen« mod Kyholm. Her får man fra fyret øje på det anløbende fartøj, hvorefter en af øens fire lodser går ud og fører skibet mod parloir- ell. karantænebroen (U fig, 5), eller eventuelt lader man en pram gå fra skibet til broen.

Ud ad karantænebroen kommer parloirbetjenten (= tolken) båden imøde. Han får papirer på skibet og øvrige oplysninger af interesse i det aktuelle tilfælde: Lastens størrelse, sygdom undervejs, hvorfra skibet kommer osv. Skibet bliver herefter henvist til karantæneafdelingen (I fig. 5), går nu mod losningsbroen (L fig. 5), eller det bliver lagt for anker uden for denne, alt efter skibets størrelse.

Samtidig går parloirbetjenten tilbage på broen, men passerer her midtvejs et lille rygehus, hvor han i kort tid må lade sig ryge, inden han træder i land – han bor jo på »de sundes side.«

I karantæneafdelingen bliver der aktivitet blandt de ansatte arbejdsfolk og skibets besætning. Under vejledning af karantænemesteren, der var bestyrer af denne afdeling, føres skibsladningen op ad den 140 fod lange og 30 fod brede losningsbro til et af de fem pakhuse (A fig. 5), der var beliggende lige inden for losningsbroen. Var lasten stor, tog man karantænens 4 heste i brug. Pakhusene, der havde halvvalmet mansardtag i rødt tegl, var identiske: 62 alen (39 m) lange og 14 alen (8,8 m) brede. Inventaret bestod udelukkende af en stor mængde hylder, der opdelte hvert pakhus i 8 afdelinger. På disse reolsystemer bliver hele skibsladningen lagt i helt udpakket stand for derpå at blive gennemluftet og røget. Indtil karantænetiden var overstået, lå lasten

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

således uberørt. Hvert pakhus kunne rumme omkring 20 skibsladninger[1]. Også besætningen skulle lade sig ryge, hvilket skete på lazarettet.

Behandling med rygning af såvel varer som personer, menes at have ophav i den gamle, uformulerede iagttagelse, at specielt tøj og klæder var medvirkende årsag til adskillige sygdomme. Med vores nuværende viden ved vi, at dette er rigtigt f.eks. for pestens vedkommende – det er jo her pestbringeren, loppen, befinder sig[2].

Skibsbesætningen kunne opholde sig ombord, eller hvis de var syge, på lazarettet (B fig. 5). Her var der indrettet 10 sygestuer, hver med 4 senge. Desuden var der her rygestue, badstue og et værelse for opvartere. I den ene ende af lazarettet var der, med speciel indgang, indrettet et mindre kirkerum, hvor der en gang ugentlig blev afholdt gudstjeneste. Præst på Karantæne-Etablissementet, som titlen var, var det meste af tiden en af Samsøs kapellaner.

De enkelte, der ikke ville tilbringe karantænetiden på skibet, kunne blive indkvarteret i et specielt indrettet »hotel« (D fig. 5), hvor der mod betaling kunne stilles værelse til rådighed.

Opvartningen af besætningen skete i marketenderiet (F fig. 5), hvor der også var bolig for marketenderen, og desuden særskilt spisestue for karantænens arbejdsfolk og karantænebetjente, der beboede deres egen kasernebygning (E fig. 5).

Ned mod vandet delte lægen og karantænemesteren hus (C fig. 5), i dette var der for lægen desuden indrettet et mindre apotek og laboratorium.

Ud over den nævnte bebyggelse i karantæneafdelingen fandtes stalden for karantænens fire heste (G fig. 5). Her var også indrettet vaskehus med rullestue, forrådskammer, et karlekammer og plads til sprøjte og andre brandredskaber. Og lidt afsides lå ved nordkysten en lille smedie (H fig. 5), der blev benyttet af karantænebetjentene, som ofte var håndværksuddannede.

Når karantænetiden var udstået kunne besætningen komme over på »de sundes side« – Practicaen, eller de måtte gøre ophold på mellemstationen, Contumazen (II fig. 5). Her var der kun en bygning, der var opdelt i to dele. En afdeling (M fig. 5) for reconvalescenter, der under

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

karantænetiden havde været syge og den egentlige Contumaz (N fig. 5), der havde funktion efter ordets oprindelige betydning: at forskåne dem, der næsten havde udstået karantænetiden for at komme i kontakt med nyankomne, og som endnu ikke kunne tildeles practica. Contumazen var således en karantænestation en miniature, hvorfor der da også der var indrettet såvel badstue som rygekammer.

I karantæneanlæggets tredje afdeling, Practicaen (III fig. 5), eller »de sundes side«, som den også blev kaldt, fik skibsføreren så efter overstået karantæne sundhedspasset udleveret. Skibet kunne fortsætte sin rute, når alt atter var pakket tilbage i lastrummet.

Skibenes besætninger kom da ikke til at præge livet i Practicaen, der var at betragte som værende helt uden for karantænebestemmelserne. Der var derfor ingen restriktioner for samkvem med det nærtliggende Samsøs befolkning. Her var det, isolationen til trods, at det verdslige liv kunne foregå som i det øvrige Danmark.

Practicaen var helt adskilt fra Karantænen med et dobbelt plankeværk, ca. 3 meter højt med 5 meters mellemrum (c fig. 5), samt et tilsvarende enkelt mellem såvel Practica og Contumaz som mellem Contumaz og Karantæne (a og b fig. 5). For yderligere at sikre adskillelsen var der opstillet militære vagter ved plankeværkerne. Denne adskillelse afdelingerne imellem, synes imidlertid kun at gælde for skibsbesætningerne, da der har været en hel del fællesskab blandt øens faste personale. Et ret ejendommeligt forhold, der ikke vidner om den største forståelse af karantænens betydning for at hindre smitte.

I Practicaen var kommandanten og dennes bolig (O fig. 5) centrum. Ved siden af kommandantboligen lå til den ene side udhus med magasin og brandredskaber (S fig. 5). Til den anden side endnu et marketenderi (R fig. 5) med bolig for marketenderen med familie, samt speciel spisestue for besætningen og det øvrige mandskab i Practicaen.

Ned mod vandet, ved parloirbroen, lå kaserne og vagt (P fig. 5) for Kyholm garnisons underofficerer og menige. Desuden bolig (Q fig. 5) for landofficerer, en parloirbetjent og 4 lodser. Herudover var der i denne afdeling brænde- og materialskure[1].

Hele karantæneetablissementet har således været af betydelig stør-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

relse og de rødtagede, gule bindingsværkbygninger et smukt syn for de ankommende og udgående skibe.

Blandt disse bygninger udfoldede sig det daglige liv, der har været rigt og facetteret, idet der under hele perioden var et ret stort antal indbyggere, således 80 i 1834, 98 i 1840 (hvoraf de 40 var kvinder), og mod slutningen ialt omkring 40 personer[15].

Den mest prominente blandt denne befolkning var selvfølgelig den øverstbefalende, kommandanten, der var søofficer. Men også landofficeren, underofficererne, karantænemesteren og lægen hørte de højere lag til på holmen. Af anden beskæftigelse var der to marketendere, fire karantænebetjente, også kaldet officianter, en regnskabsfører, parloirbetjent, fire lodser, sygevogtersker og endelig en del menige. Navne som Kurtzhals, Vadum, Fuur, Rusthøj, Hull, Brieghel, Thane, Schouwo, Blichfeldt og Pinchvoss fortæller, at en stor del af befolkningen ikke havde tilknytning til Samsø[11 5]. Ej heller kommandanterne, der også havde titel af overlods for Kyholms og Langøres distrikter, stammede fra Samsø.

I karantæneperioden var der tre kommandanter, der hver havde henlagt knapt et decennium af sit liv på holmen[13].

Den første var Casper Frederik Kruse, f. 1800, d. 1861, han var premierløjtnant i marinen, blev ansat på Kyholm ved karantænens åbning foråret 1832 og fik da titel af kaptajnløjtnant. Han forlod øen 1840, hvorefter han blev lærer i navigation i Ålborg.

Den anden Johann Peter Schumacher, f. 1795, d. 1869, var ved ansættelsen kaptajnløjnant i marinen, da han i 1840 fulgte Kruse som kommandant. I hans periode var der ofte processer mellem befolkningen og ham. I 1842 et regulært tilfælde af mytteri, tilfældet blev dog ordnet i al mindelighed dagen efter. Schumacher tog fra øen 1847, da han blev udnævnt til indrulleringschef i Holsten.

Den sidste, Johan Christian Krüger, f. 1801, d. 1872, var som sin forgænger kaptajnløjtnant. Han blev den sidste kommandant på karantænestationen og fik sin afsked regnet fra 1. april 1860, præcis et år efter karantæneanstaltens nedlæggelse. Han blev herefter udnævnt til generalkrigskommissær. Skønt han var kommandant i den periode, da

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

befolkningstallet var i nedgang, havde han dog en stor husholdning, på et tidspunkt både lærerinde til sine børn, husjomfru, to piger, to barnepiger og en karl.

Sammen med alle tre kommandanter arbejdede karantænens første læge, Jørgen Peter Jørgensen, f. 1801, d. 1853. Han blev ansat allerede som 31-årig, hvorefter han arbejdede der i 19 år. Han flyttede imidlertid fra øen 1851, og blev da læge i Fyllested på Fyn indtil sin død.

Efterfølgeren, skibslæge Martin Julius Gjørling, f. 1810, d. 1857, blev kun to år på holmen, hvorfra han 1853 rejste til Christiansø som garnisonslæge.

Den sidste karantænelæge blev Peter Christian Lund, f. 1814, d. 1891. Han kom 1853 fra Svaneke, hvor han havde været practicus. Året efter måtte han flytte fra Kyholm, da der skulle nedskæres i personalet. På det tidspunkt havde karantænereglerne også været hævet i to år. Lund blev da praktiserende i Onsbjerg på Samsø. Som læge var han dog knyttet til karantænestationen indtil 1857. 1859 blev han udnævnt til distriktslæge på Anholt, men afslog, formentlig fordi der blev en stilling som distriktslæge på Samsø ledig. Lund var meget afholdt blandt samsingerne; mange havde underskrevet et brev til Kongen, hvori man bad om at få Lund udnævnt til stillingen, men han blev forbigået. Han virkede da som practicus på Samsø indtil sin død[13]. Dr. Lunds håndskrevne notesbog med forskellige behandlingsmåder, dels fra fagtidsskrifter dels fra studenterårene, findes idag på Samsø Museum. Desværre findes der ikke heri noget behandlingsforslag for kolera.

Alt i alt var det en noget blandet befokning, der i den isolerede situation har givet god grobund for skænderier om rene bagateller. Blandt andet var der ofte uenighed mellem karantænebetjentenes koner om hestepærerne til gødning af deres små haver[15].

Undertiden samledes man til bryllup, konfirmation eller barnedåb i kapellet. I karantæneperioden blev 16 drenge og 21 piger døbt, og ofte har kommandant, læge, karantænemester og deres hustruer været faddere. Disse højtideligheder blev ofte afsluttet med fest på holmen. Således 1842, da kommandant Schumacher fik en pige døbt, hvor der,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

foruden præsten, der døbte barnet, var indbudt endnu to af Samsøs præster samt Kyholms honoratiores.

Men det hørte slet ikke til sjældenhederne, at kommandanten indbød en del af Kyholms beboere og Samsøs honoratiores til fest. Især var det i Krügers tid. Der blev spist og drukket godt. En del af Samsøs ungdom blev inviteret til bal i kommandantboligen, han havde jo selv en del unge mennesker i huset. Rigeligt af punch var der, så dans og kortspil trak ofte ud til den lyse morgen[15].

Dagliglivet blev naturligt afbrudt af de ankommende skibe, omkring 10-25 om måneden.

Det første skib, »Wrouw Cathrina« af Holland, ankom 20. juli 1832. Skibet, der var på vej ind i Østersøen, henvistes fra Helsingør, da der ombord, efter afrejsen fra Dunkerque, havde været to dødsfald i besætningen. Om det var kolera vides ikke, men er absolut en mulighed, da Donkerque er naboby til Calais, i hvis omegn koleraen nåede marts 1832. Ingen af skibets øvrige besætning døde på Kyholm[15].

1834 skete det første dødsfald blandt en i karantæne liggende besætning:

»Begravet 21. Sept., Simon Peter Sørensen, Skibstømrer og Messemand i Skibet »Neptunus« ført af Captain Bohuetz hjemmehørende i Helsingør og har ligget i Quarantaine. Efter Folkelisten 25 Aar. Ifølge Canceliets Resolution af 8. Maj er Jordpaakastelsen udført af Quarantainemesteren[11].«

Der er ikke her angivet nogen dødsårsag, men der har været mistanke om en smitsom sygdom, da karantænemesteren har foretaget begravelsen. Den omtalte resolution fritager nemlig præsten for begravelser i tilfælde, hvor det drejer sig om kolera, smitsomme sygdomme eller mistanke herom.

Der gik nu 14 år inden det næste dødsfald i en skibsbesætning, men her er dødsårsagen angivet:

»I Aar 1848. 9 Oktober jordedes her Skibsfører fra Skonnerten »Alla« hjemmehørende i Blankenese, død af Kolera. Jordpaakastelsen forrettede Quarantainemesteren[11].«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Der findes så vidt jeg ved ikke nogen indberetning om dette tilfælde, og da de først kendte tilfælde her i Danmark skulle have været i november 1848 med tre tilfælde i Dragør[7], er Kyholmdødsfaldet noget usikkert. Desværre kendes »Alla's« sejlrute ikke. Muligheden for, at skibet har hjembragt en kolerasmittet fra en havn i udlandet må dog være lille, når den korte inkubationstid tages i betragtning. Den noget tvivlsomme diagnose må man lade stå alene for lægen Jørgen P. Jørgensens regning. Han kan heller aldrig personligt have set noget koleratilfælde. Meget vel kunne det være en sygdom, hvor diarrhoe har været ledsagesymptom, på det tidspunkt ofte betegnet som kolorine, der da fejlagtigt er indgået i kirkebogen som kolera.

Disse to, hvad diagnose angår, yderst tvivlsomme dødsfald var de eneste blandt besætninger liggende i karantæne. Kirkebogen er desværre det eneste man kan støtte sig til angående kolera og de lægelige forhold på øen, så man tvinges til at konkludere, at Kyholm på ingen måde kom til at spille nogen rolle imod koleraens fremmarch.

Den sidste begravelse på Kyholm fandt sted 1858. Det var et kvindelig ilanddrevet på øen og formodet at hidrøre fra et hollandsk skib, der var kuldsejlet under Refsnæs[11].

Foruden disse tre blev der begravet 15 af øens befolkning i karantæneperioden; blandt disse tre af øens karantænemestre, fire kvinder og tre børn, to piger på 14 dage og ½ år samt kommandant Krügers 9½ år gamle søn[11].

Til under halvdelen af de begravede er dødsårsagen nævnt i kirkebogen: Apoplexi, lungesyge, alderdomssvaghed, svindsot og krampe[11].

Forbindelsen mellem Kyholm og de centrale myndigheder i København synes at have været yderst sparsom, oftest alene strakt sig til fremsendelse af sundhedspas til karantæneanstalten samt rykkere for karantænens regnskab.

Troen på karantæneforanstaltningernes effekt var siden indførelsen 19. juni 1831 til stadighed for nedadgående. I Danmark herskede også stridighederne mellem kontagionister og miasmatikere, sådan som det også var tilfældet mellem Robert Koch og Max v. Pettenkofer. Karantæneforanstaltningerne var udelukkende baseret på den kontagionisti-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ske tanke, nemlig at de epidemiske sygdomme skyldtes et bestemt stof, hvis udbredning kunne forhindres ved strenge regler om isolation, rygning etc. Miasmatikerne var derimod af den opfattelse, at sygdommenes årsag lå i mere udefinerbare misforhold i den omgivende, lokale undergrund, luft osv. Den miasmatiske tanke fik med årene et tiltagende antal tilhængere, dels fordi man havde set, at koleraen havde bredt sig i Europa trods strenge isolationsregler, men også dels forårsaget af bekvemmelighedsgrunde, da karantæneforanstaltningerne ikke kunne undgå at gribe dybt ind i handelen landene imellem. Denne hindring af den internationale handel var der især stor modstand mod i politiske kredse[12]. Så tidligt som 1. december 1831 lempes der da på reglerne for udpakning og rygning af varer. Der fritages for at »rense« nyfabrikerede varer, der ankommer uåbnede, når blot »... emballagen quarantainemæssigen aftages og tilintetgøres[3].« Ugen efter, d. 6. december, bukker man under for handelens krav om at gøre karantæneopholdet mindre besværligt og man har »... fundet sig foranlediget til at modificere den givne Bestemmelse derhen, at den giftfængende Emballage ikkun i saadanne Tilfælde bliver at aftage, naar dette kan skee uden at skade Indholdet, eller uden at foraarsage andre med Hensyn til Handelen betænkelige Forviklinger, hvorimod Emballagen i deslige Tilfælde maa underkastes den udvendige Rensning, der efter Omstændighederne maatte ansees betryggende og som uden at skade Indholdet er iværksættelig[5].« Givetvis har det også været et problem at få de hårdt sammenpakkede skibsladninger til at fylde det samme igen, når de havde været fuldt udpakket.

Det oprindelige tidsrum for observationskarantæne på 20 dage ændredes allerede 3. december 1831 til 10 dage, med den modifkation, at der straks kunne meddeles skibet Practica, selv når det kom fra koleramistænkte steder, blot skibet havde rent sundhedspas fra det pågældende sted og havde været 5 dage undervjs. Hvorimod skibe, der ikke havde været 5 dage i søen, skulle underkastes karantæne i det manglende antal dage[4].

Fra karantæneanstaltens åbning i 1832 var der altså gået forfald i de oprindelige karantæneregler, og modstanden mod de bestående foran-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Auctioner paa Kyholm.

Mandagen den 20de Juni forøvr., Kl. 10, og følgende Dage bliver, efter Reqvisition af Commandantskabet paa Kyholm, paa Grund af Nedlæggelsen af Qvarantaine-Etablissementet sammesteds, ved offentlig Auction paa bemeldte Ø bortsolgt **samtlige de Etablissementet tilhørende Inventariegjenstande,** der udgjøre circa 1700 Nummere og bestaae af: Madrasser, Lagener, uldne Tæpper, Sengesteder, Skiærmbrædder, Meubler, Vaskerskjedler og andet Redskaber, Tin, Blik, Messing, Jern, Porcellain, Murerværktøi, en stor Blæsebælg, Smedeværktøi, Tømmermandsværktøi, Malerværktøi, Artillerigeds, Vogne, en fortrinlig dobbelt Sprøite, en Balkesprøite med flere Brandredskaber, Skibs- og Bygnings-Materialier, Fartøier, Skibsmontarium, kirurgiske Instrumenter og Bandager, m. M.

Auctionskataloger, med deri indførte Conditioner, ere omdeelte i samtlige Amter i Landet.

Det bemærkes, at der vil blive sørget for, at der paa Auctionsdagene ere Fartøier tilstede ved Langøre her paa Øen, for at overføre Løsthavende til den 1/3 Miil derfra liggende Kyholm.

Samsø Birks Contoir, den 12te Mai 1859.

Adolph Eberlin.

Fredagen den 1te Juli forøvr., Kl. 10, og følgende Dage bliver, efter Reqvisition af Commandantskabet paa Kyholm, paa Grund af Nedlæggelsen af Qvarantaine-Etablissementet sammesteds, ved offentlig Auction paa bemeldte Ø bortsolgt **til Nedbrydelse samtlige de Etablissementet tilhørende 25 Bygninger, der tilsammen ere brandforsikkrede for circa 80,000 Rdr.;** deriblandt 5 Pakhuse, der hver for sig ere brandforsikkrede for 10,000 Rdr. Bygningerne ere alle af Bindingsværk med Tegltag.

Ved samme Auction bortsælges endvidere endeel Bolværk, Staketter, Plankeværk, 57 Kakkelovne m. M.

Auctionskataloger, med deri indførte Conditioner, ere omdeelte i samtlige Amter i Landet.

Samsø Birks Contoir, den 12te Mai 1859.

Adolph Eberlin.

Figur 7. Bebudelsen af karantæneanstaltens endeligt 1859, hvor det hele blev solgt ved auktion 20. juni og 1. juli. Man lægger specielt mærke til inventarfortegnelsen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

staltninger voksede støt, indtil al observationskarantæne blev ophævet d. 10. marts 1852[12].

Kyholm-etablissementet måtte dog med stærkt nedskåret befolkningstal fortsætte nogle år endnu, da det som nævnt var en forpligtelse, der var stærkt knyttet til sundtolden. Mod 70 millioner kroner ophævedes sundtolden marts 1857 og »... da nu Sundtolden er hævet, og vi ikke mere har med den at bestille, skulde det synes rimeligt, at vi kom af med denne uhensigtsmæssige og meget dyre Indretning paa Kyholm[13].« Sådan blev den politiske opfattelse lanceret i folketinget.

28. februar 1859 bestemtes det så i justitsministeriet, at Kyholm karantæneanstalt skulle nedlægges regnet fra 1. april 1859[13]. Samtidig blev der sluttet overenskomst med Sverige om, at skibe, der ifølge svensk lov skulle ligge i karantæne, efter Kyholmanlæggets nedlæggelse kunne henvises til Känsö karantæneanstalt[13] ved indsejlingen til Gøteborg, der eksisterede fra 1804 til 1933[19].

20. juni blev der holdt auktion over inventaret og 1. juli over Kyholms 25 bygninger (se fig. 7). Karantæneanstalten spredtes for alle vinde. En del kom stykvis til at indgå i nogle af Samsøs gårde. Enkelte dele findes nu på Samsø Museum, blandt andet malerier og indgangsdør til kirken, kommandantboligens lygte samt karantænens flag med Frederik d. VIs navnetræk.

For tredje og formentlig sidste gang blev der gjort rent bord på Kyholm. I 27 år var koleraen uden undtagelse gået øen forbi, også 1853 da København for alvor blev hjemsøgt. Endnu skulle der gå tredive år inden Robert Koch 1883 opdagede koleravibrionen[7].

Som bekendt havde det hele noget med vand at gøre. Det hører vi i festligt lag ved en sammenkomst i kommandantboligen i Frank Jægers novelle:

»Min Doctor er en ærlig Mand
Han siger jeg maa drikke
Alt hvad jeg vil – undtagen Vand,
Det ene duer ikke,
Med mindre det er lavet til
med Rom, Citron og Sukker ...«[8].

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SUMMARY

The island of Kyholm, 2 kilometers northeast of the Samsoe island in Denmark, has an area of 17 hectares. Its role during three periods of events is discussed, the events being the plaque 1709-11, the war with England 1801-14 and the cholera 1832-59.

The origin of the regulations for quarantine, dating back to Ragusa, Dalmatia, 1377, is initially described. The term quarantine was coined in Marseille in 1383 due to the length and the »quarantaine« of 40 days. The word lazaret developed from »locus Nazareth« also connected with the history of quarantine. The german designation for quarantine was Kontumaz.

While the plaque was spreading throughout Europe from Constantinople in 1704, in Denmark a series of restrictions and regulations for trading was instituted. Suspicious ships was referred to six different small islands in Denmark. In Jutland the island referred to was Kyholm. Here the Plaquehouse was erected by the work of 11 inhibitants of Samsoe so punished for having violated the instituted regulations for trade. However, the plaque never reached Jutland at that time, so essentially Kyholm was without any function.

As part of the preparations for the war with England 1801, two officers major Czernikow and captain Tidemand was sent to Kyholm. Here Tidemand organized the construction of a military defense camp consisting of a rampart, two barracks, and a small house for the commandant. Among the personnel a contagious fever disease broke out, and in 1812 a churchyard was necessary as around 60 people had died. After the war which never really reached Samsoe and Kyholm the Military Camp was demolished during the years following 1814.

With the second Cholera Pandemic (1826-37) approaching the Nordic countries, Denmark accepted to build a Quarantine Station as a repayment to Sweden because of the Oeresund Duty. The Station consisted of three units: I, The Quarantine Proper where foreign crews should stay for ten days. II, The Contumaz to shelter already isolated crews for incomming new ships. Finally III, The Practica, »Area of the Healthy«. Here a certificate of Health was issued. The staff of the

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Quarantine Station Consisted of 40-100 persons. The most important was the physician, who stayed at the Quarantine Proper and the Commandant who stayed in the Practica. Three Commandants are known and also three physicians: Dr. J. P. Jørgensen 1832-51, dr. M. J. Gjørling 1851-63, and dr. P. C. Lund 1853-57. Two died among the crews isolated in the Quarantine Station, one in 1834, another in 1848. The Latter was described as died of Cholera in the Parish Register. This is doubtful nevertheless. In addition 15 of the natural population of the Island died during these years and was burried here. The cholera in fact never occurred on the island of Kyholm.

The regulations of quarantine was a draw-back for a prosperous trade between the nations and also medical desagreement existed between contagionists and miasmatics. So the regulations of quarantine were gradually abolished. In 1852 they no longer existed in Denmark except the Quarantine Station of Kyholm, which had to continue until 1859 because it was interwoven with the Oeresund Duty not done away with before 1857. For the third time in the history of the Island of Kyholm a complex of buildings was torn down. At a public auction in 1859 the reminiscents of the past was scattered.

LITTERATUR

1. Anvisning til at anløbe Havnene ved Kyholm og Langøre, med beskrivelse over Losnings- og Rendsnings-Quarantainen paa Kyholm. 1832. Samsø Egnsarkiv.
2. *Arvidson, Sven-Ove:* De Svenske Koleraepidemierne. En epidemiografisk studie. (Disp.) Stockholm 1972.
3. Circulaire fra Den Kongelige Direktion for Quarantaine-Foranstaltningerne. 1.XII. 1831.
4. Circulaire fra Den Kongelige Direktion for Quarantaine-Foranstaltningerne. 3. XII. 1831.
5. Circulaire fra Den Kongelige Direktion for Quarantaine-Foranstaltningerne. 6. XII. 1831.
6. *Friis, Achton:* De Danskes Øer. Bind II. 2. udg. Grafisk Forlag 1964.
7. *Gotfredsen, Edv.:* Medicinens Historie. 3. udg. Nyt Nordisk Forlag. Kbh. 1973.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

8. *Jæger, Frank:* Kidholm i novellesamlingen »Kapellanen og andre Fortællinger.« Gyldendal. Kbh. 1957.
9. *Kierkegaard, P. og Winding, K.:* Nordens Historie. 5. udg. Kbh. 1957.
10. *Mansa, F. V.:* Pesten i Helsingør og København 1710-1711. København 1854.
11. Ministerialbog for Quarantaine-Etablissementet paa Kyholm. Kopi på Samsø Egnsarkiv.
12. *Petersen, Jul.:* Koleraepidemierne med særligt Hensyn til Danmark. Kbh. 1892.
13. *Poulsen, Fredrik:* Karantæneanstalten paa Kyholm 1831-1859. Samsø Folkeblad 30. IV. og 2. V. 1909.
14. *Poulsen, Fredrik:* Historiske og Kulturhistoriske Efterretninger om Samsø. Kbh. 1902.
15. *Rasmussen, Bent:* Af Kyholms Saga. Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger XXV. Holbæk 1931.
16. *Rasmussen, Bent:* Kirkegaarden paa Kyholm. Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger XXVII. Holbæk 1933.
17. *Thaulow, Th.:* Samsø i Krigsaarene 1801-14. Tranebjerg, Samsø 1934.
18. *Thurah, Laurids de:* Omstændelig og Tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsøe og de derunder hørende Smaae Øer. Kbh. 1758. Faksimileudg., Rosenkilde og Bagger 1969.
19. *Öberg, Lars:* Känsö karantäns innrätning 1804-1933. Gøteborg 1968.

Den fotografiske fremstilling af illustrationsmaterialet er velvilligt foretaget af Jens Hovesen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Leprosy and its way from the old to the new world*

By Vilh. Møller-Christensen

In 1950 I discovered that facies leprosa, i.e. very characteristic and previously not described pathological changes of the nasal region of the skull – is a pathognomic symptom of lepromatous leprosy. Since that time it has been possible to demonstrate, that leprosy did not exist in Europe, The Middle East and Africa earlier than about 200 to 100 years B.C. (9), (10).

The mention of leprosy in the Old and the New Testament is due to a wrong translation of the Hebraic word: TSARA'ATH. The exact meaning of TSARA'ATH is unknown, but it is notorious, that it is not identical with the disease we know today as leprosy (1, p. 16).

The discovery of that mistake is a recent one, and therefore this wrong understanding is to be found even in comparatively modern books (3).

It is now suggested that leprosy has its origin in China and India. It was brought from the Indo-Gangetic basin to the Middle East countries by the armies of Alexander the Great (356-323 B.C.) after his Indian campaign (327-326 B.C.).

Later it was brought into Italy with the legions of Pompeius Maximus (104-48 B.C.) on his return (62 B.C.) from the war against King Mitridates IV Eupator (132-[120-63] B. C.) (1, p. 124), (14, p. 181).

*Presented at the International Conference on First Images of America: The Impact of The new World on the Old. Universty of California, Los Angeles. The Center for Medieval and Renaissance Studies. 9th February 1975.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

In Europe, leprosy spread along the military, religious, and mercantile routes of the continent.

The Romans brought leprosy to Germany at the end of the second century A.D., whence it extended to Spain in the fifth and the sixth centuries. To France it was brought by invading Saracens in the eighth century.

As early as 1419 leprosy was common among the Portuguese in Madeira, and in Portugal and Spain itself, leprosy was known to be very prevalent at the time of Columbus (1446-1506) (6), (14, p. 182).

Generally speaking, we may say that in Europe and the Middle East and East Africa extension of leprosy has been the result of immigration.

West Africa itself, it is generally believed, became infected by slaves or immigrants from East Africa, Sudan and Egypt.

It is now usually admitted that in pre-Columbian times America was infected – among other chronic diseases – with tuberculosis and syphilis but was free from leprosy, until the Portuguese and Spaniards introduced it (6).

At the First Leprosy Conference in Berlin (1897) Rudolph Virchow (1821-1902) demonstrated some pre-Columbian old-Peruvian earthernware pots, supposed to depict patients with mutilations due to leprosy. Ashmead (2) argued that the mutilations of nose, lips, ears, fingers, and toes had nothing to do with leprosy but probably was caused by corporal punishment.

The Conquistadors were the first to introduce leprosy to the New World.

Later, when the slave-trade became a thriving industry, the negroes who were brought over included thousands of leprosy patients, and after emancipation of the slaves indentured Indians and Chinese introduced yet more.

The story of the introduction of leprosy in the New World is seen to be similar in many of the Spanish and Portuguese colonies and settlements, the slaves being not the primary but the secondary introducers and far exceeding the former.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Thus Louisiana was infected first by the early settlers from Spain, and next by slaves from West-Africa (14, p. 181).

In Columbia the first recorded cases of leprosy were among Spaniards from Andalusia. The conqueror of Columbia and founder of the town Bogota Don Jimenez de Quesada, who died about 1573, was a leprosy patient. He had probably got his leprosy and syphilis (?) in his homeland (4), (14, p.182).

It is possible that leprosy was brought to Brazil mainly by the Portuguese themselves from Europe and, to a lesser extent, by the Dutch, French and Spaniards.

The Governor Ovando in 1500 got permission to import of negro slaves to San Domingo; but they were christianized negroes, born in Sevilla by negro parents, purchased through Portuguese slave traders. The Emperor Charles V (1500-[1516-56]) gave in 1517 permission to import negro slaves from the Portuguese possessions the Gold Coast in West Africa to the West Indies, and hereafter the slave trade flourished.

Between 1680 to 1796 the Englishmen imported alone to Jamaica about one million negro slaves. From here the first complaints of the prevalence of leprosy originate, as reported by the English medical doctor and scientist Hans Sloane (1660-1753) from his voyage in 1688 to the West Indies (4), (14, p. 181).

The slave importation, however, greatly added to the number of leprosy patients. By 1630, less than half a century after the trade had included Brazil, practically one fourth of the population – 14.000 out of 57.000 – were slaves from Africa. The ports of entry: Rio de Janeiro, Bahia and Reciffe, showed the highest prevalence of leprosy, so much that in 1637 an appeal for leprosy-control was put forward in Rio de Janeiro. (14, p. 182).

In the case of the West Indies with the Virgin Islands – in Danish possession between 1671 and 1917 – the story is very similar to that of South America – primary introduction by Europeans, Spaniards, Portuguese and also Danes, when the islands were colonized and traffic arose between the islands and the mainland (4).

Slavery and slave-trading go back to the dawn of history. My

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

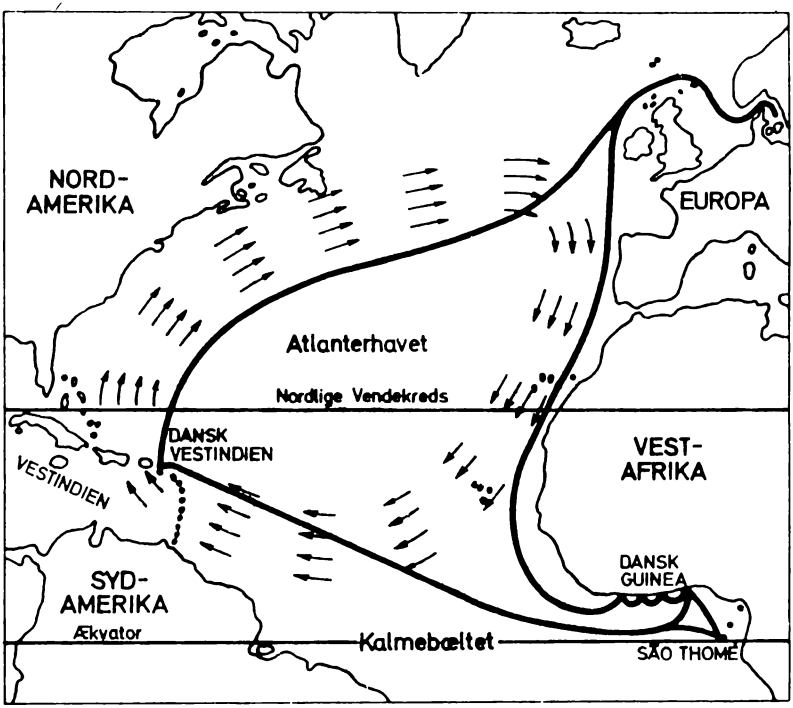

Fig. 1. Schematic diagram of the Danish (European) »triangular route« to West Africa, from there with slaves to the West Indies and back to Europe with sugar, rum etc. The sailing ships had to utilize the constant system of the north-eastern trade-winds and the northern west-wind in the North Atlantic (marked with arrows). The critical point was along the Guinea coast collecting a cargo of slaves at different places, and in the Doldrums before they caught the trade-winds again. Fevers, heat, scurvy and shortage of drinking water were disastrous, particularly for the European crew.

remarks will be confined to the trade which brought slaves from West Africa to the New World. I shall speak only of the slave by capture. Those slaves would be chained to prevent their escape with slaveforks round their necks, etc.

The »Middle Passage« or the »Triangular Route«, as the voyage from Europe to West Africa was called, and from here with slaves to the West

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

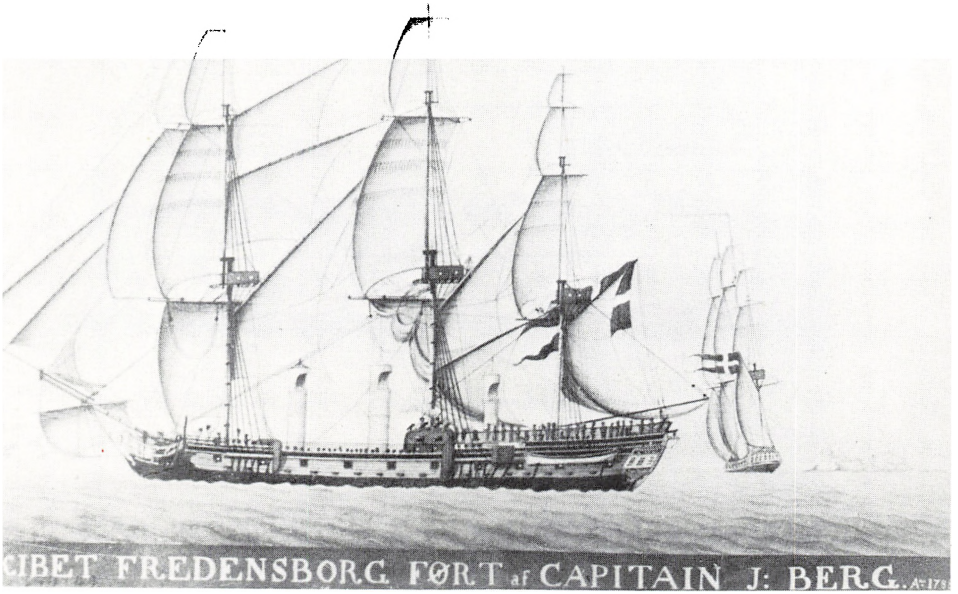

Fig. 2. The Danish slave-ship »Fredensborg«, Capt. Jens Jensen Berg (1788). Three windsails lead fresh air down to the slave quarters below deck. (Major H. W. Harbou, Hillerød). The Danish slave captain Jens Jensen Berg died in 1813.

Indies and then back to Europe with sugar, rum etc. (fig. 1) took about two to four years (6).

The sailing ships had to utilize the constant system of the north-eastern trade-wind and the northern west-wind in the North Atlantic.

The voyage from Africa to West Indies could be very easy and of a duration of three weeks to three months, but in many cases entailed much suffering.

In the hold were store provisions, powder, rum and so forth; in the tween decks the slaves were stowed in hundreds, the men forward,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

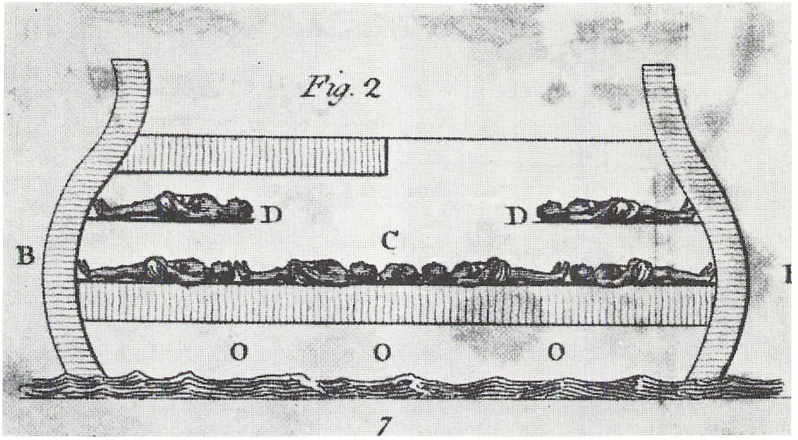

Fig. 3. Schematic section of the slaveship »Brookes«. The slaves are lying on the deck and on inserted shelves.

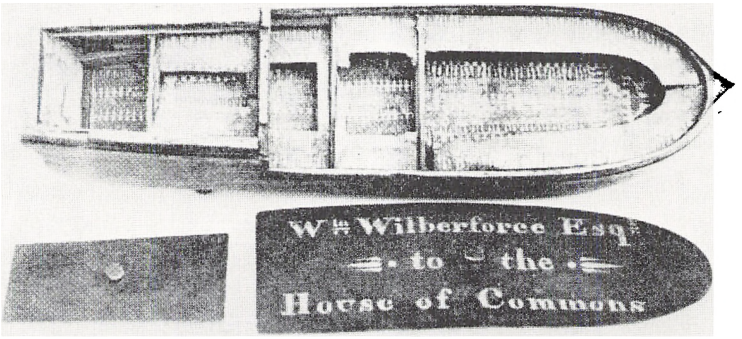

Fig. 4. Model of a slaveship showing how the slaves were placed on board. The model was submitted to the English Parliament by William Wilberforce during the fight for abolition of the slave trade. Now in the Wilberforce House in Hull.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

shackled at the start of the voyages, the women and children aft, unchained. Some would die, and the living and the dead would lie chained together in the dark;and hunger, thirst, misery and disease, in particular dysentery, might – on a bad voyage – kill 70 percent. The average mortality on a favourable voyage was 11 to 12 percent. If lying down, each adult was alloted a space of 1,5 to 1,7 meter long and 0,40 meter wide and 0,30 meter between the tiers (14, p. 171).

Fig. 2 is the Danish slave ship, the frigate »FREDENSBORG« in the year 1788 (5). Three windsails lead fresh air down in the slave quarters below deck.

Fig. 3 shows the slave ship »Brookes« from the same period and the method of stowing slaves on board. »Brookes« could bring between 450 and 600 slaves to the West Indies in one voyage (5, p. 38-40).

From a statistic material from 34 voyages made during the years from 1777 to 1789 by 20 Danish slave ships – among these FREDENSBORG – we see, that the death-rate among the about 1600 sailors was 33 percent, i.e. 520 men, whereas among the about 13000 slaves it was only 15 percent, i.e. 1900 persons (5, p. 75).

Thus these Danish slave ships took part in the importation of leprosy to the New World.

In 1891 the number of leprosy patients among negroes in the Virgin Islands was about 900, and among these 80 in the three Danish islands, altogether a leprosy-rate of about one per mille.

Between the years 1850 and 1885 we have reports of three Danes who caught leprosy in the Danish West Indies: one child, infected by a negro wet nurse; a carpenter and a medical doctor (4).

Their leprosy was diagnosed only after their return to Denmark, where they died of leprosy.

In this way some of the illness from the cruel shipsloads recoiled in vengeance, as the stones on the seashore roll back when the waves recede.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

REFERENCES

1. *Andersen, J. G.:* Studies in Medieval Diagnosis of Leprosy in Denmark. Thesis. Copenhagen 1969.
2. *Ashmead:* Remarks in Mittheilungen und Verhandlungen der I. Lepra Konferenz, Berlin, 1897: *I:* 4: 71.
3. *Browne, S. G.:* How Old is Leprosy? Brit. Med. J. 1970: *3:* 640-641.
4. *Ehlers, E.:* Spedalskhed i Dansk Vestindien. Ugeskrift for Læger 1903: 841-855, 865-878, 889-899, 913-919.
5. *Green-Pedersen, S. E.:* Om forholdene på danske slaveskibe med særligt henblik på dødeligheden 1777-89. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1973: 27-76.
6. *Henningsen, H.:* Trekanten. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Årbog 1973: 136-140.
7. *Littann, K.-E.:* Lepra in Africa. Congresso Intern. per la difesa a la Riabilitazione sociale des »Lebbroso«, organizzata dal Sovrano Militare Ordine de Malta. Roma, 16-18 Aprile 1956: *2:* 339-391.
8. *Møller-Christensen, V.:* Ten Lepers from Naestved in Denmark. Danish Science Press. Copenhagen 1953.
9. *Møller-Christensen, V.:* Bone Changes in Leprosy. Munksgaard, Copenhagen, 1961.
10. *Møller-Christensen, V.:* Evidence of Leprosy in Earlier Peoples. From Diseases in Antiquity. Ed.: Don Brothwell & A. T. Sandison. Springfield, Illinois, Charles C. Thomas, 1967, p. 298-306.
11. *Møller-Christensen, V.:* The History of Syphilis and Leprosy – An osteo-archeological approach. Abbottempo, Book 1, 1969, p. 20-25.
12. *Polakowsky:* Verhandl. d. Berliner anthropologische Gesellschaft 16. Okt. 1897, cit. *Ehlers.* 5, p. 842.
13. *Schilling, C. G.:* De lepra commentationes. Lugduni, Batavorum 1778, cit. *Ehlers.* 5, p. 842.
14. *Scott, Sir H. H:* The Influence of the Slave-trade in the spread of Tropical Disease. Transact. Roy. Soc. Tropical Med. Hygiene. 1943: *37:* 169-188.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

St. Veitsdans og Tarantismus kort historisk belyst

Af H. Krieger Lassen

Holdt som foredrag i Dansk Medicinsk-Historisk Selskab 2. maj 1974

Middelalderens psykopathier

I middelalderen forekom i Europa flere massepsykotiske, oftest religiøst inspirerede folkemanier – man kan betegne dem som epidemiske psykopathier. Børnekorstogene: det første fra Vendôme i 1212 med hyrdedrengen Etienne som fører og med St. Stefanus som skytshelgen, det andet fra Erfurt 1237 med Nicolaus som fører, skal lige nævnes, men iøvrigt ikke nærmere omtales. Endelig var der et fransk børnetogt udgået fra Hall i Schwaben til Mont St. Michel i Normandiet i 1458 til ære for ærkeenglen Mikael. Nøjere enkeltheder ved denne sidste vandring kender man meget lidt til, mens de 2 første er ganske godt beskrevet.

St. Johannes-dans, St. Veitsdans og Tarantismus er de væsentligste af middelalderens massepsykoser, og det er dem, vi skal beskæftige os med i det følgende.

I. St. Johannes-dans og St. Veitsdans

Det er vanskeligt i detailler at skelne mellem disse 2 manier; som fællestræk må fremhæves udtalte og langvarige danseperioder, hvori mange mennesker deltog. St. Johannes-dansen må nok betragtes som forgænger for St. Veitsdanseepidemierne, idet den første startede i 1374 i Aachen, medens St. Veitsdansen begyndte 1418 i Strassburg.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Man har dog kendt masseoptræden af dansesyge personer allerede fra det 4. århundrede, idet man fejrede St. Johannes på hans dag ved forskellig ejendommelig og vild optræden, som muligvis kan føres tilbage til gamle hedenske overleveringer. Allerede den hellige Augustinus advarede mod St. Johannes-festernes udløsning af vidtløftigheder og utugtig udsvævenhed. (Aurelius Augustin [354-430] kirkefader. Verdenshistorisk filosof og forfatter. Hans mest kendte skrift er Confessiones, bekendelserne. Må ikke forveksles med den romerske Abbed Augustinus, som af Pave Gregor d. Store i 596 sendtes til England. Her døbte han kongen Ethelbert. Han blev bispeviet og byggede den første kirke i Canterbury. Død 604).

På Johannes-festdagen antændte man allerede fra gammel tid bål, de såkaldte »Nodfyr«. Personer, der i et helt år ville sikre sig mod sygdomme, sprang gennem flammerne. Ved sådanne hedensk-kristelige fester opførtes bacchantiske danse, hvorved den ophidsede indbildningskraft kunne føre til vilde udskejelser. Bonifacius forbød disse skikke. (Bonifacius, helgen, født i England 680, virkede som tysk apostel til 755). Denne opførsel med springen gennem bålet mener man stammer fra en urgammel asiatisk renselsesskik. Den omtales af Ahas i Kongernes 2. bog. Muligvis er Johannesbål en overlevering fra en gammel græsk skik.

Johannes Døberen var oprindelig ikke skytshelgen for dette djævelsværk, som dansesygen var udtryk for. Før den egentlige Johannesdans første optræden i 1374 i Aachen er der dog beskrevet en dansebesættelse fra 17. juni 1278, hvor 200 angrebne dansede på broen over Mosel i Utrecht: broen brast sammen, og alle druknede som straf for den forseelse, at en præst bar corpus christi forbi en syg. En lignende hændelse forekom i 1021 ved klosterkirken von Kolbig nær Bernburg. Julenat larmede og dansede 18 bønder, hvis navne endnu for en stor del kendes, på kirkegården og forstyrrede derved gudstjenesten. Præsten Knecht Ruprecht forbandede dem, og som straf skulle de danse og skrige et helt år. Til sidst sank de i jorden til knæene og havde indtil dette tidspunkt ingen føde fået. 2 fromme biskopper gik dog i forbøn for dem, hvorved de blev befriet. De faldt derpå i en 3 dages dyb søvn,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og 4 af dem døde; de øvrige bevarede resten af deres liv en sitren i lemmerne.

Kort før den egentlige St. Johannesdans optrådte i 1374, havde det tyske folk været udsat for store katastrofer. Der forekom alvorlige oversvømmelsesulykker; således styrtede Kølns mod Rhinen vendende mure sammen. De forskellige herremænds ustandselige stridigheder forårsagede, at alle følte sig usikre, sindene blev fordærvede, og der forekom ofte rå overfald på de svagere medmennesker. De ofte – navnlig i det sydlige og vestlige Tyskland – forekommende jødeforfølgelser skabte megen elendighed. Endelig optrådte epidemier af sort pest, så det er forståeligt, at folk blev fortvivlede, hvad der kunne give sig udtryk i ruslignende raseri.

Der foreligger en beretning af biskop Durantes fra Aquitanien omkring 1280 vedrørende en Johannesfest, hvor man foranstaltede afbrænding af alt, hvad man anså for værende urent såsom knogler, horn etc. som værn mod eventuelle naturskader. Det er således ikke usandsynligt, at den beskrevne nødstilstand hos befolkningen kunne give anledning til en psykotisk spændingstilstand, der udløste den vildt forløbende Johannesfest i 1374.

Den startede i juli i Aachen med, at mænd og kvinder, som ankom fra Tyskland, blev deltagere i et dæmonisk dansevanvid rundt omkring i gaderne og i kirkerne. Mange mennesker dansede i timevis i vildt raseri – ofte i kreds – indtil de udmattede faldt sammen. De stønnede og følte sig ængstelige for at dø. For at modvirke eventuelt optrædende trommesyge snørede man deres underliv sammen med tørklæder. Næveslag og trampen på underlivet anvendtes også. Under dansen så de intet og hørte intet; nogle fortalte dog om, at de havde fornemmelsen af, at de dykkede ned i en strøm af blod, hvorfor de måtte springe så højt. Nogle så i deres forrykthed, at himlen åbnede sig og åbenbarede frelseren og Gudsmoder siddende på en trone.

Nogle af de på grund af udmattelse sammensunkne personer kvikkede dog op igen og genoptog dansen. De mest karakteristiske anfald begyndte oftest med epileptiske trækninger. De angrebne faldt bevidstløse til jorden med skum om munden, men hurtigt sprang de atter op

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og påbegyndte eller genoptog dansen med uhyggelige forvrængninger. Men iøvrigt var symptomerne meget forskelligartede fra sted til sted.

Fra Aachen bredte dansesygen sig til Nederlandene, hvor Johannes-dansere optrådte i mange belgiske byer som bl.a. Liège, Utrecht og Tongeren smykket med kranse i håret og ofte med underlivet omviklet med tørklæder som tidligere nævnt. Ofte blev kirkerne oversvømmede af disse skarer, som udstødte forbandelser mod præsterne og truede disse. Der blev læst messer og sunget salmer, og overalt forvoldte disse optrin undren og forfærdelse. De angrebne kunne vise en sygelig modvilje mod snabelsko, som kom på mode omkring 1350, og rød farve påvirkede dem til raseri. I begyndelsen blev næsten kun fattige almuefolk angrebne, og kun få velhavende og munke blev smittede; når dette skete, var det på grund af nysgerrighed. Ingen fornuftige og raske personer tvivlede dengang om, at lidelsen skyldtes djævelsk besættelse, og udbredelsen forårsagedes af dæmoner. Efterhånden synes dog præsternes besværgelser herimod at blive et virksomt lægemiddel, thi efter 10-11 måneder svandt antallet af Johannesdansere totalt i de belgiske byer.

Men i Tyskland var det dermed ikke slut. Allerede en måned efter starten i Aachen viste dansesygen sig i Køln, hvor 500 skal have været angrebet, hvorimod man i Metz talte ca. 1100 gadedansere. Almuen forlod i stort tal deres daglige dont, bønderne markarbejdet, håndværkerne værkstederne og kvinderne hus og hjem for at deltage i de hysteriske optrin. Mange tiggere, lediggængere og forbrydere benyttede sig af situationen til at foretage indbrud og stjæle. Familier blev forladt af deres børn og tjenestefolk, der sluttede sig til de dansende skarer. Mængder af omflakkende ugifte kvinder blev besvangret. Først efter 4 måneder lykkedes det, tilsyneladende ved hjælp af præsternes besværgelser, nogenlunde at standse sygdommen.

Før omtalen af den med St. Johannesdansemanierne meget lignende St. Veitsdans skal der gives nogle oplysninger om selve St. Veits – eller St. Vitus.

St. Veits var en 7-årig dreng, der levede, medens Diocletian – mest

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

St. Vitus. Træsnit 1472. Billedet findes i: Matts Bergmark: Lägekunst, tro og overtro. Politikens forlag, 1968, pag. 29.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kendt for sine kristenforfølgelser – var romersk kejser omkring år 300. St. Veits fødtes i Mazara på Sicilien. Hans fader, som vistnok var hedning, hed Hylos. Han forsøgte at lokke sønnen til ikke at lade sig påvirke af den kristne tro. Familien skal være udvandret til Lucanien, en egn i Italien mellem la Campanie, les Pouilles og la Calabre. Alle led martyrdøden og skal være begravet i Florens. En legende fortæller, at St. Veits flygtede til Rom, hvor han helbredte kejserens søn, som skal have været besat af dansesygen. Dette må imidlertid have været en anden dansesyge, da den egentlige dansesyge først begyndte at optræde i 1300-tallet i hvert fald i Tyskland. Kejseren synes at have været ret utaknemlig, idet han lod Vitus anbringe i en kedel med smeltet bly og beg. Han skal dog uskadt være kommet op af badet.

Før sin død skal han have bedt til Gud om at bevare alle for dans, hvorefter en stemme fra himlen sagde: »Vitus, du er bønhørt«; derfor blev St. Veits skytshelgen mod dansesygen. St. Veits ses ofte afbildet i nævnte kedel, af og til også med en lille krukke i hånden. Denne krukke har senere været tydet som en natpotte, hvilket forårsagede, at Vitus blev skytshelgen for børn med enuresis.

Ikke længe efter St. Veits død begyndte der at opstå undere ved hans grav. Derfor blev der i hans navn oprettet flere kapeller på Sicilien, i Rom og i Polignano, hvortil mange syge valfartede.

I året 672 førtes hans rester til Apulien, men kort efter hævdede adskillige kirker og kapeller at være i besiddelse af undergivende dele af hans legeme. I Frankrig begyndte man i det 8. århundrede at tilbede den underfremkaldende martyrdreng, og kirken i St. Denis skal have opnået den begunstigelse at opbevare hans lig. Senere forflyttedes hans reliquier fra St. Denis til Corvey. Under denne transport, som skal have varet i 3 måneder, skete mange undere, og i flere århundreder har senere abbeder i Corvey oplevet adskillige mirakler ved graven.

Endnu i det 14. århundrede blev St. Veits tilbedt; dette har man bevis for, idet Karl IV ved indvielsen af kathedralen i Prag bevirkede, at St. Veits blev skytshelgen for Bøhmen. I den anledning skal ifølge visse kilder en del af St. Veits reliquier være overført fra Parma. Disse synes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

således at have ført en ret omtumlet tilværelse. Fra gammel tid har den 15. juni været St. Veitsdag.

Godt 40 år efter Johannesdanseperioden hjemsøgtes Strassburg i 1418 af en lignende danseplage, senere kaldet St. Veitsdans. Dag og nat drog sværme af dansende personer gennem gaderne, medens sækkepibere lagde musik til. De blev ledsaget af forældre, slægtninge og talrige nysgerrige, der observerede de vildfarne og holdt øje med, hvordan det gik disse.

Man greb i begyndelsen kun venligt ind overfor de syge mennesker. Man adskilte dem i fra hinanden afsondrede hobe og satte ansvarlige personer til at overvåge, at de intet kom til, samt til at aflede opmærksomheden fra deres råheder. De syge blev til fods eller til vogns ledsaget til de nærmeste kapeller for den hellige Veits, f.eks. i Zabern og Rotestein. Her ventede præsterne dem; der afholdtes højmesse og andre hellige foreteelser for at påvirke deres forrykte sindstilstand. Efter gudstjenesten førte man dem i festligt optog omkring alteret, anmodede dem om almisser, og mange blev ved andagt og påvirkning af stedets hellighed helbredt for deres psykotisk indbildte lidelse.

En dengang meget berømt tysk læge Johann Schenck von Graffenberg (1530-1598), stadsfysicus i Freiburg, har beskæftiget sig meget med St. Veitsdansen og givet en meget malende beskrivelse af dens forløb i den anden halvdel af det 16. århundrede. Folk af enhver stand og beskæftigelse kunne blive angrebet, men det var dog navnlig mennesker, der havde siddende beskæftigelse som skomagere og skræddere, som blev ofre for sygdommen; men også store stærke bønder deltog i denne dansemani.

De årligt gentagne danseperioder startede oftest med, at der hos store dele af befolkningen i første halvdel af juni måned (som tidligere omtalt var den 15. juni St. Veitsdag) indtrådte en uovervindelig uro og følelse af ubehag; de var bedrøvede og frygtsomme og håbede på, at besøg f.eks. i St. Veitskapellet i Biessen ved Breisach eller i St. Johanneskapellet i Wasenweiler kunne afværge starten af en dansemani.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Von Graffenberg beretter, at befolkningen fra tid til anden samledes bestemte steder, og hvis de omstående personer ikke forhindrede dette, begyndte dansen ganske hæmningsløst. De mest ivrige stødte med kraft deres hoveder mod mure og vægge, og nogle kastede sig i floderne, hvor flere fandt deres død. For at hindre disse optrin og afgrænse dansen stablede man bænke og stole op omkring de vildt springende personer, indtil de udmattede faldt sammen. En del kom sig derefter, medens andre, når de vågnede op, med fornyet kraft dansede videre til yderste grænse af deres formåen. De fleste kunne så senere vende tilbage til deres tidligere arbejde, medens andre aldrig kom sig helt. Lægerne undrede sig over, at gravide kvinder under og efter sådanne kraftpræstationer ikke aborterede.

I det senere under omtalen af tarantismus nævnte tidsskrift: »Lægen, et medicinsk Ugeskrift« står i: Det hundrede Stykke vedrørende St. Veitsdans følgende: »Der gives endnu en anden Art af Sygdomme, hvilken Hippokrates alt har kiendt, og hvori Folk efter hans Beretning dandse saa umaadelig, at de blive liggende døde paa Stedet, dersom man ey med Magt afholder dem derfra. Horst fortæller, at han har talt med visse Fruentimmer, hvilke alle besøgte den hellige Veits Kapelle i det Ulmer Gebeet og dandsde samme Steds Nat og Dag i en Art af Raserie, indtil de ganske ginge fra sig selv og faldt om. Efter denne Tid følede de lidet eller intet af deres Afsindighed, indtil et Aar efter i May Maaned, da en saadan Uroe indfandt sig i deres Lemmer, at de vare tvungne til at gaae tilbage til St. Veits Kapelle og paa nye at begynde deres sælsomme Dands. Af disse Folk har den Sygdom faaet Navn af St.Veitsdands.«

De syges dans blev potenseret af musik; dette medførte, at byernes øvrighed ofte lejede musikere til at spille, for at det hele kunne blive hurtigere overstået. En vis person Felix Plater (1536-1614) fortæller fra sin ungdom, at bystyret i Basel pålagde nogle stærke mænd den opgave skiftevis at danse med en dansesyg pige. Denne specielle kur skal have varet i 4 uger, hvorefter hun helt udmattet sank sammen og blev bragt til et hospital, hvor hun kom sig. Hun var under dansen stadig iført de samme klæder; fra tid til anden havde hun måttet sætte sig på grund af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

smertende fødder og indtagelse af næring samt slumre lidt, medens hun vedblev at vugge frem og tilbage med kroppen.

Man blev efterhånden klar over, at synet af rød farve, specielt røde klæder, forværrede de dansendes raseri, som kunne gå ud over omstående rødklædte personer, hvorfor man forbød røde klædninger ved sådanne lejligheder.

Musik med fløjter og trompeter kunne have 2 virkninger på de dansesyge. Hyppigst forværredes de dansendes ekstase til yderst berusende raseri. Men mild og blid musik i langsom takt formåede ofte at dæmpe ophidselsen. De anvendte musiknumre er senere ganske forsvundet.

Med hensyn til behandlingen af St. Veitsdans og senere tarantismus kan man i det tidligere omtalte tidsskrift: »Lægen« i 146. stykke, bind VIII, læse følgende: »Jacob Orthæus har med Nyserod helbredet St. Veitsdandsen, og nu troer jeg virkelig, at den Dandsesyge af Tarantler ogsaa skulle kureres med Brækken og Afføring;hvorimod Musik, som Følgerne vise, ikkun er en Skinkuur ———«. »Sydenham har givet den beste Beskrivelse over St. Veitsdandsen. Der anbefales som Kuur: tæmme de uordentlige Blodbevægelser ved Aareladen og ved Afføring uafladelig at rense Fordøyevejene samt i Mellemtiderne bruge Mavestærkninger af Malurt, Pommerantsskaller, Muskatnøder, Ingefær, Theriak og bitter styrkende Kryderviin«. – I et stridsskrift, som en hr. von Basseville forsvarede 13. december 1753 i Paris, fremhæves, at maven og tarmene anses for det ondes sæde. I skriftet mener han at bevise, »at man ved Purgantser med imellem brugte Opiater og Mavestyrkninger maa helbrede St. Veitsdandsen«. (Ergo Choreæ St. Viti evacuantia, narcoticis et cordiacis interpolata).

Som omtalt var det i mange år ikke lægerne, der under disse massepsykoser tog sig af behandlingen af de sindslidende mennesker. Der manglede faktisk virksomme midler hertil. Man betragtede lidelsen som en djævelsbesættelse, hvorfor det måtte tilkomme præsteskabet at forsøge at mane djævelen på porten, og dette synes i mange tilfælde at være lykkedes. Sådan var det i det 15. og i begyndelsen af det 16. århundrede; men fra denne tid begyndte lægerne så småt at interessere

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sig for sygdommen. Det gjaldt først og fremmest Paracelcus, hvilket tydeligt fremgår af hans bog: I Buch in der Artzney. Von den Krankheiten, die der Vernunft berauben. Tracht I Cap. 3 p. 491 og Tracht II Cap. 3 p. 501, Opera, Strassburg 1616.

Han skelnede mellem 3 stadier af St. Veitsdans, nemlig

1. Chorea imaginativa, aestimativa (den oprindelige danseplage beroende på indbildning).

2. Chorea lasciva (overstadig, munter) med sanseligt begær (»mit Verhengung des Willens«), og

3. Chorea naturalis, Coacta (tvang).

Ved denne sidste form forestillede han sig, at der i blodet optrådte forandrede livsånder, som gennem visse årer påvirkede en indre kirtel modtagelig herfor og medførte uvilkårlige anfald af berusende glæde og danselyst. Han kendte også en mildere form for St. Veitsdans, der gav sig udslag i uvilkårlige latterudbrud uden manifestationer med dans, hylen, skrig og springen. Anfald af denne art, som kunne gå over i rigtig dansemani, kunne modvirkes ved raske gåture, indtil stærk træthed indtrådte.

Mod den første form anbefalede han, at den angrebne i voks eller harpix skulle skabe sit eget billede og derefter i dette ved tankens hjælp sænke alle sine eder og forsyndelser; når dette er lykkedes, skal billedet brændes fuldstændigt. (Dette var dog ikke Paracelcus' opfindelse, men en ældre foreteelse, som man kender fra middelalderens heksebøger).

Mod den anden slags St. Veitsdans, hvor flere kvinder end mænd var angrebet og skyldtes sindsophidselse, anbefalede Paracelcus streng behandling og faste. Han indespærrede de syge på et ubekvemt sted så længe, indtil ro var faldet over dem, hvorefter han lidt efter lidt slækkede på kuren. Hård legemlig tugt var ikke udelukket, men skulle dog gennemføres med så megen varsomhed, at man ikke kom til at dræbe den syge.

Han foreslog ligeledes, at man kunne dæmpe nerveirritationen ved at kaste dem i koldt vand.

Den tredie form bekæmpede han med allehånde vidunderlige midler såsom den såkaldte 5. essens.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dansegalskab. Kobberstik fra Gotfridis »Historiske Chronyck, 1860. Billedet findes i: Matts Bergmark: Lägekunst, tro og overtro. Politikens forlag, 1968, pag. 33.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

På grund af det efterhånden tiltagende oprør mod den romersk-katolske kirke trådte den hellige St. Veits snart i baggrunden, idet forherligelsen af helgener nu af mange betragtedes som afguderi.

I slutningen af det 16. århundrede aftog disse danseanfald lidt efter lidt, således at de i begyndelsen af det 17. århundrede kun optrådte sporadisk.

Endnu fra 1842 foreligger dog en beretning om, at mange tusinde personer (13.000 er nævnt) i rækker på 3-4 bundet sammen af tørklæder under ledsagende musik dansede ud over en bro mod en kirke, som husede den hellige Willibrods grav. Navnlig i Trier samledes mange tilskuere. (Willibrod eller Willibrord var en engelskfødt missionsbiskop (658-739), han kristnede Friserne og forsøgte sig også – dog forgæves – med de vilde Daner; han hjemførte til Utrecht, hvorfra han virkede, 30 unge danskere).

II. Tarantismus

I senromertiden opstod navnlig i Italien meget mindende om St. Veitsdansen i Tyskland forskellige massepsykoser, hvor tarantismen var den mest markante. Folk i Europa, specielt i Italien, levede under et frygteligt udmattende nervepres; dette skyldtes først og fremmest de talrige byldepestepidemier. Hele 26 sådanne epidemier i Italien mellem 1119 og 1340 er beskrevet i en bog fra Paris af franskmanden I. P. Papon: »De la Peste, ou les epoques mémorables de ce fleau«. Fra den tid berettes ligeledes om hærgende epidemier af kopper og mæslinger samt den hellige Antonsild (secaleforgiftning). Denne grænseløse elendighed gav anledning til sygelig, åndelig spænding. som kunne medføre, at selv småtraumer – som f.eks. bid af en giftig edderkop – kunne medføre voldsomme på psykotisk basis optrædende epidemier af forskellig slags. Dette kunne forstærkes ved kirkens udfoldelse af store optog, offentlige bodsøvelser og andre skikke, som ligeledes påvirkede befolkningens indbildningskraft.

Som forløber af den egentlige tarantismus fra 1400-tallet kan nævnes, at allerede Aëtius, kaldet »den sidste romer« (dygtig statsmand og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dr. Eugen Holländer: Die Medizin in der Klassischen Malerei, pag. 245, fig. 148. »Tanzwühtige nach Pieter Brueghel«. Radierung von Hondius 1642. Billedet findes i Birket-Smith: Lägekunsten gennem Tiderne. Bind 2, pag. 59.

feltherre under Valentin 3. og udryddet af denne i 454), beskrev 6 forskellige arter af edderkopper og scorpioner, hvis bid ganske vist ikke medførte dansesyge, men dog forgiftninger med symptomer som bleghed af ansigtet og legemet, talebesvær, sitren af ekstremiteterne, kulderystelser, dysuri, hvidlig farvet urin, forskellige bekymringer, hovedpine, tåreflod, kvalme, brækninger, forstærket kønsdrift, afmagt, søvntrang, ja endog død. Den kendte læge fra Salernerskolen: Constantin fra Afrika, som levede midt i 900-tallet, citerer Aëtius, men omtaler heller ikke dansesyge. Den første, der giver en skildring af en med tarantelsygdommen lignende lidelse, er Gariopontus, ligeledes en salernitansk læge fra det 11. århundrede, altså noget yngre end Constantin fra Afrika, hvor de angrebne personer under det pludselige anfald opførte sig som rasende, idet de sprang omkring med vilde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gebærder; man måtte forhindre dem i at komme i nærheden af sværd, da de med sådanne kunne såre sig selv og andre. De hørte stemmer og musik og dansede, indtil de var ganske udmattede. Han kaldte tilstanden Anteneasmus, og han mente, det drejede sig om en djævelbesættelse.

Den første beretning vedrørende den egentlige tarantismus har vi fra Nicolaus Perotti, der levede fra 1430 til 1480. I årene 1451 til 1458 holdt han lægevidenskabelige forelæsninger i Bologna. Han angiver, at man i Italien i ældre tider ikke kendte edderkoppen Tarantula, men i 1400-tallet blev den almindelig, navnlig i Apulien. Fra denne landsdel bredte sygdommen tarantismus sig over store dele af Italien. Perotti mente, at lidelsen forårsagedes af bid af jordedderkoppen Tarantella: Tarantula (Lycosa tarantula). Dette ord stammer muligvis fra byen Tarent eller floden Tara i Apulien.

Igennem årene har man været noget i tvivl om, hvorvidt tarantismus virkelig skyldtes bid af tarantellen. I begyndelsen var man overtydet om dette, men senere opgav man denne årsag, idet utvivlsomt mange dansesyge blot mente, at de var bidt af edderkopper. Nu er man helt klar over, at man udmærket kunne deltage i de maniske danse uden at have haft kontakt med en Tarantula og blot blev offer for massepsykosen. En neapolitaner Franc. Serao betragter i 1742 i et skrift tarantismus som en særlig form for melankoli.

Symptomerne findes nøje beskrevet af mange forskellige personer, som har overvåget sådanne anfald. Beskrivelserne divergerer en del, men ligner alligevel hinanden så meget, at der ikke kan være tvivl om, at det i alle tilfælde har været tale om den samme lidelse.

Perotti nævner, at initialt blev de angrebne tungsindige stigende til en omtåget, bedøvet tilstand. Men sådanne personer var stærkt påvirkelige af musik, navnlig ved at høre yndlingsmelodier; dette influerede sådan på en del af dem, at de sprang op og jublende af glæde dansede så længe, at de til sidst sank sammen af udmattelse. Men andre opførte sig helt anderledes, de følte sig pint af længsler og tilbragte dagevis i gråd, sorg og elendighed. Atter andre blev ved synet af kvinder elskovsberu-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sede; der foreligger endog beretning om dødsfald efter stærke latter- eller grådanfald.

Som omtalt var de syges sindstilstand stærkt påvirkelig af musik, f.eks. fløjte- og citarspil. I begyndelsen bevægede de sig langsomt, senere hurtigere og mere lidenskabeligt. Den berømte Petr. Andr. Matthioli fortæller som øjenvidne 1565 om musikkens dansebefordrende kraft og hæfter sig ved det farlige i pludselig afbrydelse af musikken. Han beskriver, at virkningen af tarantelbid kan være meget forskellig, nogle bliver overdrevent muntre med latter, dansen og sang, andre blev søvnige, mange fik kvalme og lyst til at kaste op, og nogle fik rysteanfald eller fuldstændige raserianfald.

Som tidligere nævnt afskyede St. Veitsdanserne den røde farve. Denne opmuntrede imidlertid de italienske taranteldansere, som ofte dansede med et rødt tørklæde i hånden og begærligt betragtede de omståendes røde klædningsstykker. Nogle foretrak imidlertid, afhængig af deres temperament, andre farver som gult, sort eller grønt. Opdagede de deres yndlingsfarve, styrtede de sig over den farvede genstand, og med tårer i øjnene kyssede og krammede de den og ødelagde derved ofte dennes klædningsstykker. Et andet øjenvidne fra midten af det 17. århundrede har samlet en del litteratur vedrørende tarantismus og verificeret ovenstående træk.

Man var oprindelig overtydet om, at tarantellens giftstof ved hjælp af musik og dans bredte sig i hele legemet og efterhånden blev uddrevet gennem huden. Blev der dog blot lidt tilbage i blodet, ville musik senere udløse tilbagefald. Det skete jævnligt, at når dansen ophørte, indtrådte der lindring, men der var ofte ikke tale om egentlig helbredelse, idet når et nyt forår oprandt, opstod erindringen om forrige års danselyst, og et nyt anfald startede med melankoli og menneskeskyhed.

En fremragende neapolitansk retslærd Alexander av Alexandro, der levede fra 1461 til 1523, beretter om en ung mand fra en afsides landsby; han var svært angrebet af tarantismus. Efter en trommes lyd bevægede han sig efterhånden stærkere og stærkere med begærligt og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

stift blik, indtil han med stor kraft udførte vilde spring. Så snart musikken ophørte, faldt han bevidstløs sammen, indtil trommen atter ophidsede ham til ny lidenskabelig dans. Man mente det gavnligt at vedblive med musik, til de syge blev fuldstændig udmattede, hvorfor spillekanterne måtte afløse hinanden.

I anledning af, at en capucinermunk i et kloster i Tarent var angrebet af tarantismus, begav kardinalen Cajetano sig til klostret for at se, hvad der gik for sig. Så snart munken midt i sin dans opdagede kardinalen i dennes røde klædning, hørte han ikke længere musikken, men nærmedede sig kardinalen og hans purpurdragt; da han imidlertid af de omkringstående blev hindret i at berøre ham, sank munken afmægtig sammen og kom først til sig selv, da kardinalen af medlidenhed rakte ham sin purpurkrave. Denne greb han med alle tegn på henrykkelse, trykkede den til sit bryst, pande og kinder og begyndte atter sin dans.

Hos nogle tarantelbidsyge personer ytrede lidelsen sig ikke specielt ved lyst til dans, men ved en længsel efter at se havet, navnlig en udbredt havflade. Et lille digt hentyder hertil:

»Allu mari mi portati.
Se voleti che mi sanati.
Allu mari, alla via:
Cosi m'ama la donna mia.
Allu mari, allu mari:
Mentre campo, t'aggio amari.«

Nogle blev så sanseløse, at de styrtede sig ud i bølgerne, andre nøjedes med at danse med glas fyldt med vand, eller de foretrak at danse på en plads, hvor man omkring et større kar havde plantet vandplanter som siv etc., og hvori de med synlig vellyst kunne bade hoved og arme. Endelig valgte nogle at lade sig begrave i jord til halsen.

De former af tarantismus, der indledtes af melankoli, fik ofte erstattet denne melankoli af følelse af vellyst og trang til at danse ved at lytte til musik. Dennes indflydelse – tonernes magt – var og blev regnet som det eneste middel, man efter datidens og befolkningens mening havde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

overfor af tarantelbid angrebne personer for at lindre eller eventuelt helbrede lidelsen. Fra meget gammel tid har man forsøgt at lindre f.eks. hoftesmerter med blid fløjtemusik; ligeledes er sådan musik anvendt for at modvirke sindssyges raserianfald eller overfor hugormebid.

Nogle tarantismuspatienter kom sig spontant, andre forsøgte med større og mindre held de da almindelig kendte lægemidler samt anlæggelse af en forbinding på bidstedet. Nogle af de angrebne omkom, men det har formentlig været ret få. Ferdinando, en læge fra Messopia fra begyndelsen af det 17. århundrede, som har samlet mange oplysninger vedrørende tarantismus og selv har været øjenvidne til anfald, nævner, at af 1000 personer med tarantelbid døde kun en eller to.

Som tidligere omtalt var St. Veitsdansraseriet i Tyskland forlængst ophørt i det 17. århundrede, medens tarantismen på dette tidspunkt nåede sit højdepunkt i Italien. Ferdinando skriver, at det ikke blot var italienere, men også folk af forskellig forekomst og af alle farver, f.eks. negre, sigøjnere, spaniere, albanere o.s.v., der blev angrebet. Heller ingen alder var forskånet for anfald; således kunne man opleve at se 90-årige smide deres stokke og krykker og opføre de vildeste danse, når de hørte tarantelmusik, det var fuldstændig, som om en foryngende trylledrik strømmede gennem deres årer. Ferdinando beretter således såvel om en 94-årig olding fra Avetrano som om en 5-årig dreng, der begge var grebet af dansevanvid. Han fortæller ligeledes om tunghørige, der, så godt det lod sig gøre, forsøgte at høre musikken og danse efter denne.

Ferdinando skriver ligeledes om symptomerne, at de fleste syge, indtil de blev meget varme af dansen, var iskolde. Angst og beklemmelse pressede den kolde sved frem, deres urin blev hvidlig. De vendte sig i afsky mod alt koldt, også vand, som man bød dem at drikke. Derimod drak de gerne vin uden at blive berusede deraf. I de 1-6 dage, som et anfald kunne vare, følte de ubehag overfor de fleste spiser. Man sørgede for, at kød og snegle, som man mente forværrede anfaldene, blev holdt borte fra de angrebne. Blandt andre symptomer, som kunne optræde, var stumhed, forbigående blindhed, svimmelhed, forrykthed, søvnløshed og grådanfald uden ydre foranledning. Mange syge

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fandt lettelse ved gyngen og vuggen, nogle krævede slag under fodsålerne, eller de slog sig selv for at stille en heftig nervekløe. Underlivet kunne svulme op, som man så hos Johannesdanserne; dette ledsagedes ofte af en langvarig forstoppelse, diarrhoe og brækninger. De sneg sig omkring med røde øjne, eventuelt ikteriske og opdunstede. Mange blev dybt melankolske og søgte til kirkegårdenes grave, ligesom det fortælles om lykantroperne (varulvene) i ældre tider.

Ferdinando angav at have kendt kvinder, som i 30 år efter hinanden fik recidiverende anfald af dansesyge. Allerede på Ferdinandos tid var der mange, som ikke troede på tarantelbiddets giftige virkning, men betragtede sygdommen som en indbildt melankoli. Af nysgerrighed anstillede adskillige forsøg på sig selv; mange af disse blev imidlertid alvorligt angrebne af tarantismus. Dette skete bl.a. med en fornem prælat, biskoppen af Foligno Quinzato, som for spøg lod sig bide af en tarantel; han kom sig først, da man nødte ham til at danse efter tarantelmusik. Nogle gejstlige personer, som anså det for forsmædeligt at danse, blev imidlertid nødsaget hertil, hvis de var alvorligt angrebne af tarantelbid, for at komme sig.

Nogle beretter, at arrene efter tidligere tarantelbid under de årlige anfald af tarantismus blev misfarvede, andre betragter dette som usandsynligt.

Ikke alene Ferdinando, men også en kendt læge fra tarantismens tid beskriver på samme måde lidelsen i et arbejde fra 1595: »De morsu et effectivus tarantulae«. Han støtter sig på erfaringer fra sin egen far, der var læge i Lecca. Han fortæller som øjenvidne om 3 syge, der sandsynligvis har lidt af en ondartet sygdom, som fejlagtig blev betragtet som opstået efter tarantelbid. De blev tvunget til at danse; resultatet var, at den ene døde øjeblikkeligt, de 2 andre snart efter.

Allerede i begyndelsen af det 17. århundrede var det i sommertiden almindeligt, at skarer af musikanter drog rundt i Italien for ved hjælp af deres musik at kurere disse »Taranti«, som man kaldt de angrebne. Fra den tid har man benævnelsen: »kvindernes lille karneval«, »Il carnevaletto delle donne«. For at kunne tage del i dansen og belønne musikanterne sparede mange husmødre året igennem sammen af hushold-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ningspengene. En velhavende dame (Mita Lupa) skal endog have anvendt hele sin formue til dette formål.

Meget andet end anvendelse af musik kunne man ikke tilbyde de angrebne. Mod de sværere tilfælde brugte lægerne dog en drik tilberedt af eddike og armensk bolus (lerjord), som dengang var hovedmidlet mod pest og forskellige forgiftninger. Det blev med held forsøgt overfor en berømt godsejer (Fracastoro), som blev dødssyg efter at være blevet stukket i halsen af et insekt, som formentes at være en tarantel.

Efter at et anfald var overstået, led mange personer af svagtsynethed eller tunghørighed, og en del blev afstumpede og ufølsomme overfor almindelig opmuntring.

Ifølge C. Hvidt (Scand. Audiology 1972) har den kendte tyske jesuiterpræst og videnskabsmand Anthanasius Kircher (1602-1680), der henlevede størstedelen af sit liv i Rom, bl.a. beskæftiget sig med musikkens indflydelse på forskellige sygdomme, således også på melankoli. Således kurerede David med sit harpespil kong Sauls melankoli. Fra Saxo Grammaticus refererer Kircher, at den danske kong Erik Ejegod fik raserianfald, når han hørte musik; under et sådant anfald dræbte han engang 4 mænd, hvorfor han måtte foretage en pilgrimsrejse til Rom. Kircher omtaler i et skrift også de hysteriske anfald med massedans efter bid af en giftig edderkop (tarantella) fra Syditalien. Denne dansemani angiver han kun kunne kureres ved hjælp af den specielle musik, der som edderkoppen hedder tarantellen. Kircher har forøvrigt kendt Steno; de har flere gange truffet hinanden i Rom, og der eksisterer nogle breve skrevet af Steno til Kircher fra 1675.

I midten af det 18. århundrede udkom her i landet det under St. Veitsdans nævnte tidsskrift, hvis titel var: »Lægen, et medicinsk Ugeskrift af det tydske Sprog oversat«. Trykt hos Brødrene Johan Chr. Berling og Georg Christopher Berling. Da et oplag, som udkom i Hamborg i 1760, indeholder en del betragtninger om tarantismus, skal visse stykker refereres.

I: Syvende og firesindstyvende Stykke står bl.a.: »De Folkes forunderlige Tilfælde, som ere blevne bidte af Tarantler, og deres sælsomme

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kur ved Dands og Musik, begynder allerede at blive erkiendt for det, som de maaskee alletider have været, nemlig Tiggeres Bedragerier. Man har ikke endnu noget troeværdigt Exempel, at disse Ædderkoppers Sting skulde have gjort en eller anden Italiener til en saa underlig Phantast«.

I: Det hundrede Stykke er skrevet: »Dersom man vil lære at kiende Virkningerne af een saa hæftig Bevægelse, saa betragter man de Folk, der giøre for meget af Dandsen. Hertil skikke sig de Personer, som foregive sig at være stukken af en Tarantel. Mig kan det ey komme ved, om denne Sygdom er et Bedragerie eller ey«. Fortsat citeres: »Hr. D. Kahler har i det kongelige Svenske Videnskabernes Akademies Skrifter beviist, at Italienernes Raserie, hvilken de udlede fra Tarantlernes Stik, ikke er andet, end en sædvanlig melankolsk Raserie, og enhver veed, at samme helbredes ved Musik og Dands. Man kan altsaa i Grunden kalde Tarantismum for eet med den Sygdom, som i Tydskland kaldes St. Veitsdands« o.s.v.

Og videre citeres: »Gellius taler virkelig om, at Theophrast (elev af Aristoteles ca. 300 f. Chr.) har anpriset Musik imod forgiftige Slangers Bid, og Muhammed anbefaler ligeledes dette Raad i eet arabisk Skrift, som kaldes: De medicina prophetae, når nogen er forgiftet af en Slange ---«.

I: Hundrede siette og fyrretyve læses følgende: »--- jeg nylig har paastaaet, at Danssesygen (Tarantismus) er en Art af Melankolie og Hypokondrie, hvori Ædderkoppene vel aldrig have haft ringeste Deel? Man læser vel i almindelige Rejsebeskrivelser, at der ogsaa paa Øen Ceilon gives en Art Ædderkopper, Democulo kaldet, som vare saa store som Næver, og hvis Stik ey dræbte, men kuns giorde Folk rasende. Men, dersom man og heraf vilde slutte, at store Ædderkoppers gift, ligesom andre dyriske Gifter, giør Vanvittighed, hvilket jeg gierne indrømmer, saa er det dog vist, at Dandsesygen i Apulien er en Vanvittighed, der ey kommer af Tarantlens Stik«.

Sygdommen tarantismus vedvarede gennem næsten 200 år, dog med forskellig intensitet. Den optrådte i hele det 17. århundrede og aftog lidt efter lidt i det 18. århundrede.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Selv om senere forskere på forskellig måde har søgt at formindske sygdommens betydning og formodede udbredelse – således en del læger omkring 1800-tallets midte – uden dog at have omfattende kendskab til sygdommen, kan der dog ikke være tvivl om, at disse massepsykotiske tarantismusanfald har spillet en stor og ofte ubehagelig rolle i befolkningen.

Selv om ikke meget af den originale tarantelmusik er bevaret og kendt, ved man dog, at det oftest drejede sig om en dansemusik med hurtig takt. »Panno rosso« kaldtes således en meget opmuntrende, lidenskabelig musik, hvortil hørte vilde dithyrambiske (bacchantiske) danse. En anden kaldtes »panno verde«. Den fremmanede en »grøn« beroligende sindsstemning som grønne marker og skove. Andre kendte er cinque tempi, maresca, cantena og en 6. spallata, den sidste med langsomt tempo.

Af overleveret tarantelmusik kendes kun små brudstykker, som stammer fra slutningen af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede. Musikken havde almindeligvis klang som tyrkisk musik (aria turchesa), muntre toner fra tyrkiske trommer og hyrdefløjter, som landbefolkningen kendte og foretrak. Hvis melodien var den syge imod, gav ubehaget sig til kende med voldsomme bevægelser, der udtrykte afsky. Det var en almindelig erfaring, at kun enkelte melodier påvirkede de syge i gunstig retning, men langt fra dem alle; nogle foretrak trompetens skingrende lyd, andre det blide strengespil. Der skal derfor have eksisteret en mangfoldighed af anvendelig dansemusik.

Til slut skal vises visse noder som prøver på tarantelmusik, som er bevaret. Disse noder stammer fra 1654.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Musik zum Tanze der Taranti aus Athan. Kircher.

Magnes, s. de Arte magnetica. Rom. 1654. fol. p. 591. Wiederholt in Sam. Hafenreffer, Nosodochium, in quo cutis affectus traduntur. Ulm. 1660. 8. p. 485.

1. *Primus modus Tarantella.*

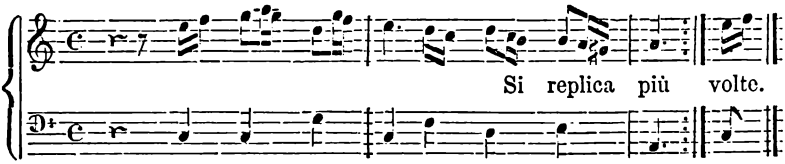

2. *Secundus modus.*

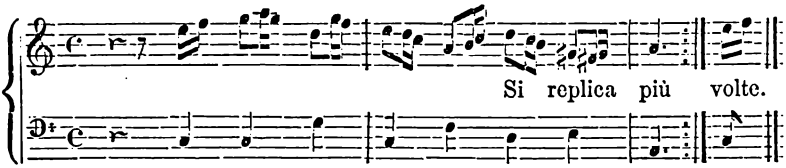

3. *Tertius modus.*

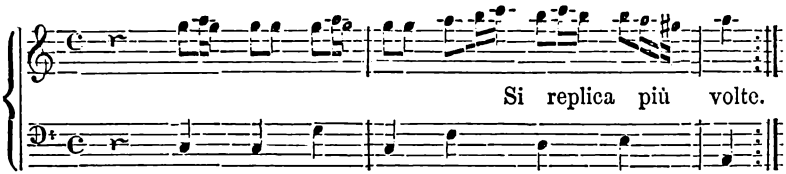

4. *Antidotum Tarantulae.*

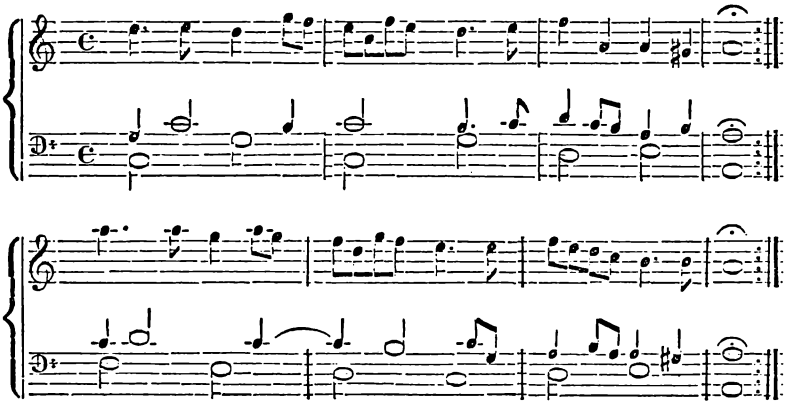

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

5.

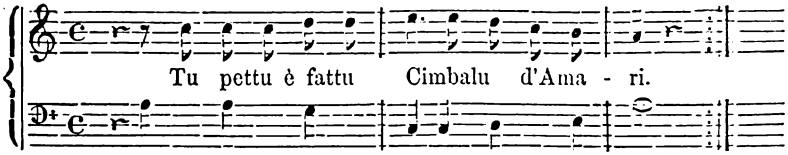

Stu pettu è fattu Cimbalu d'Amuri:
Tasti li sensi mobili, e accorti:
Cordi li chianti, sospiri, e duluri:
Rosa è lu Cori miu feritu à morti:
Strati è lu ferru, chiai sò li miei arduri:
Marteddu è lu pensieri, e la mia sorti:
Mastra è la Donna mia, ch'à tutti l'huri
Cantando cantaleta la mia morti.

Zwischen dieser und den folgenden, verloren gegangenen Strophen wurde gewöhnlich gesungen:

Allu mari mi portati,
Se voleti che mi sanati.
Allu mari, alla via:
Cosi m'ama la Donna mia.
Allu mari, allu mari:
Mentre campo, t'aggio amari.

6. *Tarantella.*

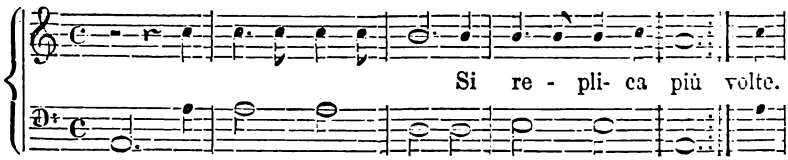

Ritornello.

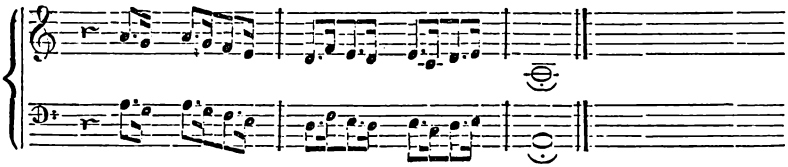

7. *Teno hypodorio.*

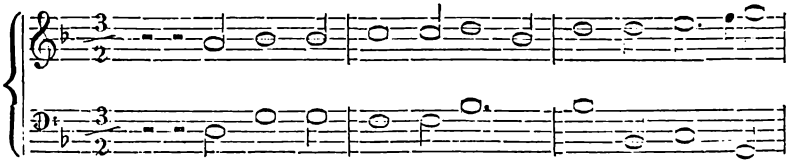

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

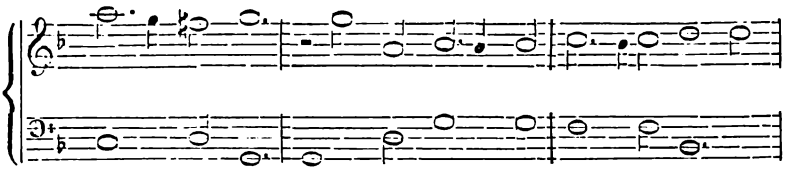

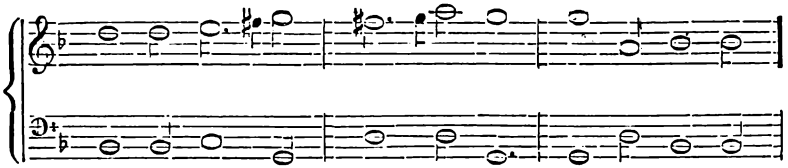

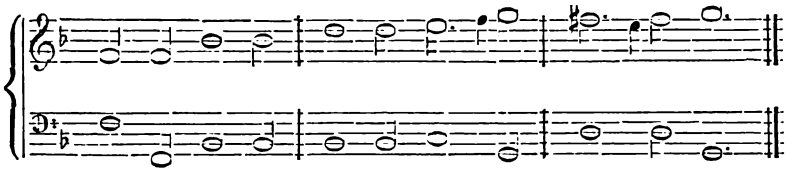

8. *Alia clausula.*

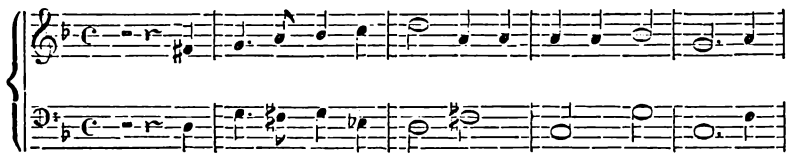

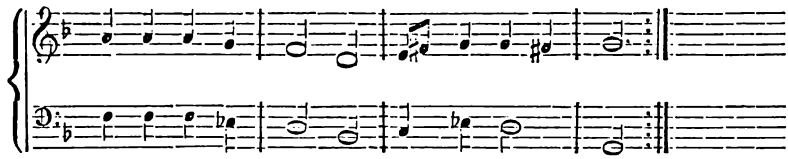

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SUMMARY

The European populations in the Middle Ages were very often exposed to great catastrophes, among others wars and epidemics as for instance black plague. Probably therefore in the years 1300-1400 mass-psychotic epidemic manifestations appeared as the Saint John's dance, the Saint Veits-dance and somewhat later the tarantismus, the 2 first in Holland and particularly in Germany, the last most often in Italy.

These manias in the population – very often rooted in religion, – manifested themselves in mass-dances for long periods. A historical description is given.

The tarantismus was supposed to break out after the bite from a poisonous spider.

Gradually these dancing manias, later called chorea, ceased and disappeared completely at the beginning of the 17th century.

No doubt these dancing epidemics have been very inconvenient for the populations. Not very few deaths and permanent invalidity have been reported.

LITTERATUR

Hecker, J. F. C.: Die grossen Volkskrankheiten des Mittelalters. Aug. Hirsch. Berlin 1865.

Hvidt, C.: Scandinavian Audiology. Vol. 1 no. 3. Sept. 1972 (Omtale af Athanasius Kirch. p. 103-109).

Lægen, et medicinsk ugeskrift. Oversat fra tysk til dansk. 1760.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den gule feber i Dansk Vestindien

Af Torben Geill

Den gule febers forekomst og smittemåde

Der hersker nogen usikkerhed med hensyn til når den gule feber erkendtes som en sygdomsenhed. Det har været angivet, at Columbus' mænd i 1492 i stor udstrækning ramtes af den nævnte sygdom, da de gjorde landgang på øen San Domingo, men det må understreges, at lægmandsberetningerne er højst tvivlsomme, og at det måske snarere har drejet sig om en malaria eller en »ondartet biliøs remitterende feber«, der selv op mod vor tid ofte forveksles med gul feber.

Puschmann's store trebindsudgave af medicinens historie hævder, at det første sikre udbrud af gul feber fandt sted i 1635 på den karibiske ø Guadeloupe, og i de følgende århundreder bredte sygdommen sig til alle de karibiske øer, den amerikanske golf, Nordamerika's og Sydamerika's atlanterhavskyster, hvorfra sygdommen fortsatte ind i fastlandene langs floder og jernbanelinier. Mange af disse steder, specielt på øerne i det karibiske hav og i Brasilien, havde den gule feber en endemisk karakter.

I 1878 ramte sygdommen især de af de nordamerikanske stater, der stødte op til den mexikanske golf. I hver af de større byer New Orleans, Memphis og Vicksburg døde der daglig ca. 100 indbyggere af gul feber. Og under den spansk-amerikanske krig var der daglig ca. 200 dødsfald blandt de amerikanske soldater, forårsaget af den gule feber. Også ved bygningen af Panamakanalen rasede nævnte sygdom på katastrofal vis. Arbejdet påbegyndtes i 1884 af franskmændene under ledelse af den berømte Ferdinand de Lesseps (f. 1805, d. 1894), Suezkanalens bygmester. Medicinalhistorikeren Victor Robinson har i sin bog »The Story of Medicine«, 1936 givet en dramatisk skildring af Panamakanalens bygning: »kanalen blev de hvide mænds grav. 500 ingeniører fra Frankrig begyndte muntert at grave kanalen, men mo-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skitoerne gravede disse unge mænds sidste hvilested og yderligere 20.000 menneskelige kroppe fyldte pesthullerne, indtil Frankrig opgav det videre arbejde på kanalen. På Panamatangen voksede der ikke træer nok til fremstilling af trækors til disse mange grave.« I 1894 overtog U.S.A. kanalarbejdet og fuldførte projektet i perioden 1907-1914, efter at den gule feber var blevet besejret gennem udrydning af myggene.

Udredningen af den gule febers smittekilde og smittemåde har rejst mange problemer gennem tiderne, men først omkring 1900 blev spørgsmålet endelig løst.

Gennem hele det 19. århundrede var det den gængse opfattelse, at den gule feber smittede ved kontakt. Allerede i 1804 havde den nordamerikanske læge Stubbins H. Ffirth (f. 1784, d. 1820) dog gennem dyreforsøg og selvforsøg kunnet vise, at de karakteristiske sorte opkastninger fra patienter med gul feber ikke formåede at overføre sygdommen til andre. Men denne vigtige videnskabelige iagttagelse synes at være gået ret upåagtet hen.

I 1848 fremsatte den nordamerikanske læge Josiah Clark Nott (f. 1804, d. 1873) hypotesen om, at gul feber overføres gennem insekter, og i 1881 konkretiserede den kubanske læge Carlos Juan Finlay (f. 1833, d. 1915) smittebæreren til den stærkt udbredte myggeart, Aedes Aegypti. En endelig løsning af spørgsmålet fandt dog først sted, da den nordamerikanske regering sendte en videnskabelig kommission til Havana for der at udforske og bekæmpe en frygtelig epidemi af gul feber, som i slutningen af halvfemserne herskede på Cuba. Leder af gruppen var marinelægen, major Walter Reed (f. 1851, d. 1902) (figur 1) og de øvrige medlemmer var bakteriologen James Carroll (f. 1854, d. 1907), entomologen Jesse William Lazar (f. 1866, d. 1900) og patoanatomen Aristide Agramonte y Simoni (f. 1868, d. 1931). I to fremragende afhandlinger fastsloges det på overbevisende måde, at den gule feber overførtes til mennesker gennem stik af myggearten Aedes Aegypti, samt at smitstoffet var et filtrerbart virus. Når myggene stak patienter med gul feber, varede det ca. 9 dage førend virus havde udviklet sig i insekterne i en sådan grad, at de kunne overføre sygdommen. Lazear

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 1. Walter Reed.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev under forsøgene selv stukket af de inficerede myg og døde af den gule feber. Dr. Thorvald Madsen (f. 1870, d. 1957), direktør ved Statens Seruminstitut i København, har fortalt om et besøg hos Reed i Washington. Under deres samtale blev Reed pludselig lidt fraværende og sad og lyttede. Han forklarede, at han kunne høre myggesummen, og at det ikke kunne udelukkes, at een af hans indsamlede inficerede myg muligvis var sluppet løs i værelset. Madsen rejste sig nu hurtigt og tog afsked med Reed. Ved en senere lejlighed har Madsen suppleret sin beretning med følgende bemærkning: »Måske var det kun et påskud fra Reed's side for at komme af med mig.«

Det var dog ikke alle forskere, som mente, at den gule febers gåde nu var endelig løst. Den berømte japanske bakteriolog Hideyo Noguchi (f. 1876, d. 1928), der arbejdede på Rockefeller Institutet i New York, hældede til den anskuelse, at det i virkeligheden var andre smitstoffer, som forårsagede gul feber. Fra blodet af patienter med nævnte sygdom havde han isoleret Leptospira Icterogenes og antog, at denne mikrob var den egentlige sygdomsårsag. Noguchi foretog flere rejser til Equador for at studere den gule feber der, blandt andet gennem indsamling af myg. Under sin rejse til nævnte land i 1928 blev han stukket af inficerede myg og døde af sygdommen.

De amerikanske forskningsresultater fik naturligvis en enorm betydning for bekæmpelsen af den gule feber. Den ledende sundhedsofficer i Havana William Gorgas (f. 1854, d. 1920) befriede Cuba for den gule feber i løbet af tre måneder gennem effektiv moskitoudryddelse.

Morbiditet og mortalitet ved gul feber i Dansk Vestindien

Den tidligste omtale af gul feber i Dansk Vestindien får man gennem rapporter fra de danske orlogsfartøjer, som besøgte øerne. Medicinalhistorikeren Ø. Larsen har berettet om fregatten »Freya«s togter til Dansk Vestindien. Under sommeren 1796 optrådte der nogle tilfælde af gul feber ombord på skibet, men skibschefen undlod at lægge skibet ind i St. Thomas' havn, fordi den gule feber rasede der og næsten havde udslettet besætningerne på alle handelsskibene. I efteråret samme år

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

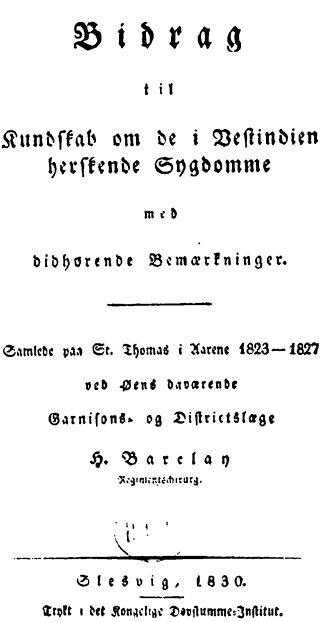

Bidrag

til

Kundskab om de i Vestindien herskende Sygdomme

med

didhørende Bemærkninger.

Samlede paa St. Thomas i Aarene 1823—1827

ved Dens daværende

Garnisons- og Districtslæge

H. Barclay

Regimentschirurg.

Slesvig, 1830.

Trykt i det Kongelige Dovstumme-Institut.

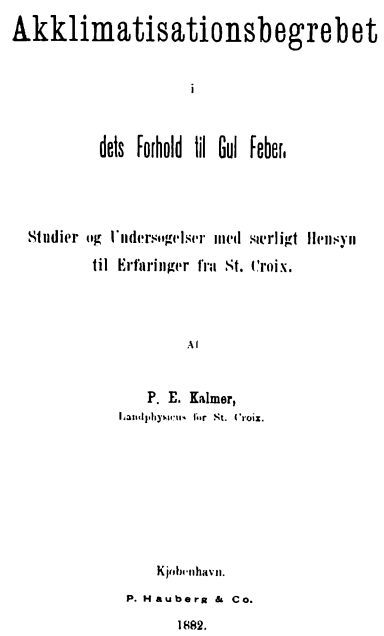

Akklimatisationsbegrebet

i

dets Forhold til Gul Feber.

Studier og Undersøgelser med særligt Hensyn til Erfaringer fra St. Croix.

Af

P. E. Kalmer,

Landphysicus for St. Croix.

Kjøbenhavn.

P. Hauberg & Co.

1882.

Fig. 2 og 3

optrådte der imidlertid en epidemi også på »Freya«, idet 30 mand blev syge i løbet af tre dage og måtte føres ind til Charlotte Amalie, men da der ikke fandtes ledige hospitalspladser, anbragtes søfolkene i telte. Sygdommen fortsatte på skibet, og dødeligheden var stor. Skibschefen erklærede, at han havde mistet flere mænd i løbet af een måned end under hele det sidste års ophold i de vestindiske farvande.

R. Scheen har oplyst, at fregatten »Fylla« under en fart til Vestindien i 1807 mistede 31 af den 173 mand store besætning af gul feber.

Der foreligger en række meddelelser fra dansk-vestindiske læger om de epidemier af gul feber, der huserede i de første tre årtier af det 19. århundrede. De to tidligste videnskabelige publikationer hidrører fra landfysikus og garnisonskirurg på St. Croix Johan Mathias Frederich Keutsch (f. 1775, d. 1815). De findes publiceret i »Nordisches Archiv

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

für Naturkunde, Arzneywissenschaft und Chirurgie« for 1805. Den første afhandling omtalte en epidemi af gul feber, der i juni 1803 rasede blandt skibsbesætningerne, således at næsten ethvert skib i havnen i Christianssted havde fra 8 til 20 syge bragt i land. Ifølge Keutsch's opfattelse var der såvel ved denne epidemi som ved tilsluttende epidemier ingen holdepunkter for, at den gule feber skulle være kontagiøs. I 1804 var der ifølge Keutsch ingen gul feber på St. Croix, men i januar 1805 blev 128 af garnisonens 140 mand syge, og af disse døde 5, et forsvindende lille tal, såfremt det har drejet sig om gul feber. Derimod hærgede den gule feber blandt matroserne i havnen, og her medførte sygdommen næsten altid dødelig udgang. Heller ikke ved denne epidemi var der tegn på direkte smitteoverføring, og ligesom tidligere var det fortrinsvis de nyankomne til Dansk Vestindien, der ramtes af den gule feber. Keutsch's meddelelser er af den allerstørste interesse, fordi de viser, at han allerede samtidig med den nordamerikanske læge Ffirth gjorde opmærksom på, at den gule feber ikke var kontagiøs.

Regimentskirurg Poul Schlegel i Christianssted (f. 1784, d. 1849) berettede om en epidemi af gul feber i 1821. Ialt behandledes 170 patienter, hvoraf 51 døde, således at mortaliteten altså var 30 %. 154 patienter var indlagt på militærhospitalet, medens kun 16 behandledes ude i byen. Fordelingen var som angivet i tabel 1.

Syge og døde af gul feber i Christianssted i 1821

	Syge:	Døde:
Af garnisonen på hospitalet	118	34
Private på hospitalet	2	1
Søfolk på hospitalet	34	10
Søfolk i byen	6	2
Andre private folk i byen	10	4
Ialt	170	51

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Schlegel gjorde opmærksom på, at det fortrinsvis var de nyankomne europæere og specielt soldater af garnisonen, der smittedes med gul feber. Han mente ikke at sygdommen var kontagiøs, men iøvrigt var det hans opfattelse, at den gule feber ikke var væsensforskellig fra »de intermitterende og remitterende febere, som herskede i Dansk Vestindien. Det var blot gradationer af den samme sygdom.«

Nogle få år senere publicerede Benjamin Gartner (f. 1790, d. 1834) en afhandling om to epidemier af gul feber, der hjemsøgte St. Thomas fra oktober 1816 til januar 1818 og fra oktober 1820 til januar 1822. Heller ikke Gartner mente, at sygdommen var kontagiøs, og han skønnede den identisk med den endemiske »febris biliosa«, der herskede i de varme lande. Feberen kunne snart være intermitterende, snart remitterende og snart kontinuerlig.

Regimentskirurg og distriktslæge Hermann Barclay (f. 1781, d. 1833) har i 1829-30 skrevet en bog med titlen: »Bidrag til Kendskabet om de i Vestindien herskende Sygdomme« (figur 2). Han virkede på St.Thomas i perioden 1822-1826 og nævner, at det var både første og sidste gang, at han i 1825 fik et så betydeligt antal af patienter med gul feber at se på een gang og i længere tid. Barclay fremhæver sygdommens frygtelige mortalitet, men nævner, at sygdommen kan optræde i forskellige afarter. Det anføres endvidere, at ifølge hans mening er kontaktsmitte overhovedet af ringe betydning. Barclay oplyser, at han selv har haft et anfald af sygdommen og havde svært ved at komme til kræfter efter den.

En hidsig diskussion om de vestindiske febere førtes mellem de to praktiserende læger Peter Lotharius Dons (f. 1803, d. 1869) og William Stevens (f. 1787, d. 1868). Indlæggene, som er trykt i Bibliotek for Læger i årene 1834 og 1835, drejede sig specielt om behandlingen af den gule feber. Stevens gik stærkt ind for anvendelsen af salttilførsel til patienterne, og han henviste til, at han med nævnte behandling havde reddet generalguvernør Peter von Scholtens (f. 1784, d. 1854) liv i 1827.

To medicinske doktordisputatser med den gule feber som emne blev skrevet af læger, der virkede på øerne i den danske tid. Den første

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forfatter var Abraham Simmons (f. 1810, d. 1860). Han var født på St. Thomas, hvor faderen var købmand, formentlig af holstensk eller tysk herkomst, idet hans lægelige indberetninger er affattede på tysk. Af Kristian Carøe's værk »Den danske Lægestand 1479-1900 V. Supplementsbind fremgår det, at Simmons blev immatrikuleret ved universitetet i Kiel 1829 og erhvervede doktorgraden i medicin d. 12. September 1834 med afhandlingen »De febre flava«. Det har trods ihærdig søgen ikke blot herhjemme, men også i Tyskland, derunder Kiel, Wien og U.S.A. været umuligt at opspore nævnte publikation. Simmons fik tilladelse til at praktisere på St. Thomas allerede i slutningen af året 1834, og han omtales overalt som dr. med. Simmons. Under et ophold i Kiel i 1860 døde han.

I det følgende har man søgt at give en skildring af den gule feber, belyst gennem tallene for sygdomsincidens og mortalitet. Som kilder er benyttede 1) Det kongelige Sundhedskollegiums årsberetninger, der først publiceredes som et supplement til »Bibl. f. Læger«, senere som selvstændige årbøger, 2) de originale medicinalberetninger fra landphysici på St. Thomas og St. Croix (deponeret i Rigsarkivet, København) og 3) »Report on yellow fever &c«, udarbejdet af landfysikus på St. Thomas Anton Magens (f. 1821, d. 1898) og publiceret i »St. Thomas Tidende« fra d. 12. januar 1867.

Erik Pontoppidan (f. 1847, d. 1919), der praktiserede på St. Thomas 1878-1882, har fremsat nogle kritiske betragtninger vedrørende mortalitetsstatistikkerne fra Dansk Vestindien. Han betegner de foreliggende tal som meget unøjagtige, fordi der ingen ligsynslov existerede på øerne på det daværende tidspunkt, hvorfor de officielle angivelser af dødsårsagerne skyldtes oplysninger fra slægtninge eller i bedste fald fra degnen. Det er velkendt, at koleraen, der hjemsøgte St. Thomas og St. Jan i 1853/54, 1856, 1866/67 og 1867/68, fortrinsvis ramte den sorte befolkning, der levede under højst usunde forhold. De fattige og primitive sorte undlod ofte at tilkalde læge ved sygdomstilfælde og død. Modsat angreb den gule feber fortrinsvis de hvide, nemlig dels søfolk og passagerer på skibene, dels garnisonernes unge soldater, især de nyankomne. Kun ved de store epidemier af gul feber i halvtredserne og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tabel 2

Syge og døde af gul feber

	St. Thomas og St. Jan		St. Croix	
Årstal:	*Syge:*	*Døde:*	*Syge:*	*Døde:*
1850	0	0	0	0
1851	0	0	0	0
1852		242	46	30
1853		184	46	6
1854		11	0	0
1855		206	59	29
1856		113	–	9
1857		198	88	42
1858		74	3	1
1859		95	0	0
1860		34	2–3	1
1861		9	0	0
1862		0	0	0
1863		4	0	0
1864		58	7	6
1865		36	50	15
1866	ca. 1000	241	»sporadiske tilf.«	
1867		14	20	5
1868	»tilf. på skibene«		»sporadiske tilf.«	
1869	ca. 250–300	50	16	6
1870		12	1	1
1871	1	0	1	0
1872	0	0	0	0
1873	0	0	0	0
1874	0	0	0	0
1875	1	0	0	0
1876	0	0	0	0
1877	0	0	0	0
1878	40	30	8	8
1879	3	0	173*)	17
1880	enkelte	1	0	0
1881	23	9	0	0
1882	1	1	0	0
1883	1	0	0	0
1884	3	3	0	0
1885	47	22	43	17
1886	0	0	57	6
1887	0	0	0	0

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1888	0	0	1	0
1889	0	0	0	0
1890	7	6	1	1
1891	0	0	39	11
1892	0	0	2	0
1893	0	0	1	0
1894	0	0	0	0
1895	0	0	0	0
1896	2**)	2	0	0

*) »Intermitterende og remitterende febere.«
**) tilfælde på skibe i havnen.

i 1866 blev også et større antal af negrene smittet. Årsagen til den langt større sygdomsincidens hos de hvide vil blive nærmere omtalt i det følgende.

Man kan imidlertid gå ud fra, at mortalitetscifrene for gul feber er forholdsvis korrekte, fordi denne sygdom som nævnt næsten udelukkende ramte de hvide, der var i fåtal, velstillede og kendte. Kun ved de større epidemier, hvor hele befolkningen, inclusive negrene, medindroges, må de i lægeberetningerne angivne mortalitetstal anses for værende minimumstal. Hvad derimod angår de anførte tal for sygdomsincidencen, bør de betragtes med største skepsis, fordi diagnosen af gul feber meget ofte har været yderst vanskelig, idet en del andre infektionssygdomme kunne give anledning til fejldiagnoser, nemlig kolera, tyfus, plettyfus, dysenteri, malaria, denguefeber, leptospiroser, virushepatiter m.m. Lægerne på de dansk-vestindiske øer ses ofte at have haft betydelige vanskeligheder ved at finde rundt i denne urskov af infektiøse sygdomme, der ofte opgives som »intermitterende og remitterende febere« eller »biliøs feber«. Der regnes i almindelighed med, at mortaliteten ved gul feber gennemsnitlig andrager ca. 25 %. For St. Croix' vedkommende opgiver landfysikus i 1879, at ialt 173 var syge af »forskellige febre med gul feber«, men kun 17 døde. Det har her formentlig drejet sig om flere forskellige infektionssygdomme foruden den ægte gule feber. Hvad angår St. Thomas og St. Jan ses sygdomsin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

cidensen af gul feber ikke anført i landfysikus' indberetninger i intervallet fra 1852-1865. I den tidligere omtalte »report« fra Magens, publiceret i »St. Thomas Tidende«, angives kun mortalitetstallene for gul feber og kolera i perioden 1840-1866. Anledningen til publikationen af denne rapport var, at en engelsk skibspassager gentagne gange havde udtalt, at »the town or harbor of St. Thomas was never free of Yellow Fever or Cholera.«

Tabel 2 viser incidens og mortalitet som følge af den gule feber i hele Dansk Vestindien i perioden 1850-1896. Siden sidstnævnte år har der ikke i den danske tid indtil 1917 været noget tilfælde af gul feber i Dansk Vestindien. Det skal iøvrigt oplyses, at de to tilfælde med dødelig udgang i 1896 optrådte på et fremmed skib i St. Thomas' havn. I det hele taget er det vanskeligt at afgøre, hvor mange tilfælde, der er indbragt med fremmede skibe (passagerer og søfolk), og hvor mange tilfælde, der er opstået i byerne blandt de hvide og sorte beboere.

Store epidemier med over 100 dødsfald ramte St. Thomas i årene 1852, 1853, 1855, 1856, 1857 og 1866, mindre epidemier med over 10 døde optrådte i årene 1854, 1858, 1859, 1860, 1864, 1865, 1867, 1869, 1870, 1878 og 1885. På St. Croix viste der sig ingen af de store epidemier men mindre sådanne i årene 1852, 1855, 1857, 1865, 1879, 1885 og 1891.

Mortaliteten sammenregnet i 20-års perioder giver følgende tal:

Døde af gul feber

	St. Thomas og St. jan	St. Croix
1850–1869	1569	149
1870–1889	78	49
1890–1896	8	12
I alt	1655	210

Det ses, at mortaliteten, der er enorm på St. Thomas i den første periode 1850-1869, falder til ca. 1/20 i den følgende 20-års periode og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

derpå er ringe den sidste korte periode på 7 år. På St. Croix er mortaliteten væsentlig mindre, i den første periode således kun 1/10 af mortaliteten på St. Thomas, falder derpå til 1/3 i næste periode og ligger efter 1890 lidt højere end på St. Thomas.

Blandt de, der døde af gul feber i Dansk Vestindien, var der tre af de danske læger, nemlig 1) kongelig læge på St. Jan Rasmus Christian Rasmussen (f. 1808, d. 1856), der døde kort efter ankomsten til nævnte ø, 2) Sophus Emil Grønbech (f. 1838, d. 1865), der praktiserede i Christianssted, og 3) Peter Ludvig Krebs (f. 1839, d. 1869), politilæge i Christianssted.

Lægelige problemer i Dansk Vestindien

Det er forståeligt, at der gennem tiderne har hersket megen usikkerhed med hensyn til den gule febers årsag, og måden hvorpå den bredte sig. På grundlag af de årlige indberetninger, såvel fra embedslægerne, de militære læger som de praktiserende læger, ses det, at der har været en udtalt tendens til at opfatte flere af de herskende infektionssygdomme som forårsaget af det samme »miasma«. Den militære overlæge på St. Thomas, Peter Frederik Keutsch Borch (f. 1811, d. 1875) mente således, at kolera og gul feber var manifestationer af det samme smitstof, hvilket dog landfysikus sammesteds A. Magens tog bestemt afstand fra. Landfysikus på St. Croix, Andreas Jacobi Crucau Aagaard (f. 1803, d. 1876) diskuterede i 1852, om gul feber var væsensforskellig fra de »intermitterende og remitterende febere«, men konkluderer, at den i hvert fald er forskellig fra den »remitterende biliøse feber« og fra klimafeber. Den militære overlæge i Christianssted Adrian Benoni Bentzon Knudsen (f. 1806, d. 1879) fremsendte i 1858 en længere afhandling til Sundhedskollegiet i København. Den er betitlet: »Betragtninger over Febere i Vestindien«. Det fremhævedes, at gul feber ikke var kontagiøs således som f.eks. kolera, men at et miasma dog sikkert var tilstede. Derimod mente Knudsen, at klimafeber, tyfus og febris putrida (= gul feber) alle var ytringer af samme sygdom.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Igennem mange år herskede der den opfattelse i Dansk Vestindien såvel som på mange andre steder i det karibiske område, at gul feber kun angreb de nyankomne hvide, medens sådanne, som havde opholdt sig der en årrække sjældent blev ramt, og at den sorte befolkning næsten helt gik fri undtagen ved de store epidemier af sygdommen. Man mente, at de ankomne til øerne efterhånden akklimatiserede sig og derfor blev uimodtagelige for denne frygtelige og samtidig meget mysteriøse sygdom. Landfysikus på St. Croix Paul Emil Kalmer (f. 1845, d. 1915) forsvarede i 1882 den anden i Dansk Vestindien udarbejdede doktordisputats om gul feber. Bogen er et stateligt værk på 304 sider og har titlen »Akklimatisationsbegrebet i dets Forhold til gul Feber« (figur 3). Kalmer konkluderer, at ordet »Akklimatisation« er et misforstået begreb, der ikke har sin begrundelse i de faktiske forhold. Der findes ikke nogen sygdom eller sygdomsgruppe, der kan betragtes som en akklimatisationssygdom. Gul feber er simpelthen at opfatte som en infektionssygdom. Ifølge Kalmer kan en tilvænning til den specifikke årsag opnås ved: 1) at have haft et veludviklet anfald af sygdommen, 2) uskadt at have gennemlevet en epidemi, 3) i længere tid uafbrudt at have opholdt sig i gul feberlokaliteten strikte talt, 4) at have haft enkelte eller gentagne lettere anfald, af hvilke det tør siges, at de ofte ikke erkendes som sådanne, og 5) tilstedeværelsen af en medfødt immunitet hos individer og racer.

Når Kalmer kunne indtage dette klare standpunkt, var det selvsagt på grundlag af bakteriologiens rivende udvikling siden 1850, takket være især Louis Pasteur's og Robert Koch's opdagelser. Teorien om abortive tilfælde af gul feber var allerede nævnt af landfysikus Magens i dennes indberetning til Sundhedskollegiet i 1879. Det er nu kendt, at gul feber efterlader varig immunitet og dette forhold er formentlig forklaringen på, hvorfor negerbefolkningen samt de hvide, der havde boet på øerne i en årrække, som regel gik fri.

Lægerne i Dansk Vestindien blev efterhånden klare over, at gul feber overførtes på en særlig måde. Magens udtaler ved adskillige lejligheder, at sygdommen ikke er kontagiøs således som kolera, og dette synspunkt tiltrædes bl.a. af Kalmer f.eks. i hans disputats. Gennem flere år

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kom der fra udenlandsk side klager over, at St. Thomas var et arnested for smitsomme sygdomme. I 1859 gjorde den danske gesandt i London Carl van Dockum (f. 1804, d. 1893) opmærksom på en klage, der fremsattes i et læserbrev i den engelske avis »Times«. Nogle personer på det engelske skib »Gladiator« var blevet smittet med gul feber under et kort ophold i St. Thomas' havn. I 1867 kom der en ny klage over sundhedstilstanden i St. Thomas, idet en passager på skibet »Seine«, tilhørende »Royal Steam Mail Comp.« ved flere lejligheder havde udtalt, at St. Thomas' havn og by var »never free of Yellow Fever or Colera«. I den statistiske redegørelse, som Magens lod trykke i den lokale avis, påviste han, at dødeligheden af gul feber var meget ringe blandt skibspassagererne, nemlig kun 0,19 %, og så var befolkningen på øen endda ikke medregnet. Magens hævdede, at gul feber ikke existerede som en endemisk infektion på St. Thomas, men periodevis blev indbragt med de anløbende udenlandske skibe.

Spørgsmålet om nødvendigheden af en karantæne for ankommende skibe med gul feber har været genstand for en del diskussion. I landfysikus Aagaards indberetning i 1857 nævnes et nyligt udkommet værk af La Roche i Philadelphia. Det anføres, at man i New York pålagde skibe, som enten ankom fra et smittet sted eller selv havde gul feber ombord, en karantæne på 20-30 dage, hvilken foranstaltning La Roche imidlertid ivrer imod, idet han ikke anser gul feber for at være smitsom. Aagaard bemærker hertil følgende: »det forekommer mig dog, at mange Exempler beretter, at Sygdommen kan transporteres ved Skibe fra eet Sted til et andet. Tiden behøver ikke at være så langvarig som anført i hans værk«. I den i det foregående omtalte rapport, som landfysikus Magens i 1867 publicerede i »St. Thomas Tidende«, nævnes, at et skib kommende til Martinique fra Fransk Guiana blev underkastet 10 dages karantæne som følge af gul feber sidstnævnte sted.

I 1878 opstod der en konflikt mellem den fungerende landfysikus på St. Thomas, Christian Andreas Brøndsted (f. 1842, d. 1922) og guvernementet vedrørende karantæneforanstaltningerne overfor gul feber. I Brøndsteds indberetning til Sundhedskollegiet fremgår det, at han var enig med Magens i, at den gule feber indførtes med fremmede skibe fra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

inficerede steder, og han udtrykte sin store forundring over, at man ikke allerede havde »truffet Foranstaltninger til at forhindre Indførslen af denne forfærdelige Sygdom«. Men han tilføjede, at spørgsmålet i virkeligheden havde løst sig selv, idet der ikke siden 1870 havde været et eneste tilfælde af gul feber på St. Thomas. D. 1/5 1878 var der imidlertid blevet oprettet en direkte dampskibsforbindelse mellem St. Thomas og Rio de Janeiro, hvor der for tiden rasede en morderisk epidemi af gul feber. Derfor foreslog Brøndsted, at der iværksattes karantæneforanstaltninger i moderat grad i form af en indlæggelse af søfolk, smittede med gul feber, på karantænestationens lasaret, der var beliggende ved »Mühlenfels pynt« udenfor byen og havnen. Sædvanen tidligere havde været, at de syge søfolk overførtes til Militærhospitalet inde i St. Thomas by. Det var en toetages bygning (figur 4), i hvis stueetage der indlagdes syge soldater fra kasernen, medens syge søfolk fra havnen anbragtes på bygningens 1. sal. Brøndsted skønnede, at dette arrangement var uheldigt grundet på smittefare, thi Brøndsted var ikke helt sikker på, om ikke gul feber alligevel kunne smitte fra een patient til en anden. Guvernementet kunne imidlertid ikke godtage Brøndsteds forslag og mente ikke, at karantæneforanstaltninger var påkrævede overfor gul feber, og man ønskede derfor den tidligere anvendte ordning med indlæggelse på Militærhospitalet opretholdt. Landfysikus Kalmer på St. Croix, der blev rådspurgt, støttede guvernementets synspunkter. D. 14/7 1878 ankom S/S »Ebro« og medbragte en patient, der var blevet smittet med gul feber i Havana. I overensstemmelse med guvernementets ønske indlagdes den pågældende i Militærhospitalet i Charlotte Amalie. Kort efter opstod der en mindre epidemi af gul feber, fortrinsvis blandt garnisonens unge soldater. Ialt registreredes der 30 tilfælde med 20 dødsfald, samt endvidere en del lettere, kortvarige feberanfald, hvilke fysikatet opfattede som abortive tilfælde af samme sygdom. I sin indberetning for 1878 udtalte den fungerende landfysikus Brøndsted, at han havde haft ret med hensyn til »at anvende lempelige karantænemæssige forholdsregler for derigennem at holde den gule feber borte fra St. Thomas«. Brøndsted henviste bl.a. til, at alle engelske, franske og spanske naboøer allerede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fig. 4. Militærhospitalet på St.Thomas.

havde institueret en streng karantæne overfor gul feber. Af disse grunde fastholdt Brøndsted ønsket om, at alle tilfælde af gul feber, der indførtes med skibe, skulle indlægges på karantænelasarettet og ikke på Militærsygehuset.

Guvernementet synes imidlertid stædigt at have holdt fast ved bestemmelserne om, at patienter med gul feber, ankommet med skibe, skulle anbringes på Militærhospitalet. I 1881 indtraf der påny en mindre epidemi med 23 smittede og 9 døde. Det påfølgende år indbragtes kun et enkelt tilfælde med skib, og denne gang indlagdes den pågældende på karantænelasarettet. Men i efteråret 1884 ankom tre skibe, hvert med et tilfælde af dødeligt forløbende gul feber. Et af disse synes at have været miskendt og gav derved anledning til smittens udbredning. Som følge heraf opstod der i begyndelsen af 1885 en større

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

epidemi blandt garnisonens soldater. Man foretog indgående desinfektion og rengøring af såvel Militærhospital som kaserne, dog uden virkning. Derfor flyttedes hospitalspatienterne til karantænelasarettet og de yngre af kasernens soldater til karantænestationens observationsbygning. Der var øjeblikkeligt ophør af smitteudbredningen, men efter nogen tid optrådte der nogle tilfælde af gul feber blandt de raske soldater i observationsbygningen. Disse havde ikke været isolerede, idet de ældre soldater fra kasernen havde haft lejlighed til at aflægge kammeraterne besøg. Man flyttede herefter samtlige militære personer ud på en landejendom på St. Thomas, hvorpå epidemien ophørte. Samtidig blev et sumpet område i nærheden af kasernen, mistænkt for at spille en rolle som smittekilde, opfyldt og tilplantet.

Konstitueret landfysikus Johannes Vilhelm Wissing (f. 1848, d. 1894) har i »Hospitalstidende« for 1893 omtalt epidemien i 1884-1885. På grundlag af nogle omhyggelige observationer vedrørende ankommende skibspassagerer med gul feber mente han at kunne ansætte sygdommens inkubationstid til ca. 4½ døgn. Wissing konkluderede 1) at gul feber altid var indbragt udefra, 2) at sygdommen ikke bredte sig ved kontaktsmitte, samt 3) at smitstoffet først skulle aktiveres, bl.a. af saltvand. Han drog den sidstnævnte slutning, fordi der på den militære kaserne, der som omtalt var beliggende helt nede ved vandet, var opstået en del tilfælde af gul feber. Ifølge Wissing var det især kyststrækningen fra kasernen til Beldzen's Road, der var smittefarlig. Det lykkedes ham at få gennemført en 5 dages karantænetid for ankommende skibe med gul feber ombord. I C. Taylor's bog »Leaflets from the Danish West Indies«, London 1888, omtales det, at ankommende tilfælde af gul feber underkastes karantæne og behandling i karantænestationens lasaret.

Det skal anføres, at også på St. Croix benyttedes oprindeligt den samme praksis med indlæggelse af ankommende personer med gul feber på de militære sygehuse i Christianssted og Frederikssted, og det var da også i disse to byer, at soldaterne fra garnisonen blev smittede med nævnte sygdom. Det er let nu at forstå, hvorfor smitte fandt sted. Aedes Aegypti er et slags »husdyr«, der foretrækker at opholde sig på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

samme sted, f.eks. i en bygning. Myggene overførte derfor sygdommen fra de indlagte søfolk og skibspassagerer til garnisonens soldater, hvilke midlertidigt befandt sig på det militære sygehus. De fra sygehuset udskrevne soldater kunne derpå videreføre smitten til kasernens øvrige beboere, idet Aedes Aegypti også opholdt sig der.

Men givetvis har også havneområderne, ikke mindst på St. Thomas med denne øes livlige skibstrafik, været et arnested for Aedes Aegypti. Mange af de ankommende skibe bragte overhovedet ikke deres syge i land, men lod den gule feber rase ud på skibene. Derfor har risikoen for smitte af soldaterne i kasernen, beliggende lige ved havnen, været særdeles stor.

Om smitteudbredningen af gul feber og myggefaren i Dansk Vestindien har den konstituerede landfysikus på St. Croix Christian Vilhelm Ditlevsen (f. 1887, d. 1922) skrevet en instruktiv artikel. Det anføres, at Aedes Aegypti, »den stribede myg«, fandtes overalt i Dansk Vestindien, især på St. Thomas, og dens yngel udklækkedes i de mange cisterner og beholdere, der benyttedes til opsamling af regnvandet. Ofte viste det opsamlede vand et stort bundfald af myggelarver. Yderligere var også rendestenene et yndet ynglested for myggene, idet der især i tørkeperioder opstod stagnation med dannelsen af stinkende vandpøle. Det ovennævnte forhold, at Aedes Aegypti er en husmyg, forklarer ifølge Ditlevsen, hvorfor den gule feber ikke bredte sig så stærkt, som man ellers kunne forvente det. Når den gule feber ikke viste sig i Dansk Vestindien efter 1896 skyldes det efter Ditlevsens opfattelse ikke danske fortjenester, men kun det forhold, at man på de øvrige karibiske øer gjorde en effektiv indsats med hensyn til myggebekæmpelse. Det danske styre gjorde derimod meget lidt for at hindre myggeplagen, og Ditlevsen udtrykte i sin artikel stor ængstelse for en katastrofe, såfremt den gule feber atter blev bragt til Dansk Vestindien med skibe fra steder, hvor sygdommen herskede endemisk (Equador, Venezuela). Der var også nogle myggearter, der overførte filariasis, specielt Wuchereria Bancrofti. Ifølge kommunelæge Christian Jacob Heyn (f. 1859, d. 1920) var 25 % af negrene i Christianssted lidende af denne sygdom. Ditlevsen udtalte derfor også sin forundring over, at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

man ikke alene af denne grund havde startet en kampagne for at udrydde myggene.

Under slutningen af det danske styre i Dansk Vestindien syntes vandproblemet at være et af de vigtigste spørgsmål på øerne, især på den forholdsvis flade ø St. Croix. Man ønskede at etablere en moderne vandforsyning gennem dybdeboringer. Såvel Ditlevsen som kommunelæge Viggo Christensen (f. 1875, d. 1948) gjorde sig til talsmænd herfor, og ingeniør, senere hofjægermester Gunnar A. Hagemann (f. 1877, d. 1971), der havde været tilknyttet sukkerfabrikken »La Grange« på St. Croix, udgav et skrift i 1916. Han gjorde opmærksom på, at folketallet på øen var dalet med 3000 i perioden 1901-1911, idet dødeligheden var væsentlig større end fødselsantallet. Hagemann understreger også vigtigheden af en bekæmpelse af myggeplagen, og om vandforsyningen siger han: »Skaffes der ikke en bedre Vandforsyning paa St. Croix, kan man ikke længere leve der.« Dansk Vestindiens salg til U.S.A. fandt som bekendt sted kort tid efter udsendelsen af Hagemann's skrift, og de danske myndigheder nåede derfor ikke at skaffe øerne en bedre vandforsyning. Den, der fornylig har besøgt de tidligere dansk-vestindiske øer, må imidlertid erkende, at vandproblemet fortsat ikke er blevet løst under det amerikanske regime. Ferskvand må transporteres i tankskibe fra Florida og Porto Rico, ligesom opsamling af regnvand i cisterner er en almindelig foreteelse overalt.

Afsluttende bemærkninger

Lægerne i Dansk Vestindien havde store problemer med den gule feber, som i løbet af perioden 1850-1896 medførte mindst 1655 dødsfald på St. Thomas og St. Jan, samt 210 dødsfald på St. Croix. Allerede omkring midten af århundredet var man klar over, at sygdommen ikke smittede ved kontakt således som kolera, ligesom det var den almindelige opfattelse, at sygdommen på intet tidspunkt havde en endemisk karakter, men indbragtes med skibe fra fremmede havne, især Sydamerika og de andre øer i det karibiske hav.

Ikke desto mindre var sundhedsvæsenet i Dansk Vestindien i flere

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

årtier udsat for en skarp, ofte uretfærdig kritik, idet det hævdedes af besætninger og passagerer på udenlandske skibe, især de engelske paketbåde, at St. Thomas var et usundt sted. Det må her erindres, at St. Thomas' havn var stærkt frekventeret, i 1875 således af omkring 200 sejlskibe og over 400 dampskibe.

Kolonialrådet for St. Thomas og St. Jan med sæde i Charlotte Amalie bestod fortrinsvis af engelsktalende og engelskfølende medlemmer, der var valgt i nævnte by. De indtog ofte en ret aggressiv holdning overfor det danske styre og repræsenterede snævre handelsmæssige interesser. Under de store epidemier fremsattes der ofte en skarp kritik af de for størstedelen danske læger og af de administrative myndigheder, medens man i de rolige perioder rasede mod karantænevæsenet, der angaves at lægge handlen hindringer i vejen. Man kritiserede den fungerende landfysikus Brøndsted for hans embedsførelse og anklagede karantænelægen for at have aflagt altfor mange sygebesøg hos en koppepatient på karantænelasarettet, hvorved det offentlige påførtes for store udgifter. Flere af de danske læger på St. Thomas følte en stærk psykisk belastning som følge af disse idelige chikanerier og foretrak at rejse hjem eller at søge praksis andetsteds, f.eks. i U.S.A. og Venezuela.

Efterhånden bedredes imidlertid sundhedsforholdene på de dansk-vestindiske øer, især på St. Thomas, hvor de berygtede »gutters« blev cementerede og overdækkede. Samtidig aftog de smitsomme sygdomme, og forholdet mellem myndigheder og befolkning bedredes, muligvis fordi man fra dansk side førte en noget mere smidig politik. Ansættelsen af Peder Mortensen (f. 1847, d. 1929) som landfysikus og karantænelæge på St. Thomas bidrog uden tvivl hertil. Han virkede fra 1889 til øernes salg i 1917 og opnåede en enestående popularitet blandt befolkningen, ikke mindst den engelsktalende borgerstand. Det tidligere omtalte medlem af kolonialrådet, der havde udtrykt så stærk kritik af øens læger, har i sin bog om øens historie skrevet følgende: »Then again the sanitary conditions of the town have been so vastly improved, that according to the testimony of our able and esteemed King's Physician Dr. Mortensen our death rate will compare favorably

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

with most places.« Ikke mindre varm var den tak, der ved Dansk Vestindiens salg til U.S.A. blev bragt landfysikus Mortensen fra dansk side. I Sundhedsstyrelsens årsberetning for 1917-1918 hedder det: »Men ganske særlig finder Sundhedsstyrelsen Anledning til at henlede Ministeriets Opmærksomhed paa den fremragende Dygtighed, den Samvittighedsfuldhed og Omsigt, hvormed Fysikus P. Mortensen nu i over 37 Aar utrætteligt har røgtet sit i flere Henseender vanskelige Embedshverv, noget hvorom bl.a. hans udførlige og velaffattede Indberetninger, saavel som hans grundige og oplysende Embedserklæringer har afgivet umiskendelige Vidnesbyrd. Og Sundhedsstyrelsen maa under Hensyn til det anførte varmt anbefale, at der ved hans eventuelle Afskedigelse i den Form Ministeriet maatte finde passende ydes ham en velfortjent Anerkendelse for hans lange og udmærkede Virksomhed i Statens Tjeneste«. Smukkere buket kan vel næppe blive nogen til del.

For hjælp på forskellig vis bringer jeg hermed en tak til Rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek, Sundhedsstyrelsen, Københavns Universitets medicinhistoriske Museum samt til professor, overlæge, dr. med. O. Secher og professor, overlæge, dr. med. et phil. E. Snorrason.

SUMMARY

Yellow fever was a rather common and very dangerous disease in the Danish West Indies. During the period 1850-1896 the disease showed a mortality of 25-50 per cent and claimed 1655 lives on St. Thomas and St. John, but only 210 on St. Croix. Three younger Danish physicians, R. C. Rasmussen, S. E. Grønbeck, and P. L. Krebs, were among the victims.

Recently arrived young Danish soldiers, especially, were struck by the disease, probably because sailors and the ships' passengers with yellow fever were sent to the military hospitals in Charlotte Amalie, Christianssted, and Frederikssted. The mosquito Aedes aegypti, common all over the Islands, transmitted the virus from the patients to the soldiers temporarily staying in the same buildings.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

It was commonly thought that the yellow fever did not spread by contact, but the acting King's Physician on St. Thomas and St. John, C. A. Brøndsted, in 1886 recommended isolation of arriving patients in the Quarantine Lazaret in order to prevent transmission of the disease.

Several papers on the yellow fever in the Danish West Indies were published in Danish medical journals. Two physicians from the Islands defended their dissertations at the Universities of Kiel (A. Simmons, 1834) and of Copenhagen (P. E. Kalmer, 1882).

LITTERATUR

Barclay, H.: Bidrag til Kendskabet om de i Vestindien herskende Sygdomme med didhørende Bemærkninger. København og Slesvig 1829/30.

Bettmann, O.: A pictorial History of Medicine. Springfield, Illinois. U.S.A. 1956, p. 284.

Brøndsted, J.: Vore gamle Tropekolonier. Bd. 3. Dansk Vestindien 1848-1918.

Carøe, K.: Den danske Lægestand 1479-1900 inkl. Suppl.bind (1922). Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag. København.

Carøe, K og Norrie, G.: Den danske Lægestand 1901. København 1901.

Christensen, V.: De hygiejniske Forhold paa de dansk vestindiske Øer. »Atlanten« Dec. 1915. ref. i U.f.L. 1916, *78*. 965.

Clendening, L.: Source Book of Medical History. Dover Publ. inc. New York 1906.

Ditlevsen, C.: Om sanitære og hygiejniske Forhold i Dansk Vestindien. »Atlanten« Febr. 1915. ref. i U.f.L. 1916,*78*, 965.

Dons, P.: Kortfattet Beskrivelse af en Feber Epidemi i St. Thomas Havn Aaret 1833, samt Bemærkninger over de vestindiske Febre i Almindelighed. Bibl. f. L. 1834,*21,1*.

Ffirth, S.: A Treatise on Malignant Fever with an Attempt to Proof Its Non-Contagious Nature. Diss. Univ. of Pennsylvania. 1804. Philadelphia.

Finlay, C.: El mosquito hipoteticamente considerado ... Anm. y. Acad. Cienc.med. 1881-1882. *18*. 147.

Gartner, B.: Nogle praktiske Bemærkninger om den saakaldte gule Feber. Bibl. f. L. 1825, *5*, 270.

Hagemann, G.: Danmark og dets vestindiske Øer. J. Schultz A/S. København 1916.

Heyn, C.: cit. af C. Ditlevsen.

Johnsson, J. og Dehlholm, K.: Den danske Lægestand 1901-1907. København 1907.

Kalmer, P.: Akklimatisationsbegrebet i dets Forhold til Gul Feber. Disp. København 1882.

Keutsch, F.: Nord. Arch. f. Naturkunde. 1805, *4 II*, 80. *4 III*, 169.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Knudsen, A.: Betragtninger over Febere i Vestindien. i Sundhedskoll.'s Aarsberetning. 1858. Suppl.bind til Bibl. f. L. 1958. s. 430.
Koloniernes Centralstyrelse. Gruppesager til Vestindisk Journal. Sundhedsvæsen I-VIII. Rigsarkivet.
Larsen, K.: Dansk Vestindien 1866-1917. København 1928.
Larsen, Ø.: Schiff und Seuche 1795-1799. Universitetsforlaget. Oslo 1968.
Madsen, T.: Rejse i Amerika ved Aarhundredskiftet. Med. Forum 1966, *19*, 26.
Medicinalberetninger fra Dansk Vestindiet. Sundhedskollegiet. (Rigsarkivet).
Neumann, L.: Symptomatologien af Elephanthiasis arabum pedum. Disp. Kjøbenhavn 1881.
Nott, J.: Yellow fever contrasted with bilious fever, New Orleans med. surg. J. 1848, *4*, 563.
Pontoppidan, E.: Bemærkninger over Dødelighedsforholdene paa St. Thomas. U. f. L. 1881, 4 B III, 113.
Puschmann, T.: Handbuch der Geschichte der Medizin, Jena 1903, Bd. 2. S. 835.
Reed, W., Caroll, J., Agramonte Y Simoni, A. & Lazear, J.: The etiology yellow fever. Philad. med. j. 1900, *6*, 790.
Reed, W., Caroll, J. & Agramonte Y Simoni, A.: Experimental yellow fever. Trans. Ass. Amer. Phys. 1901, *16*, 45.
Robinson, V.: The Story of Medicine. New York 1936. p. 485.
St. Thomas Tidende and St. Thomas Times.
Scheen, R.: Fregatten »Fylla«s kamp mot den gule feber 1807. Norsk tidsskrift for sjøvesen. 1965, *80*, 429.
Schlegel, P.: Om den vestindiske Climat-Feber eller saakaldet gule Feber. Bibl. f. L. 1822, *2*, 12.
Simmons, A.: De febre flava. Disp. Kiel 1834.
Stevens, W.: Bemærkning til Hr. Dons' i næstsidste Hefte af Bibl. f. L. indrykkede Afhandling om de vestindiske Febre. Bibl. f. L. 1835, *22*, 1.
Sundhedsstyrelsens Årsberetning for 1917/18.
Talbott, J.: A biographical History of Medicine. New York. London. 1870.
Taylor, C.: Leaflets from the Danish West Indies. London 1888.
Taylor, C.: An Island of the Sea. St. Thomas 1895.
Wissing, J.: Nogle Bemærkninger om Gulfeberens Smitteforhold. Hosp. T. 1893, 4 Rk. 1. Bd. 1213, 1245.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dansk medicinsk-historisk Selskab

Beretning for 1975

Selskabet afholdt generalforsamling i februar måned, hvor regnskabet for kongressen endnu en gang blev diskuteret sammen med Selskabets regnskab. Dette blev godkendt, men der blev ikke givet decharge. Dette skete først ved en extraordinær generalforsamling som blev afholdt i april. Ved denne lejlighed trak dr. J. Genner sig tilbage som kasserer, ligesom provisor Rønne havde nedlagt sit mandat som revisor. Bestyrelsen konstituerede sig herefter med 1. reservelæge, dr. med. Mogens Thomsen som kasserer og professor V. Gaunø Jensen som revisor. Herefter fik bestyrelsen følgende sammensætning:

Formand: prof. dr. med. O. Secher.

Næstformand: lektor, dr. J. Koch.

Sekretær: lektor, mag. art. A.-E. Brade.

Kasserer: dr. med. M. Thomsen.

Bestyrelsesmedlemmer: professorerne dr. phil. E. Rancke-Madsen, dr. odont. Ingolf Møller, dr. med. J. Hess Thaysen og provisor, cand. pharm. Sv. Aa. Simonsen.

Selskabet havde ved årets udgang 524 medlemmer, heraf 36 nyindmeldelser.

Økonomien for selskabet blev i årets løb forbedret betydeligt, idet der ved generalforsamlingen skete en kontingentforhøjelse til 70 kr., samtidig med at årbogen blev billigere end forventet.

Mødevirksomheden har omfattet følgende foredrag:

20. februar Generalforsamling.
Balslev Jørgensen: Arkæologiske udgravninger på Tjodhildes kirkegård på Grønland.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

13. marts	T. Svend Hansen: Træk af kastrationens historie. E. Snorrason: Gerda Wegener – Lili Elbe.
10. april	Ekstraordinær generalforsamling. Helge Faber: Træk af Kommunehospitalets historie.
11. sept.	M. Winge: Om Søetatens syge og kvæsthuse. Militær-medicinsk Selskab var inviteret.
9. okt.	Arnold B. W. Nielsen: Træk af radiologiens barndomsår med særlig henblik på forholdene i Danmark (Lederle forelæsning). Radiologisk Selskab var inviteret.
13. nov.	T. Geill: Gul feber i Dansk Vestindien. Mødet fandt sted på Rigshospitalet.

Dr. Arnold B. W. Nielsens foredrag var Lederle forelæsning og han fik efter på overrakt prisen af direktør cand. pharm. H. V. Thiesen sammen med en apotekerkrukke til at have den i.

5 af Selskabets møder blev afholdt i kirurgisk auditorium i Bredgade og ét møde i Rigshospitalets nye auditorie- og kantinebygning.

Efter møderne har bestyrelsen arrangeret, at medlemmerne kan få en øl i museets lokaler og tale sammen. Dette har i det forløbne år vist sig at få stor tilslutning, og giver mulighed for diskussion af fælles interesser.

Selskabet har i lighed med tidligere år modtaget 2.000 kr. fra Undervisningsministeriet til dets virksomhed og bestyrelsen siger ministeriet tak herfor.

Sidste år udsendte bestyrelsen lister til medlemmerne over bøger og særtryk, som kan købes ved henvendelse til sekretæren. Medlemmer af dette selskab, som andre selskaber, kan stadig købe disse og lister herover kan fås ved henvendelse til bestyrelsen.

Ved udgangen af 1975 var Selskabets økonomi stabiliseret så meget, at bestyrelsen med fortrøstning går 1976 i møde selv med de stigende udgifter.

Ole Secher.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Medicinsk Historisk Selskab på Fyn

Beretning for året 1975

Den ordinære generalforsamling blev holdt den 13. februar. Medlemstallet var steget til 111. Kontingentet blev fastsat til 50 kr. (uændret) trods stigende udgifter til årbogen.

Der har været afholdt følgende møder:

13. februar: Apoteker, dr. pharm. *Kurt Bærentsen:* Tre kuriøse farmakopeer fra forrige århundrede: Pharmacopea Antisyphilitica, Ph. Pauperum og Ph. Divitum.

Professor *V. Gaunø Jensen:* »Det ny System« og »Farmaciens Genfødelse i Danmark«.

10. april: Dyrlæge *Bent Christensen:* Hans Jensen, Farsø. Dyrlægen og mennesket.

11. september: Överläkare *Lars Ingemar Lundström,* Göteborg: Den geniale, schizofrene målaren Karl F. Hill, hans sjukdomskonst och sjukhusvistelser (Dr. Blanche's klinik i Paris – Sct. Hans Hospital i Roskilde – Lunds Hospital).

22. oktober: Professor, dr. med., dr. med. h. c. *Vilhelm Møller-Christensen:* Indtryk fra en studierejse til Palæstina.

8. december: Generallæge *Mogens Winge:* Søetatens syge- og kvæsthuse.

Professor *Tage Kaarsted:* Hvad de dog siger – eller noget om de studerendes historieopfattelse.

I tilslutning til *Møller-Christensens* foredrag var der arrangeret en udstilling af arkæologisk knoglemateriale fra lepra-kirkegårde. Der har endvidere på Winsløw-instituttet ved stud. med. *Hans Chr. Holm* været arrangeret skiftende udstillinger af effekter fra selskabets egne samlinger. Disse er atter i år forøget ved en række gaver, og vi takker

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bidragyderne. Registreringen af samlingerne er i fuld gang og forestås af *Hans Chr. Holm.*

Til medlemmerne er udsendt den danske medicinhistoriske årbog samt Sydsvenska medicinhistoriska Sällskapets årsbok, som vi atter i år velvilligt har kunnet erhverve til efterløbspris.

Samarbejdet om den danske årbog, der nu udgives af de tre selskaber, er lagt i faste rammer, idet redaktionen består af en hovedredaktør samt en lokalredaktør fra hvert af selskaberne. Ganske vist er det økonomiske grundlag for den kommende årbog sikret, men det er dog spinkelt, og vi håber derfor, at vi fremdeles kan nyde godt af støtte fra annoncørerne.

Ved den nordiske kongres i Finland i juni blev der på finsk initiativ taget skridt til at udbygge det nordiske samarbejde. Der har i december været holdt møde i København med repræsentanter fra de nordiske selskabers bestyrelser, og sandsynligvis vil der ved et møde i Stockholm i januar 1976 blive dannet en nordisk medicinhistorisk forening.

Selskabets bestyrelse:

Professor *Franz Bierring, Winsløw-instituttet,* Universitetscampus, Niels Bohrs Allé, 5000 Odense (formand).

Tandlæge *Niels Brøndum,* Haugstedgårdsvej 9, 5000 Odense (næstformand).

Afdelingsleder, dr. *Bent Collatz Christensen,* Winsløw-instituttet, Universitetscampus, Niels Bohrs Allé, 5000 Odense (skatmester).

Apoteker *Nis Clausen,* Løve Apoteket, Fisketorvet, 5000 Odense (kasserer).

Speciallæge *Niels Jørgen Junge,* Korsgade 21, 5700 Svendborg (formand for skriftudvalget).

Overlæge, dr. med. *Laurits Lauridsen,* Svendborg sygehus, 5700 Svendborg (sekretær).

Professor, dr. med. *Henning Schmidt,* Odense Sygehus, 5000 Odense.

Dyrlæge *Mogens Voss,* 5350 Rynkeby.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Selskabet modtager med tak bidrag til samlingerne, og henvendelse kan rettes til skatmesteren, dr. *Collatz Christensen.*

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen, kan sendes til formanden for skriftudvalget, dr. *Junge.*

Sekretæren.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jydsk Medicinsk-Historisk Selskab

Årsberetning 1975

Selskabets medlemstal er fortsat voksende og er ved årets udgang 112.

Bestyrelse:	Formand:	overlæge Ejnar Hovesen
	Næstformand:	apoteker Bové-Christensen
	Sekretær:	overlæge B. Langfeldt
	Kasserer:	professor dr. odont. H. P. Philipsen
		kredslæge T. Grodum
		dyrlæge N. Stadsvold
		overlæge J. Winsløv
		professor dr. med. V. Aalkjær

Kredslæge Tage Grodum og professor H. P. Philipsen er selskabets repræsentanter i redaktionen for »Dansk medicinhistorisk Årbog«. Kontingentet har hidtil været 50 kr. årlig; men efter beslutning på sidste generalforsamling vil det fra næste år blive forhøjet til 70 kr. Forhøjelsen er nødvendig af hensyn til udgifterne ved årbogens udgivelse.

Selskabet har i årets løb afholdt følgende arrangementer:

5. februar 1975 møde på Århus Amtssygehus med foredrag af professor, dr. med. Carl Krebs, der fortalte om »Koleraepidemien i 1850-erne belyst igennem familiære meddelelser«. – Derefter foredrag af dyrlæge Bent Christensen om »Digteren Johannes V. Jensens far«, der var dyrlæge i Farsø.

23. april 1975 årsmøde med generalforsamling. Før generalforsamlingen foredrag af overlæge, dr. med. Carsten Smidt, der fortalte om »Fremmedlegemer i spiserøret i historisk belysning«.

I samarbejde med Kulturhistorisk Museum i Randers arrangerede selskabet en lille medicin-historisk udstilling i tilslutning til den nordiske radiolog kongres i Århus i juni 1975.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

20. september 1975 udflugt til Tønder. Turen foregik i bus med besøg i Løgumkloster, hvor overlæge Langfeldt fortalte om kirkens historie. I Tønder var apoteker Toft leder af en byvandring, hvorunder han fortalte om de gamle huses historie (bl.a. så vi byens gamle hospital). Byvandringen sluttede med forevisning af det smukke, gamle Tønder Apotek og derefter var der besøg på Tønder Museum med rundvisning ved apoteker Toft og overlæge Hein.

12. november 1975 foredrag ved overlæge H. H. Jacobsen: »Neuroradiologiens historie« og overlæge B. Langfeldt, der fortalte om »Kraniets kulturhistorie«.

Der har i årets løb været ført flere forhandlinger med det lægevidenskabelige fakultet ved Århus Universitet vedrørende den kommende medicinhistoriske samling. Man er fra fakultet meget postitiv og indstillet på at stille lokale til disposition. Der er allerede modtaget talrige effekter fra forskellig side.

Ejnar Hovesen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Københavns Universitets medicinsk-historiske Museum

Årsberetning for 1975

Personalet pr. 31.12.1975
Jørgen Koch, bestyrer, lektor.
Anna-Elisabeth Brade, lektor, cand. mag.
Ib Mortensen, konservator.
Inger Holm Christensen, assistent.
Ole Christensen, lithograf.
Knud Iversen, vagtmester.
Kurt Albrechtsen, museumsbetjent.

Konsulenter:
Lektor, dr. scient. Arnold B. W. Nielsen.
Røntgeningeniør Hjalmar Pakkenberg.
Klinikchef, tandlæge Leif Marvitz.
Overlæge, dr. Chr. Hvidt.
Prof. dr. pharm. Gavnø Jensen.
Dr. med. Grethe Hartmann har været museet behjælpelig med Malerisamlingen.

Museets formålsparagraffer:
Museet forvalter de videnskabelige samlinger af medicinsk-historisk karakter ved Københavns Universitet, og er ifølge Bekendtgørelse af 29. aug. 1975 forpligtet til at modtage yderligere materiale af videnskabelig værdi samt til selv at udbygge sine samlinger ved feltarbejde, køb, bytte og modtagelse af gaver. Samlingerne arkiveres, registreres og publiceres efter almindelig anerkendt sædvane, så at de som forskningsmateriale er tilgængelige for videnskabsmænd fra alle lande, og således at museet kan bistå forskere og institutioner i faglige spørgsmål.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Museet drager omsorg for samlingernes forskningsmæssige udnyttelse og for forskningsresultaternes offentliggørelse. Museet formidler kendskab til sit fag og bidrager til at fremme interessen for medicinens historie ved at opretholde en offentlig udstillingsvirksomhed med dertil knyttede museale aktiviteter af oplysende karakter. Museet driver videnskabelig forskning, fortrinsvis i fagdisciplinerne med relation til samlingernes tilstedeværelse og deltager i universitetsundervisningen ved at vejlede studerende og stipendiater inden for museets forskningsområder.

Museets arbejdsplaner:
Universitetets nuværende vanskelige kår med hensyn til økonomi og lokaleforhold præger museets planlægningsarbejde. En hårdt tiltrængt lokaleudvidelse i sidefløjen til museets nye aktiviteter er endnu ikke bevilget.

På grund af beskæftigelsessituationen kan museet forvente en fortsættelse af bygningernes modernisering, specielt centralvarme i alle lokaler. Dette vil medføre et stort arbejde for hele personalet med nedpakning og deponering af talrige genstande, samt omplaceringer af den offentligt tilgængelige udstilling.

Værdifulde gaver fra det nedlagte Blegdamshospital vil muliggøre en autentisk udstilling fra polioepidemien i København 1952-1953 og kostbart inventar, specielt fra »Institut for eksperimentel Kirurgi«, kan på naturlig måde illustrere den påfølgende udvikling af intensivbehandlingen. Herved vil museets offentlige udstilling få et mere aktuelt tilsnit.

Musealt arbejde:
Museet har som gaver modtaget 204 effekter bl.a. 3 kostbare malerier. Arbejdet med registrering og konservering af instrumenter fortsætter. Det nye konservatorværksted fungerer tilfredsstillende.

Biblioteket har væsentlig ved køb erhvervet 185 nye bøger. Emnekataloget er under nyregistrering og forfatterkatalogerne revideres.

Indbinding af bøger og tidsskrifter fortsætter på eget værksted.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det historiske arkiv er stadig nedpakket og utilgængeligt på grund af pladsmangel.

Røntgensamlingen:
Der er åbnet 3 nye rum med en smuk, permanent udstilling af stort røntgenmateriel.

Som en fortjent anerkendelse af deres mangeårige ulønnede videnskabelige arbejde har de to røntgenkonsulenter dr. scient. Arnold B. W. Nielsen og røntgeningeniør Hjalmar Pakkenberg fået tildelt den Kgl. Belønningsmedalje med Krone af 1. grad. De blev overrakt ved en lille festlighed på museet i oktober 1975. Dr. Arnold Nielsen har fortsat sine medicinhistoriske foredrag for Radiografer. Røntgensamlingens Venner har ydet samlingen økonomisk støtte.

Pharmacisamlingen:
har haft 317 besøgende. Der er fortsat grupperundvisning med indledende foredrag for elever fra Apotekerskolen, forestået af apoteker, dr. pharm. K. Bærentsen.

Tandlægesamlingen:
er reorganiseret efter istandsættelsen under ledelse af tandlæge Leif Marvitz. Det er en lukket studiesamling, hvortil studerende har adgang.

Leprahuset: med sin osteoarkæologiske udstilling og samling varetages af professor emeritus, dr. med., dr. med. h.c. Vilh. Møller-Christensen.

Museets offentlige virksomhed:
I forårsmånederne gennemførtes en genopstilling af det offentlige museum, et dygtigt arbejde udført af museets faste stab. 1. juni 1975 genåbnede museet med fast besøgstid og omvisning tirsd., torsd. og sønd. kl. 11, 12, 13, 14. Ved pressemeddelelser og plakater blev offentligheden underrettet og i den begrænsede sæson har der været 3500

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

besøgende, et smukt resultat. En revideret vejledning er under udarbejdelse.

I Rigshospitalets auditoriebygning er der indrettet 8 store glasmontre med udstillingsgenstande fra museet.

Lektor A. E. Brade har ydet vejledning ved indretning og opstilling af »Museet på Statshospitalet Risskov« og lektor Brade er endvidere udnævnt til konsulent for det nordiske folkemedicinske museum ved Sideby i Finland.

Der er optaget kontakt med Århus Universitet og Odense Universitet med henblik på oprettelsen af medicinsk-historiske udstillinger ved deponering af genstande fra museet.

Undervisning: I begge semestre 1975 har der været gennemført tilbudsundervisning for fakultetets studenter og andre interesserede. På museet har mange grupper af sygeplejeelever fra Danmark og Sverige fået gennemgået museet efter et indledende foredrag.

Forskning:

Lektor Jørgen Koch har fortsat arbejdet med Peter Ludwig Panums manuskript om Chr. G. Kratzenstein, med studier over museets instrumentsamling og studier over polio- og intensivbehandlingen i tilknytning til kommende udstillinger.

Lektor Anna-Elisabeth Brade har færdiggjort sit arbejde om »De to kirurgiske skolers bibliotek ca. 1736–(1787)–ca. 1800«, en artikel om »Henrik Smith og hans lægebog fra 1577« og en redegørelse om »Medicinsk-historiske museers opgaver og udstyr«.

Desuden har hun fortsat undersøgelserne over den danske folkemedicins kilder og har begyndt studier over Homøopatiens udbredelse i Danmark.

Dr. scient. Arnold B. W. Nielsen har afsluttet sit arbejde om »Træk af Radiologiens historie med særlig henblik på forholdene i Danmark« og har fortsat sine undersøgelser over »Ion-røntgenrørernes historie« og studier over »Røntgen-dosimetrenes historie«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Publikationer:

Marvitz, Leif: Bartholomew Ruspini – et portræt. Tandlægebladet, 1975, s. 291 f.

Marvitz, Leif: Protesens historie. Dens. Tidsskrift for tandteknikere, 1974, s. 3 ff.

Nielsen, Arnold B. W.: Snurrepiberier fra Røntgensamlingen III. Medicinsk Forum, 1975, s.

Thoms, Johs.: Adolph Hannover (1814-1894). Levnedsløb og personlighed. Bibliotek for Læger, 1974, s. 49-104.

Thoms, Johs.: »Danmarks første Mikroskopiker«. Fra Adolph Hannovers rejsedagbog III. Bibliotek for Læger, 1974, s. 1-48.

Andet:

De to lektorer deltog i V nordiske medicinske-historiske kongres i Helsingfors i juni 1975, og Anna-Elisabeth Brade holdt foredrag om: »Medicinsk-historiske museers opgaver og udstyr«. Der knyttedes intim kontakt med Finlands medicinhistorikere, og sammen med fagfolk fra hele Norden planlagdes en fælles »Nordisk forening for medicinhistorikere«.

Lektor Jørgen Koch deltog i Dansk kulturhistorisk Museumsforenings arbejdsmøde på Lakolk i november 1975.

Jørgen Koch. *Anna-Elisabeth Brade.*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet

Årsberättelse 1975

Sällskapets tolfte verksamhetsår har varit fyllt av aktivitet liksom de tidigare åren. Årsskriften återspeglar detta som vanligt. Den har en upplaga på 2.200 exemplar och distribueras inte bara till Sällskapets egna medlemmar utan även till övriga nordiska länder samt till utvalda utomnordiska institutioner och personer.

De medicinhistoriska samlingarna har utökats med flera nummer och fortfarande kan icke skrymmande föremål emottagas utan inskränkningar. Rikard Reinisch har fortsatt sitt arbete med vården av samlingarna. Under våren har tvenne akademiker beretts beredskapsarbete i samlingarna. De har bl.a. katalogiserat samt ordnat ny utställning i de fem medicin-historiska montrarna i lasarettets entréhall. Stöd och hjälp till samlingarna har som tidigare lämnats från flera håll för vilket styrelsen är mycket tacksam. Arbetet med att skapa en stiftelse för museet har avancerat kraftigt och beräknas slutföras under 1976.

Biblioteket har Anders Grövall ansvarat för och Bengt Lindahl har fortsatt att ägna det sina omsorger. Det har alltmera samlats i lokalen på Getingevägen 2. Under hösten har en akademiker beretts beredskapsarbete där med katalogisering. Under året har i enlighet med Sällskapets ambitioner samlingar och bibliotek stått till institutioners och andras förfogande efter önskemål.

Årsmötet hölls 10 april, då Sällskapet ffg kunde mötas under eget tak på Getingevägen 2 i Lund. MD Lars Öberg talade om »Läkarleverne för 170 år sedan. Ur samtida brev.« Talaren uppehöll sig mest vid drr Dubb, Carlander och Afzelius och skisserade tidens kulturella och medicinska liv med sin sedvanliga charm och elegans. Vid höstmötet 22 oktober kåserade prof CG Ahlström lärt om ämnet patologisk anatomi i Lund under rubrik: »Från Döbelius till Odenius.«

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Styrelsen är sammansatt av Gunnar Lindgren (ordf), Lennart Ploman (v ordf), Bengt I. Lindskog (sekr), Elisabeth Lundin (kassör), Bengt Ankarloo, Göran Bauer, Bengt Bengtsson, Anders Grönvall, Carl-Herman Hjortsjö, Yngve Löwegren med suppleanterna Göran Frostell, Thomas Gejrot, Lena Ingemarsson och Göran Pettersson. Styrelsen har sammanträtt 26/3 och 8/10.

Det finansiella läget är under kontroll inte minst tack vare stöd från annonsörer i årsskriften, Humanistiska fonden och en oförändrad årsavgift på 30 kr (15:– för studenter).

Antalet medlemmar var vid årets slut 377 stycken.

Lund i januar 1976. *Bengt I. Lindskog* / sekr/

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Medicinhistoriska föreningen i Göteborg

har under året 1975 haft följande *styrelse:* Lars Öberg (ordförande), Gunnel Hedvall (sekreterare och kassaförvaltare), Ingeborg Kastman, Folke Ström, Gunnar Göthberg, Henrik Sandblad och Erik Salingre. Suppleanter: Lars-Ingemar Lundström och Inger Wikström. Revisorer: Åke Jacobsson och Folke Malmquist, med Arne Lind som suppleant.

Medlemsantal 96 st, med en årsavgift av 20 kronor (eller mera). Föreningen har hållit *4 sammanträden* under året. I mars talade Gunnel Hedvall om De första kvinnliga läkarna i Sverige. Vid årsmötet i april fil kand Ingemar Nilsson om Göteborgs Hospital under 1800-talet; patienter, läkare och sjukdomsuppfattningar. I oktober dr Sven Thunström om Något om sjukdomar och dödsorsaker i Vänersborg under sista årtiondet av 1600-talet. I november Gunnel Hedvall om Göteborgs Barnsjukhus historia.

Det *medicinhistoriska muséet,* som varit inrymt i trånga lokaler på Sahlgrenska Sjukhuset, har under vintern påbörjat sin flyttning till rymligare sådana centralt i staden i det s.k. »Sociala Huset« d.v.s. gamla Sahlgrenska sjukhuset. Muséet kommer att öppnas där under slutet av våren, och kommer att vara tillgängligt också för allmänheten.

Föreningen stöder på allt sätt tanken på en Nordisk Medicinhistorisk förening.

Göteborg den 19 jan 1976. *Gunnel Hedvall, sekr.*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Från Medicinhistoriska Museet i Stockholm

Den rutinmässiga verksamheten på museet (Åsögatan 146, 116 32 Stockholm) har varit oförändrad (öppethållande för allmänheten två gånger per vecka) med något ökat antal besökare: under tiden 1.9 1974–31.8 1975 3,263 besökare från in– och utland, varav 131 guidade grupper (läkare, sjuksköterskor och annan vårdpersonal jämte vissa skolor, spec. vårdlinjerna). Förutom undertecknad såsom oavlönad föreståndare har arbetat på museet en amanuens och en arkivarbetare. Vi har därjämte tillgång till sekreterare men tyvärr ej längre särskild husmor. Samlingarna ägs av Svenska Läkaresällskapet och museet har genom AB Stille-Werner och Julius Westerdahls fastighets AB kostnadsfria lokaler. Även under det gångna året har museet haft glädjen emottaga en mängd intressanta gåvor i form av dokument, böcker, instrument, medaljer m.m. Genom sin årspublikation har museet livlig internationell kontakt med en stor mängd institutioner.

Såsom tidigare har undertecknad i egenskap av docent vid Karolinska institutet (förutom verksamhet på andra medicinska områden) givit föreläsningar i medicinens historia på undervisningssjukhusen i Stockholm för propedeut-, medicin- och kirurgkursena, organiserat Svenska Läkaresällskapets med. hist. sektions sammanträde vid Läkaresällskapets Riksstämma (och därvid även givit en föreläsning). I övrigt har föreståndaren medverkat bl.a. på följande sätt i medicinhistoriska sammanhang: föreläsning (med efterföljande middag) i Odontologiska Sällskapet, inledningsföreläsning vid de vetenskapliga förhandlingarna i anslutning till Svenska Militärläkareföreningens 100-årsjubileum, föredrag (med efterföljande middag) på museet för Kvinnliga Tandläkares Klubb, studentafton med föreläsning på museet. I anslutning till militärläkareföreningens 100-årsjubileum hade föreståndaren anmodats på Kungl. Armémuseum arrangera en utställning »Militärmedicin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1875-1975« och inbjudits att hålla ett av inledningsföredragen vid invigningen av den V. Nordiske medicinhistoriska kongressen i Helsingfors.

Under året har föreståndaren valts till ordförande i Svenska läkaresällskapets med. hist. sektion (där han varit sekreterare sedan 1947) och i medicinhistoriska museets vänner, vars sekreterare han varit sedan dess tillkomst 1952. Även i radio- och TV-program har föreståndaren medverkat och därtill lämnat på sedvanligt sätt forskningsundervisning på museet. Amanuensen, som haft att svara för de guidade visningarna, har också i ökad utsträckning haft att biträda med material och källhänvisningar till enskilda, radio, TV, firmor etc. Arkivarbetaren har varit sysselsatt med genomgång av föremålsförteckninger, förtecknande av klichéer, böcker och särtryck.

Årsmötet i Medicinhistoriska museets vänner (550 medlemmar) hade lockat ej mindre än 190 personer till den demonstration, som kammarrättspresidenten Gustav Hedborg gjorde av Kammarrättens i Stockholm lokaler, i vilka vårt nu 200-årsjubilerande barnbördshus ursprungligen tillkom. President Hedborg kåserade sedan vid årsmötet på Prins Eugéns Waldemarsudde om »Kammarrätten – också en medicinsk rättsinstans«. Ordföranden docent Birger Strandell uttalade minnesord över föreningens f.d. ordförande med. dr h.c. Karl Wistrand och styrelseledamoten med. dr h.c. Telemak Fredbärj. Själv avtackades han av den nyvalde ordföranden och fick emottaga museets Asklepiosmedalj i guld. Kvällen avslutades med supé i tavelgalleriet och pianokonsert av professor Greta Erikson och Jacob Moscowicz.

Höstutflykten företogs i slutet av september till Stora Wäsby – som demonstrerades av ägarfamiljen de Geer. Efter besök också på Rosersbergs slott följde lunch på Sigtuna stadshotell med kåserier av undertecknad om kongressen i Helsingfors och av lektor Hans Krook om »Några resenärer i gångna tiders Sigtuna«.

I samverkan med Medicinhistoriska museet har under året med anslag av Stockholms läns landsting och i kulturnämndens regi företagits en inventering av landstingets sjukvårdsinrättningar med hänsyn till där förvarade kulturföremål, instrument, dokument och tavlor av

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

medicinhistorisk intresse. Inventeringen har utförts av fru Kersti Björkqvist från Nordiska museet.

Under året har Sverige också invigts ett veterinärhistoriskt museum i Skara i samband med firandet av den svenska vererinärmedicinens 200-årsjubileum.

Den tjugotredje volymen av från museet utgivna årspublikationer (varjämte under åren också utgivits fyra supplement) utkom vid jultiden med sexton artiklar från Island, Italien, Norge, Sverige, Tjeckoslovakien, Ungern och Västtyskland jämte krönikor från samtliga nordiska länder. Under året har också på sedvanligt sätt utgivits årspublikationer från Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet och Farmacihistoriska sällskapet.

Medicinhistoriska föreningen i Göteborg räknar numera 96 medlemmar och har som ny ordförande med. dr h.c. Lars Öberg. Sahlgrenska sjukhusets museum – för vilket nya lokaler är utsedda i Sociala huset – har besökts av 1,733 personer under arbetsåret 1974-75.

Wolfram Kock.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Medisinsk-historisk selskap i Bergen

Årsberetning for 1975

Selskapet ble stiftet 12/3-75 etterat interessen for opprettelsen av en medisinsk historisk forening var dokumentert i et tidligere møte i Det medisinske selskap i Bergen. Av lovene fremgår det at Selskapet skal være en støtteforening for De medisinsk-historiske samlinger i Bergen, som driver Lepramuseet og Armauer Hansens minnerom. Videre skal Selskapet være et forum for medisinens historie. Medlemskap er åpent for alle som er interessert i Selskapets formål.

Styret består av:

Dr. Lorentz M. Irgens (formann).
Dr. Torbjørn Pihl (varaformann, ansv. katalogisering).
Sykepleier Guro Barkve (ansv. medlemsverving).
Dr. Jon Geir Høyersten (ansv. omvisninger).
Dr. Hagbart Lunde (ansv. møteprogrammer).
Konsulent Jon R. Vestrheim (ansv. tekniske forhold).

Universitetslektor Bente Alver (ansv. folkemedisin) samt varamedlemmene apoteker Ivar Bjørge, tannlege Rolf Braaten, distriktsveterinær Roar Ektvedt, universitetstipendiat Jan Henrik Munksgaard, lektor Odd Orheim, stud. med. John Sæbø.

Fru Signe G. Fagerholt er Selskapets sekretær.

Kontingent for 1975-76 er kr. 30.- livsvarige medlemmer kr. 300.-.
Antall medlemmer per 31/12-75 var 48.
Selskapet har kun inntekter i form av kontingenter. Utgifter som angår Samlingene dekkes av De medisinsk-historiske samlinger i Bergen.

I tillegg til det konstituerende møte ble det holdt to foredragsmøter med påfølgende enkel servering og selskapelig samvær.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Universitetslektor Bente Alver holdt 8/10-75 foredrag om »Folkemedisin, – aktuelt idag?«.

Professor Ove Arbo Høeg holdt 10/11-75 foredrag om »Folkemedisinen og floraen i Norge«.

Tilstede ved møtene var ca 65 personer hver gang. Møtene ble holdt i Lepramuseet, St. Jørgens Hospital.

Selskapet driver, i tillegg til foredragsvirksomhet, innsamling og katalogisering av gjenstander til Samlingene. Det bygges for tiden opp et generelt medisinsk-historisk museum. Videre arbeides det med etablering av et standard tilbud til medisinske og andre kongresser med tanke på omvisning i Samlingene.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Amici Historiae Medicinae, Helsingfors

Verksamhetsberättelse för 1975

Det gångna året har för den medicinhistoriska föreningen i Helsingfors inneburit förberedelser inför värdskaper för den V nordiska medicinhistoriska kongressen som hölls den 4-7 juni 1975 i Helsingfors.

Den 19 februari 1975 samlades föreningen till sitt sedvanliga årsmöte och vid detta valdes föreningens styrelse, som består av följande personer:

Ordförande: professor Harald Teir.

Viceordförande: apotekare Ahti Nokela.

Styrelsemedlemmar: vet. med. dr. C.-H. Klatt, odont. lic. Kaj Eriksson, sjuksköterskan Kaija Pakkala samt med. lic. Väinö Pensala.

Sekreterare: fil. mag. Hindrik Strandberg.

Föreningen har under verksamhetsperioden fått mottaga 6 nya medlemmar och medlemsantalet uppgick vid slutet av år 1975 till 178.

Ekonomin har med anledning av värdskapet för kongressen varit något ansträngd. För själva kongressen erhölls dock understöd av Undervisningsministeriet, Helsingfors universitet och av andra organisationer med vilkas bidrag kongressen väl kunde genomföras.

Föreningen har hållit följande möten:

19 februari 1975, årsmöte i Medicinhistoriska museet Ögonläkare Liimi Kyrki: En starroperation utförd år 1862 i Helsingfors.

4-7 juni 1975, V nordiska medicinhistoriska kongressen, Helsingfors universitet, Teoretiska institutionerna i Mejlans samt Medicinhistoriska museet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

12 oktober 1975, höstmöte i de Teoretiska institutionerna, Mejlans.
Professor Bertel von Bonsdorff: Om tillkomsten av verket The History of Medicine in Finland 1828-1918.
Fil. mag. Hindrik Strandberg: V nordiska medicinhistoriska kongressen, färgdiapositiv.
Fil. kand., med. kand. Ritva Fagerström, med. kand. Liisa Kemppinen, med. kand. Helena Männikkölä, med. kand. Antti Pertovaara och prof. Harald Teir: Akupunkturens historiska utveckling.
Med. lic. Pekka Günther: Akupunkturen i teorin och i praktiken.

Den V nordiska medicinhistoriska kongressen hade samlat 119 deltagare från alla de nordiska länderna. Kongressens generaltema var Vatten och hälsovård genom tiderna. Andra ämnen som också behandlades var den medicinhistoriska forskningen och de medicinhistoriska museerna, deras utrustning och uppgifter. Även de fria föredragen var med på programmet. Kongressens bankett försiggick på restaurant Fiskartorpet. Ett mycket uppskattat programinslag under banketten utgjordes av dräktkavalkaden »Sjuksköterskan genom gångna tider« som planerats av museivärdinnan Kaija Pakkala. Kongressen avslutades med en rad museibesök och avskedslunchen avåts på restaurang Walhalla ute på den gamla fästningen Sveaborg.

Under själva kongressen diskuterades bildandet av en nordisk medicinhistorisk förening. Kongressen tillsatte en arbetsgrupp med professor Harald Teir som ordförande och sammankallare för att utreda saken. Arbetsgruppen samlades till sitt första möte i Köpenhamns universitets Medicinhistoriska museum lördagen den 6 december 1975. Närvarande var representanter för alla de nationella medicinhistoriska föreningarna i Norden. Vid mötet diskuterades målsättningen och ett stadgeförslag för den nya föreningen. Man beslöt att nästa gång sammankomma i Stockholm i början av år 1976 för att grunda en nordisk medicinhistorisk förening.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Forfattervejledning

UDARBEJDELSE AF MANUSKRIPT:

Teksten sættes som vist i denne vejledning. Artikler af større omfang kan kun påregnes optaget efter aftale med redaktionen.

Manuskriptet maskinskrives på hvide, ulinierede A-4-Ark og med den nedenfor angivne opstilling af teksten svarer et A-4-Ark nogenlunde til en trykt side i årbogen. Manuskriptet må inden afleveringen være fuldstændig gennemarbejdet og trykklart; det indsendes i *to eksemplarer til redaktionssekretæren* til den aftalte tid. Det forudsættes, at forfatteren selv har en kopi af sit manuskript.

OVERSKRIFTER:

Der kan i teksten anvendes *3 overskriftsvariationer*. Forfatteren bedes i manuskriptet ud for hver overskrift markere med tal (1), (2), (3), hvilken skrifttype, der ønskes anvendt.

(1) Dansk Medicinhistorisk årbog

(2) *Søetatens hospital i Nyboder*

(3) RESUME

TEKSTEN:

Teksten skrives med ca. 6 mm linieafstand, ca. 50 mm venstre margin og ca. 20 mm højre margin.

Nyt afsnit i teksten markeres ved en indrykning af den første linie i det nye afsnit. Tekst, der ønskes trykt med *petit*, skrives også med 6 mm linieafstand; der anbringes en vertikal blyantstreg i marginen og ud

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for skrives »petit«. Arkene pagineres i øverste højre hjørne og holdes sammen med clips.

Af hensyn til læsere i de andre nordiske lande anvendes *ingen forkortelser.*

Litteraturhenvisninger *i teksten* angives i størst muligt omfang ved eksponenttal og ikke ved forfatternavn. Hvis forfatternavne angives, skrives Brille & Krasse[3] ved to forfattere og Björk & al.[4] ved flere; »og« mellem to forfatternavne angiver, at det drejer sig om to separate arbejder.

Fodnoter bør så vidt muligt undgås (kan evt. indarbejdes i teksten). Taksigelser placeres efter teksten, før litteraturfortegnelsen.

Kursiv bør kun anvendes i begrænset omfang og angives med en *enkelt understregning.*

LITTERATURFORTEGNELSE:

Litteraturreferencerne skrives på særskilt ark, og ordnes i alfabetisk rækkefølge efter første forfatters efternavn. Hver reference skrives på ny linie, forudgået af fortløbende nummer. Forfatternavnene skrives med efternavn først, efterfulgt af initialer.

Ved *tidsskriftartikler* angives:

1. Forfatternavn(e)
2. Artiklens titel. Der anvendes små bogstaver i engelsk og fransk
3. Tidsskriftets navn forkortet som angivet i »International list of periodical title word abbreviations«, Paris 1970. Viser det sig vanskeligt at efterkomme redaktionens ønske på dette punkt, bedes forfatteren anføre tidsskriftets fulde navn i uforkortet form. Redaktionen påtager sig da gerne at foretage den fornødne forkortelse
4. År
5. Volumennummer
6. Trykkeår

Eksempler:

1. Cahn, L. R.: The early detection of oral cancer of the mouth. Br. Dent. J. 1961: 285-290.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

2. Darling, A. I., Mortimer, K. V., Poole, D.F.G. & Ollis, W. D.: Molecular sieve behaviour of normal and carious human dental enamel. Archs. Oral Biol. 1961: 5: 251-273.
3. Fasske, E. & Morgenroth, K.: Pathologische Histologie der Mundhöhle. S. Hirzel Verlag, Leipzig 1964.

RESUMÉ (SUMMARY:)

Til originalarbejder, kasuistiske meddelelser og oversigter skrives på *særskilt ark* et resumé på engelsk. Det engelske resumé (summary) bør i længde ikke overskride et halvt A-4-Ark.

ILLUSTRATIONER:

Figurer, kurver og søjlediagrammer indsendes i sort tuschtegning på hvidt papir. For at kunne læses, må tal og bogstaver være mindst 2 mm høje. Figuren bør indeholde mindst mulig tekst. Tal og tekst i selve figuren skal så vidt muligt stå horisontalt. Håndskrift med tusch eller blæk må ikke benyttes i figurerne. Redaktionen står gerne til disposition med hensyn til markeringer af figurer, tabeller, etc. På bagsiden af hver figur skrives med blyant dens nummer med arabiske tal, forfatterens navn (første forfatters navn). Til enhver figur skal findes en adækvat tekst (til anbringelse under figuren); den skrives på særskilt ark.

Fotografier indsendes i sort-hvid højglans, ikke dias eller røntgenfilm. Fotografier mærkes med let hånd på bagsiden som beskrevet under figurer. Op-ned markeres. Fotografier anbringes i en kuvert, der er stivet af med et stykke karton. Fotografier må ikke opklæbes eller holdes sammen med clips. Fotografier skal være beskåret således, at de kun viser nødvendige detaljer. Gengivelse af illustrationer fra ældre originallitteratur må foreligge affotograferet som sort-hvid højglans fotografier. Fotokopier kan *ikke* anvendes.

KORREKTUR:

1. korrekturlæsning foretages af redaktionen og 2. korrekturlæsning (ombrudt korrektur) af forfatteren.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

CURRICULUM VITAE:

Som en service over for læserne vil der bagest i årbogen være at finde en forfatterliste, der indeholder *ganske korte* biografiske oplysninger om artiklernes forfattere. Vi vil derfor bede om, at forfatterne senest med 2. korrektur til redaktionen fremsender et kortfattet curriculum vitae indeholdende fulde navn, fødselsdato og -år, kandidatår, evt. speciale, disputats, nuværende stilling og/eller arbejdsområde samt adresse.

(Eksempel: Poul Erik Poulsen, f. 13.12.1918, cand. med. 1944, specialist i tropemedicin, dr. med. 1952 (»Testicular cancer in Greenland«), overlæge ved amtssygehuset i X-købing. Skyttevej 24, 9999 X-købing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

CURRICULUM VITAE:

Erik Klemens Foged, f. 11.1.1949. cand. med. 1976. Bopæl: Niels Juelsgade 4, 2. tv., 8200 Århus N.

Torben Geill, f. 14.8.1896, cand. med. 1921, specialist i hjertesygdomme, dr. med. 1928 (Om Globulin og Albumin i Serum og Urin), overlæge ved »De Gamles By«, København 1936-1966. Bopæl: Barsehøj 18, 2900 Hellerup.

Henning Krieger Lassen, f. 14.3.1901, cand. med. 1925, dr. med. 1935 (B-vitaminmålinger). Specialist i kirurgi. Overlæge ved Kommunehospitalet i København 1941-46. Overkirurg ved Centralsygehuset i Randers 1947-1970. Næstformand og formand for Dansk kirurgisk Selskab 1961-65. Forfatter til 100 publikationer med overvejende kirurgiske emner. Bopæl: Virumvej 44, 2830 Virum.

Vilh. Møller-Christensen, f. 28.6.1903. Medicinhistoriker, osteo-arkæolog, leprolog. Cand. med. 1928, dr. med. 1938 (The History of the Forceps). Professor i Medicinens historie ved Københavns universitet 1964-73. Dr. med. h. c. 1970 (Universitetet i Bergen), 1973 honorær leder af WHO Collaborating Institution for History of Leprosy. Lepramuseet, Medicinsk-historisk museum, Københavns universitet. Bopæl: Billa Spina, 42 Østervang, 4000 Roskilde.

Mogens Winge, f. 28.10.1907, cand. med. 1933, specialist i kirurgi og gynækologi, generallæge og læge for forsvarets lægekorps 1963. Bopæl: Frederiksberg Allé 78, 6., 1820 København V.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

– *et bindeled til europæisk forskning*

JANSSENPHARMA a/s
HAMMERBAKKEN 21 · 3460 BIRKERØD · TLF. (02) 811044

Tal tal med en bank-mand De kan tale med...

PROVINSBANKEN
-til at tale med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

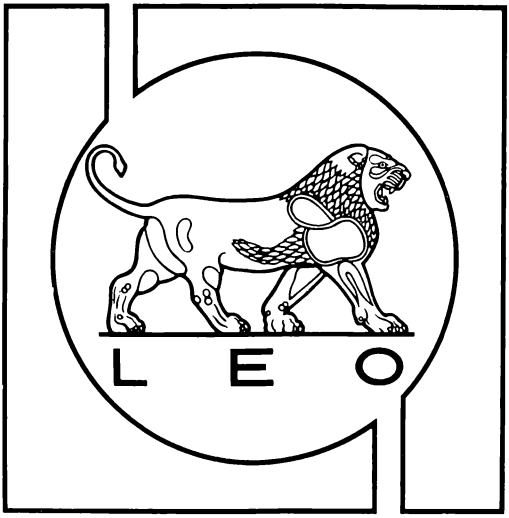

LØVENS KEMISKE FABRIK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Danmarks
Apotekerforening
DAK-Laboratoriet

Glaxo

Vermlandsgade 67 . 2300 København S . Tlf. (01-25) AM 321

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Med venlig hilsen

FERROSAN

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

AKTIESELSKABET

ROSCO

FARMACEUTISK INDUSTRI

2630 TAASTRUP

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

BIOFARMA A/S

NYVEJ 16 - 1851 KØBENHAVN V - TLF. (01) 221113

G. D. SEARLE A/S

H. C. Ørstedsvej 4, 5. sal, 1879 København V
Tlf. (01) 24 15 33

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SQUIBB

SQUIBB A/S Hanebred 2, 2720 Vanløse, telf. (01) 71 45 11

A/S Syntetic.

8200 AARHUS N, DANMARK.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

velkommen i midtbank!

- velkommen til økonomisk tryghed og tillid. Det er, hvad MIDTBANK tilbyder enhver. Kik ind i en af vore afdelinger og tag problemerne med - vi er parate til at snakke om alt, hvad der berører Deres økonomi. - PÅ GENSYN! . . .

AKTIESELSKABET
MIDTBANK
MIDTJYLLANDS BANK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK